

Sociologisk Forskning

TEMA:
**METODOLOGI
OCH
SJÄLVREFLEXION**

Nr 4 1995 Pris 75:– inkl. moms

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund, utgiven med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, med redaktionen vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

REDAKTION

Thomas Johansson (red), Anna-Karin Kollind, Per Månson, Eva-Mari Rigné och Lennart Svensson.

ADRESS

Redaktionen, Sociologisk Forskning, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, Skanstorget 18, 411 22 Göteborg, tel 031/773 47 74, fax 031/773 47 64, e-mail: Thomas Johansson @ sociology.gu.se.

ANNONSER

Halvsida i ett nr 500 kr, helsida i ett nr 900 kr, då heloriginal lämnas.

DATA

Grafisk form Sune Andersson, Typsnitt Times Roman. Printed in Sweden by Graphic Systems AB Malmö 1995. ISSN 0038-0342

PRENUMERATIONER, LÖSNUMMER, ADRESSÄNDRINGAR och REKLAMATIONER

Vi anlitar PROGEK (Progressiv ekonomitjänst Ek för) för dessa uppgifter. Ange alltid att det gäller Sociologisk Forskning och om du är medlem i Sveriges Sociologförbund eller ej. Uppge gärna ditt prenumerantnummer som bland annat finns på adressetiketten.

För medlemmar i Sveriges Sociologförbund ingår tidningen i medlemsavgiften.
1995

Prenumerationspriser:	Institutionsprenumeration	300 kr
	Enskild prenumeration	200 kr

Lösnummerpriser:	Enkelnummer	75 kr
------------------	-------------	-------

Priset inkluderar portot. Ingen faktureringsavgift tillkommer vid förskottsbetalning.

Se sista sidan för priser på tidigare nummer.

Postgiro: 67 06 67-5, Sociologisk Forskning

Postadress: Sociologisk Forskning, c/o PROGEK,
Box 31003, 400 32 Göteborg

Telefon: 031-24 34 40, telefontid vardagar,
9-12, 13-16.

Nummer 4 1995 Årgång 32

TEMA

Metodologi och självreflexion 2

ARTIKLAR

Karin Widerberg: Sociologins makt – maktens sociologi 5

Margareta Bertilsson: Till kritiken av den kvalitativa metoden 18

Feiwei Kupfenberg: Biografisk självgestaltning 32

Sten T. Anttila: Paradigmkrig och fred: om argumentationsanalysen som integrerande grund inom socialvetenskapen 58

RECENSIONER

Thomas Brante & Helena Norman: Epidemiska masspsykos eller reel risk? En sociologisk studie av kontroversen kring elöverkänslighet (Rolf Lidskog) 86

Agneta Hugemark: Den fängslade marknaden: Ekonomiska experter om välfärdsstaten (Rolf Å Gustafsson) 92

Göran Therborn: European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945–2000 (Ulf Himmelstrand) 99

Mats Alvesson & Sköldbberg, Kaj: Tolkning och reflektion – Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod (Philip Lalander) 102

Svar på Kristina Håkansson's kommentar till min recension av hennes avhandling "Förändringsstrategier i arbetslivet" (Sten Höglund) 106

Tema: Metodologi och självreflexion

Det nummer av SF som Ni nu håller i Era händer innehåller fyra spännande artiklar som på olika sätt behandlar ett av de mest centrala fälten inom den sociologiska disciplinen; det vi här har valt att kalla metodologi och självreflexion. I *Den sociologiska visionen* ger C. Wright Mills följande definition av metodologi:

Metoder är de förfarande som tillämpas av människor som försöker förstå eller förklara något. Metodologi är studiet av metoder, den erbjuder teorier om vad människor gör när de arbetar med sina undersökningar. Eftersom det kan finnas många metoder, tenderar metodologi med nödvändighet att vara rätt allmänt till sin karaktär och ger följaktligen vanligtvis inte – även om det så naturligtvis kan vara fallet – specifika procedurer att användas vid undersökningar (Mills 1959/1985:67).

Metodologi kan betraktas som en ingång till en fördjupad diskussion om hur vi som sociologer förhåller oss till disciplinen som helhet. I en sådan diskussion tvingas vi även ta ställning till hur vi ser på mötet mellan vår egen subjektivitet och sociologin som vetenskap. När vi talar om metodologi befinner vi oss kanske till och med i hjärtat av den vetenskapliga disciplin som vi mer eller mindre hängivet ägnar en stor del av vårt liv; i en skärningspunkt där det personliga, det sociala och kulturella, och det vetenskapliga blandas i en salig röra. Kanske vi allt för sällan ägnar oss åt att tala om dessa frågor. Det finns hyllmeter med böcker som behandlar antingen sociologisk teori eller metod, men hur är det med det som kallas metodologi?

De fyra artiklar som ingår i detta nummer av SF tillämpar alla ett metaperspektiv på olika typer av sociologiska metoder. I de två första artiklarna fokuserar dessutom författarna sitt eget personliga förhållningssätt till sociologisk metod. Vår förhoppning är att dessa artiklar skall stimulera till förnyade diskussioner om metodologi och metod och gärna till debattinlägg i de kommande numren av SF.

I den första artikeln behandlar *Karin Widerberg* relationen mellan vetenskap, kön och makt. I sina resonemang utgår hon från Dorothy Smith och Pierre Bourdieu. En av huvudteserna i Widerbergs artikel är att vi måste granska våra kunskapsverktyg utifrån ett könsperspektiv. Hon skriver bl a att: "som sociologer måste vi problematisera hur vi kan behålla 'könet i livet' då vi går från konkreta individer som har kropp och kön till abstrakta relationer och positioner". Artikeln innehåller även en rad reflexioner kring hur man som kvinna och professor i sociologi skall kunna behålla en kritisk hållning och inte successivt glida in i maktens sällskap och ta del av den narcissistiska tillfredsställelse detta ger.

I Margareta Bertilssons artikel "Till kritiken av den kvalitativa metoden" utsätts upphöjande av den kvalitativa metoden som en strategi för utvecklandet av en ny typ av sociologi för stark kritik. Enligt Bertilsson har detta glorifierande av den kvalitativa metoden olyckliga konsekvenser för såväl kvinnors som sociologins vidkommande. Sociologins styrka ligger istället i förmågan att använda sig av dialektiken mellan den kvantitativa och den kvalitativa metoden och i dess rationalitetsanspråk. Vi bör med andra ord inte tala om en kvinnlig respektive manlig metod, utan om en mer dynamisk sociologi som förmår utnyttja olika metoder och som har specifika kunskapsanspråk.

Den tredje artikeln, Feiwei Kupfenbergs "Biografisk självgestaltning", har som syfte att lyfta fram den biografiska självgestaltningen som en viktig ådra inom den moderna sociologin. Om man väljer att kontrastera denna artikel mot Bertilssons kritik av fokuseringen på en specifik metod, skulle man nästan kunna tala om hur en metod, dvs användandet av biografiska berättelser, kan utgöra en utgångspunkt för ett förnyande av sociologin. Kupfenberg förordar ett mer levande sätt att återge sociologiska resonemang och analyser, där den biografiska metoden kan fungera som en motvikt till den mer strukturalistiskt orienterade sociologin. Han knyter på ett spännande sätt an till en litterär tradition och till en fallbeskrivning av Theodor Herzl.

Sten T. Anttilas artikel "Paradigmkrig och fred", utgör ett försök att genom argumentationsanalys överbrygga konflikten mellan den kvalitativa och den kvantitativa traditionen inom samhällsvetenskap. Denna artikel kräver sin läsare, men i slutändan är utdelningen god. Resonemangen knyter väl an till Bertilssons diskussion om relationen mellan metod och sociologins rationalitetsanspråk. En slutsats som Anttila drar är att man bör sätta problemet i första hand och att metoden bör utgöra ett hjälpmedel för att besvara vissa konkreta frågeställningar.

Vi skulle vilja hävda att dessa fyra artiklar på olika sätt griper in i varandra och också att de på olika sätt speglar relationen mellan metod, metodologi och teori. Förhoppningsvis kan detta nummer av SF fungera som en utgångspunkt för en fördjupad diskussion om vad vi egentligen menar med metodologi och om hur vi skall tänka kring våra egna biografiska projekt som en del av reproduktionen av den sociologiska traditionen. Under senare år kan man iakttä ett ökat intresse bland sociologer för dessa frågor. Två böcker som på ett bra sätt avspeglar denna tendens är Karin Widerbergs bok *Kunskapens kön* (1995) och Erik Allardts *Bondtur och kulturchocker* (1995) Här är det också möjligt att åter knyta an till C. Wright Mills:

... vet att samhällsvetenskapliga problem, om de måste formuleras riktigt måste omfatta både bekymmer och allmänna frågor, både biografi och historia och vidden av deras intrikata relationer. Inom allt detta försiggår individens liv och samhällens uppbyggnad; och inom den ramen har den sociologiska visionen sin chans att förändra kvaliteten på den mänskliga tillvaron i vår tid (Mills 1959/1985:244).

Vi i redaktionen för SF önskar Er alla mycket nöje vid läsningen av detta nummer. Som tidigare nämnts hoppas vi också att många kommer att vässa sina pennor och skriva debattinlägg.

Avslutningsvis vill vi även passa på att göra reklam för det temanummer om kroppens sociologi som kommer att ges ut till våren. Vi uppmanar härmed alla som forskar kring dessa frågor att skicka sina bidrag till SF. Deadline för sådana bidrag är den 1 mars 1996. Redaktionen har även diskuterat om man eventuellt skulle ha någon form av festutgåva av SF, för att fira sociologins 50-års jubileum i Sverige.

Thomas Johansson och redaktionen.

Sociologins makt – maktens sociologi

KARIN WIDERBERG

Institutet för Sociologi, Oslo Universitet

Inledning

I denna artikel vill jag reflektera, inte över makten som objekt för sociologiska undersökningar och analys, utan som "subjekt" i de sociologiska traditionerna. Det är med andra ord maktaspekter på de relationer i vilka den sociologiska kunskapen produceras, läses och används som jag vill ta upp här. Ett perspektiv som innebär att sociologins alla objekt – och alltså inte bara de som direkt handlar om makt – kan diskuteras som genomsyrade av dessa maktrelationer. Därav talet om makt som "subjekt" i de sociologiska traditionerna.

Att reflektera över sociologins förhållande till makten har många gjort före mig. Är det något som kännetecknar sociologin och sociologer så är det väl just självreflexion och ständiga diskussioner och uppgörelser om vilken slags sociologi som är den mest fruktbara, sanna eller politiskt riktiga. Kanske är också denna problematisering av vårt ämne – som är mer uttalad hos oss än vad som gäller för de andra samhällsvetenskapliga ämnena – just ett uttryck för att maktaspekterna på våra kunskapsrelationer är mer besvärande? Det tror jag och det jag här ska ta upp säger något om orsakerna härtill.

Även om temat sålunda inte är nytt menar jag dock att de angreppssätt och de brickor jag kommer att ta i bruk ej helt låter sig placeras i de gängse teoretiska och vetenskapsteoretiska angreppssätten. Sålunda kommer jag att väva ihop egna erfarenheter av sociologisk kunskapsproduktion med den metateoretiska kritik som levererats av Dorothy E. Smith och Pierre Bourdieu – visa på likheter och skillnader dem emellan – för att till sist utifrån Yrsa Stenius bok "Makten och kvinnligheten" (Stenius 1993) komma in på sammanhang mellan personlighet och ämnet, dvs vad ämnet gör med oss som personer och vilken slags personer/personligheter som gör ämnet. För mig utgör dessa väldigt olikartade bitar ett fruktbart sammanhang och mitt hopp är att de kan stimulera till reflexioner om sociologins makt – maktens sociologi.

Egna erfarenheter av sociologisk kunskapsproduktion

Mitt möte med sociologi, som var det första ämne jag läste på universitetet, var en omedelbar förälskelse. Det handlade om det samhälle jag ingick i, dess begrepp gav mig redskap för att sätta ting i sammanhang, se mönster,

kort sagt förstå. Och jag slukade kurslitteraturen som om den hade varit skönlitteratur. Detta var det historiska året 1968. Som student drogs jag in i vänstern och även om det marxistiska perspektivet i/på sociologi var radikalt annorlunda än det vi på den tiden benämde som borgerlig sociologi, så kunde det inlemmas i de sociologiska traditionerna. Och så skedde också.

Annorlunda var det med feminismen som jag strax också blev involverad i. Genom kvinnorörelsen och feministisk litteratur började jag fråga mig vad slags erfarenheter som de sociologiska begreppen – och för den slags skull – de marxistiska begreppen baserade sig på. Kunde jag läsa in mina egna erfarenheter någonstans? Var det mitt kön, mitt samhälle och mina intressen kampen handlade om? Vad var det egentligen för position jag som läsare erbjudits att inta i förhållande till mitt kön och mitt samhälle?

Feministisk litteratur och samvaro gav mig andra begrepp och redskap för att förstå det samhälle jag ingick i, än de sociologi då tillhandahöll. Och jag kände nu obehag inför det behag jag känt inför sociologi tidigare. Det var som ”duktig flicka” jag inbjudits att lyssna till, lära av och se världen så som män såg den. Det var deras perspektiv på samhället som presenterades, där allt som var av intresse, både författades av och handlade om män. Individerna var en man – och absolut arbetaren – för att inte tala om samhällsproblemen; rasism, arbetslöshet, kriminalitet. Det var män absolut överallt eller riktigare uttryckt, där männen var, var också sociologin.

Osynliggöringen av kvinnors erfarenheter, arbete, liv och intressen uppfattade jag som ett kvinnoförakt – dvs att hela ämnet genomsyrades av ett kvinnoförakt – vilket för mig implicerade ett självförakt. Kvinnoförakt och självförakt var inträdesbiljetten till den sociologiska klubben. Det var när jag talade med män, om män och som en man som jag var välkommen i sällskapet. Sociologins behag byttes ut mot obehag.

Som så många andra kvinnor vid den tiden försökte jag lösa detta dilemma genom att gå över till kvinnoforskning. Och i feministiska miljöer erbjöds jag att läsa in mina erfarenheter i begrepp och teorier, de var inte längre sånt som inte passade in, ej hörde dit eller var oviktigt.

Kvinnoforskningen bedrevs dock – om än med tvärvetenskapliga ambitioner – innanför akademien och på den institutionen och ofta innanför ramarna till det ämne man tillhörde. Temana var annorlunda men tillvägagångssätten likartade. Tendensen till kvalitativa metoder motiverades vid den tiden – under 70-talet – med att vi pga osynliggöringen var tvungna att starta från scratch och sålunda utforska fält innan vi kunde kartlägga dem. Att det också skulle vara ett uttryck för en önskan om närhet – till subjekten, temat, det konkreta och vardagsliga, har sedan slutet av 80-talet också anförts som skäl av feministiska vetenskapsfilosofer.

Även om temana var annorlunda och vi var kritiska mot rådande sociologiska begrepp och teorier, så skrev vi in det samhälleliga så som de sociologiska traditionerna föreskrev. De få kritiska utspel mot sociologin

som sådan, dvs sättet att göra sociologi – inte minst det första från Dorothy E. Smith redan 1976 – slog inte rot. Vi var under 70 – och början av 80-talet inte mogna härför, upptagna som vi var av synliggöringen. Först sedan mitten av 80-talet då kvinnoforskningen gick in i en självreflexiv fas – en logisk följd av synliggöringsfasen – började vi skärskåda vårt ämne och våra arbetssätt på ett nytt sätt. Frågor om vilka förståelser av kön vi egentligen producerat, och hur, kom då på dagsordningen. Det gällde inte längre så mycket att finna ut vad kön är, som hur kön förstås och göres. Därmed kom tillvägagångssätt och metoder i vid bemärkelse i fokus. Och när Dorothy E. Smith i en ålder av nära 60 år kom ut med sin första bok 1987 var vi redo att ta den i användning och problematisera vårt sätt att göra sociologi.

Låt mig då kort försöka presentera Dorothy E. Smiths kritik av och alternativ till de sociologiska traditionerna.

Dorothy E. Smith

Dorothy E. Smith, kanadensisk sociolog och feminist, anmodar oss att skärskåda rådande kunskapsproduktions-*relationer* för att kunna se och förstå erfarenhet på ett nytt sätt. Det var brottet mellan hennes ”kvinnliv” – dominerat av kropp och konkret arbete – och hennes ”sociologliv”- dominerat av text och abstrakt arbete, som fick Dorothy E. Smith att börja problematisera de sociologiska traditionerna. *Vilken* verklighet gjorde ”man” sociologi av och *hur* gjorde ”man” det? Denna fråga har Dorothy E. Smith ägnat sitt liv åt att försöka besvara och hon har i verk efter verk kommit till allt större klarhet. I boken ”The Everyday World as Problematic – A Feminist Sociology” (Smith 1987) ligger tonvikten något mer på ”vilken verklighet man gör sociologi av” än i hennes senaste böcker ”Texts, Facts and Femininity – Exploring the Relations of Ruling” (Smith 1990) och ”The Conceptual Practices of Power – A Feminist Sociology of Knowledge” (Smith 1990a), där tonvikten snarare ligger på ”hur man gör sociologi”. Genom denna förändring av tonvikt – vilket är ett resultat av en vidareutveckling av det angreppssätt hon hela tiden tagit i bruk – ägnar hon sig inte bara åt ”generell sociologi” utan öppnar även för en dialog med sk. postmodernistiska angreppssätt.

Vardagslivet som utgångspunkt

I ”The Everyday World as Problematic . . .” (Smith 1987) lägger hon fram och utvecklar påståendet att sociologi som disciplin har utvecklats utifrån den position som män i en viss klass intar. Klass och män förstår hon som materiella positioner ”där” alienation gentemot kropp och konkret arbete utgör fundamentala inslag. Det är bara utifrån den positionen som samhället kan betraktas och begreppsliggöras på det sätt som sociologer gjort. Och det

är bara utifrån den positionen som vardagslivet framstår som bestående av trivialiteter som upprepas i det oändliga och på ett kaotiskt sätt. Dorothy E. Smith menar att hela den sociologiska begreppsapparaten utvecklats utifrån denna, de styrande (ovanifrån) männens (utifrån) position. Sociologi är deras karta, gjorda av och för män som män och härskare.

Dorothy E. Smith kritiserar också kvinnoforskningen inom sociologin för att inta liknande positioner. Kvinnoforskarna har visserligen insisterat på studier inom dessa icke-traditionella sociologiska områden men deras angreppssätt har varit influerat av styrningsperspektivet. Ta tex kvinnors aktiviteter i hemmet. Dessa aktiviteter, och deras innebörd, har vi synliggjort genom begreppet "oavlönat hemarbete". Vi har med andra ord begreppsliggjort dem utifrån (löne-) arbetsperspektivet. Men det är ett begrepp, och ett perspektiv, som inte passar för denna typ av aktiviteter där arbete, fritid, kärlek och service är sammanvävda. Inte undra på att vi inte kan komma överens politiskt, när inte meningsfulla begrepp för vad vi gör har utvecklats!

Vad vi kvinnor gör då vi "mödrar" finns det följaktligen ingen begreppsapparat för inom sociologin. Sociologi tillhandahåller därmed inte de redskap som erfordras för att sätta det kvinnor gör i någon typ av sammanhang; för oss själva – som individer – men också för sammanhangen kvinnor emellan – som kollektiv. "Verkligheten" och det meningsproducerande vetenskapliga (och det politiska) språket splittrar oss sålunda, i förhållande till oss själva och i förhållande till varandra. Vi "hänger helt enkelt inte ihop". I denna situation måste vi som forskare försöka konstruera de sammanhang som "verkligheten" och språket systematiskt bryter ner. Och *i det avseendet* därmed inta en position diametralt motsatt den sk postmodernistiska.

Hur kan då dessa, kvinnornas, historier berättas? Dorothy E. Smith menar att vi ska ta utgångspunkt i kvinnors erfarenheter och aktiviteter, vi ska med andra ord starta där kvinnorna är. Detta innebär *inte* att vi bara ska studera kvinnor eller vara intresserade av kvinnor som "fenomen". Hennes syfte är inte att finna ut vad kvinnor och män *är*. Och hon är inte heller ute efter att förstå vad vardagslivet *är*, dvs betraktat som fenomen. Tvärtom menar hon att det är utifrån vardagslivet som vi ska försöka förstå samhällets struktur och funktionssätt. Hon förespråkar med andra ord en sociologi som "står i vardagslivet" och blickar runt sig och inte en sociologi som ser (ner) på vardagslivet.

Genom att starta i vardagslivet och begreppsliggöra dess relationer knyts olika analysnivåer samman, sk mikro- och makronivåer, menar Dorothy E. Smith. Synliggöring av relationerna gör aktiviteterna begripliga för "aktörerna" och ger dem sålunda en ny och/eller annorlunda innebörd. Och detta är syftet med hennes sociologiska projekt. "Male-stream" sociologi har inget att säga, är inte brukbar för kvinnor, och det vill hon att hennes

sociologi ska vara. Själv har hon använt detta angreppssätt i olika empiriska studier, bl a i ett projekt om barns skolarbete. Här behandlas kön och klass som tomma kategorier som i sig inte ger några förklaringar. Först efter studier av aktiviteter i ett relationsperspektiv fylls begreppen av innehåll. Klass och kön smältes härigenom samman och behandlas alltså inte som fristående kategorier eller enheter men som positioner som är ett resultat av relationer. En förståelse av klass och kön ligger följaktligen i förståelsen av själva relationerna, det som är mellan ” boxarna”, och inte i slutresultatet (könet, klassen), menar Dorothy Smith.

Den sociologiska textens relationer

I ”The Conceptual Practices of Power. . .” (Smith 1990a) tillämpar hon samma angreppssätt för att förstå den sociologiska texten som sådan. Att vara sociolog innebär att man ingår i en social relation där kunskap har skiljts från kunnande (knowledge from knowing). Utforskandet blir till en generalitet (man kan forska på allt) för specialister (endast forskare kan forska). Som sociolog ingår man sålunda per definition i rådande styrningsrelationer, där konkret arbete skiljs från intellektuellt arbete och där detta i sin tur specialiseras. Och det är denna arbetsdelning, hävdar Dorothy Smith, som ligger bakom utvecklingen av de sociologiska konventionerna för hur det samhälleliga skrives/göres till text.

De sociologiska konventionerna kännetecknas av en organisering av en position/utgångspunkt i texten som separerar det samhälleliga i texten från samhället som det leves och uppleves. Detta medför för det första *positions-lösa* redogörelser; alla subjekt är lika och lika frånvarande. För det andra, redogörelser för samhället som om det kunde förstås i dess helhet; *gudsblick*, ett ”fågelperspektiv” utan fågel. Dorothy E. Smith benämner denna konstituerande konvention för ”hur man gör sociologi” för **objektivering**. Den sociologiska texten ska dock inte bara förstås som ett resultat av sociala relationer, närmare bestämt styrningsrelationer. Den ingår också aktivt i styrningsprocessen genom att placera läsaren i en bestämd relation i förhållande till den verklighet som beskrives i texten. Objektiveringen placerar läsaren i ”styrarnas perspektiv”, hon erbjuds en ”gudsblick” där lokala positioner, perspektiv och erfarenheter inte bara underordnas utan också osynliggöres.

Alternativet härtill – som förutom Dorothy E. Smith idag även formuleras av bl a Donna Haraway (Haraway 1991) – är *positionerade kunskaper* (”situated knowledges”, man talar någonstans ifrån) och *lokala kunskapsanspråk* (”local claims of knowledge”, man talar om något avgränsat, något man kan stå till ansvar för). Föreställningen om en ”priviligerad” utgångspunkt, från vilken man kan ge en ”överordnad” framställning av samhället, avfärdas sålunda. Istället eftersträvas en systematisk förståelse av samhället

inifrån, från den mängd utgångspunkter från vilka de sociala relationer som vi är aktiva i kommer oss tillkänna. I avfärdandet av en "privilegerad utgångspunkt" sammanfaller detta perspektiv med det sk postmodernistiska men härmed upphör också likheterna mellan dessa båda perspektiv. Dorothy E. Smith är uttalat kritisk mot postmodernistiska företrädare för att de endast tar upp hur mening skapas i texten och ej problematiserar att denna mening – texten som sådan – *också* är en produkt av både konkreta och abstrakta sociala relationer. För Dorothy E. Smith handlar text sålunda inte bara om sociala relationer i texten (mening i texten) utan också om att texten både är ett resultat av och ger upphov till sociala relationer. Genom att ta upp och problematisera sociologi som text/den sociologiska texten i ett feministiskt och materialistiskt perspektiv ger hon ett sociologiskt svar på den postmodernistiska utmaningen.

Detsamma kan man säga om Pierre Bourdieu, frånsatt "naturligtvis" (?) det feministiska perspektivet, och även om det finns stora och avgörande skillnader mellan de bådas perspektiv så finns det också, vill jag hävda, stora likheter i deras syn på och kritik av de sociologiska konventionerna.

Pierre Bourdieu

I likhet med Dorothy E. Smith har upplevelsen av utanförskap fungerat som en drivkraft och ett kreativt incitament för Pierre Bourdieus problematisering av brottet mellan livet så som det levas och livet så som det skrives av sociologer. För Pierre Bourdieu handlade det ej om kön i sig, han hade ju rätt kön – akademias kön – men om klass och geografi. Han kom från "landet". Han var, kan man säga, fel man medan Dorothy E. Smith var fel kön.

Detta brott, som han vid flera tillfällen uttalat sig om betydelsen av, präglar såväl hans temaval (studier av sin egen landsdel, av akademian och misären i Frankrike) som hans kritik av sociologin. Och ligger bak formuleringen av hans alternativa sociologiska angreppssätt. Här bygger jag främst på hur detta kommer till uttryck i böckerna "Homo Academicus" (Bourdieu 1988), "In other Words" (Bourdieu 1990), "Den kritiske ettertanke" (Bourdieu 1993) och "Distinksjonen" (Bourdieu 1995).

Pierre Bourdieu talar för att vi bör underlägga observatörens position samma kritiska analys som används på det konstruerade objektet. Och med det menar han att vi bör studera och förstå sociologi och sociologisk praxis utifrån relationer och positioner såväl innanför det akademiska fältet som det kulturella och historiska sammanhang som det akademiska fältet i sin tur ingår i. Detta för att undvika att vi omedvetet "läser objektet" som uttryck för eller i termer av vår egen förståelse som ju enligt Pierre Bourdieu är en produkt av tidigare nämnda positioner och relationer. För att tydliggöra detta och undvika "det skolastiska misstaget" (efter John Austin) skiljer Pierre

Bourdieu mellan den praktiska logiken – så som livet lever – och den abstrakta/teoretiska logiken – så som vi som sociologer förstår det och han menar att det är denna motsättning vi måste teoretisera (the things of logic from logic of things, Marx). Inte för att den teoretiska logiken inte skulle vara ”sann”, utan tvärtom för att visa att den är eller blir sann i de relationer som producerar den position som forskaren – och kanske senare den politiske administratören – står i, i förhållande till objektet.

I likhet med Dorothy E. Smith vill alltså också Pierre Bourdieu att vi *problematiserar* de relationer – som Dorothy E. Smith skulle benämnt styrningsrelationer (dvs att sociologer intar en styrningsposition i förhållande till verkligheten som knyter sociologer till makten och gör deras kunskaper både användbara och eftertraktade) – utifrån vilka sociologin som ämne uppstod och idag utövas. Gör vi ej det, blir vi bara maktens omedvetna hantlangare och gör de politiskt definierade sociala problemen till sociologiska problem, typ fattigdom, kriminalitet, ungdom, fritid etc. Sociala problem som vi sociologer istället bör granska socialhistoriskt. Pierre Bourdieu och Dorothy E. Smith är sålunda båda starkt kritiska mot en stor del av dagens sociologiska forskning, en forskning som kanske många av oss uppfattar som en kritik av just makten genom att vi tar makten på orden och synliggör innehållet i dess ordningar. Detta menar de, kan vara en uppgift för sociologer som arbetar i administrationen men ej för akademiska sociologer, vars autonomi och att den används utgör en förutsättning för att sociologin ska kunna utgöra ett kritisk korrektiv såväl inom akademien som i förhållande till styrningsrelationer och makten överhuvudtaget.

Det är viktigt att här påpeka att de båda menar att det socialhistoriska tillvägagångssättet också ska användas på sociologins grundbegrepp, som t. ex roller och kultur. Sålunda bör vi fråga oss både vilka relationer i det dagliga livet som gör begreppet roll meningsfullt för oss forskare att applicera på det dagliga livet (det förutsätter att man kan skilja mellan person och position, något som kom med och hör ihop med det moderna samhället) och vilka relationer som ger oss den positionen att förstå det dagliga livet i dessa termer.

Denna analys av sociologisk teori och sociologisk verksamhet, som Pierre Bourdieu och Dorothy E. Smith förespråkar har lite gemensamt med den gängse sociologisk självreflexion som Pierre Bourdieu i flera sammanhang uttalat sig i skarpa ordalag om. Det handlar inte om ”eftertankar över fältarbetet” – dagsbokssjuka som Geertz kallar det – eller någon slags programmatiskt slagord á la Gouldner, utan om en verklig arbetsmetod. Och det handlar alltså inte bara om en problematisering av forskaren i sig utan om den position som forskaren intar i det akademiska rummet och de ”verktyg” han har just i denna egenskap. Men andra ord om en antinarcissistisk jakt på det gemensamma och banala (Bourdieu 1993 s 62).

Pierre Bourdieu använder begreppet objektivering för denna arbetsmetod. Samma begrepp som Dorothy E. Smith använder för det traditionella förfaringssätt som de bägge är kritiska mot. Hur är detta möjligt? Tyder inte det på att deras alternativ – hur man bör gå fram som sociolog – egentligen är olika? På detta kan man svara både ja och nej – och jag vill här utifrån objektiveringsbegreppet nysta lite i likheterna och skillnaderna dem emellan.

Som framgår av den korta utläggning jag här gjort, ser jag stora likheter i deras analys av sociologin. De vill bägge utföra en sociologisk analys av sociologin, i termer av relationer och positioner i ett historiskt perspektiv. Och för dem bägge handlar det om att se makten i dessa relationer – att förhållandet till styrarna och förhållandet till verkligheten är relationer som hör ihop och knyts ihop i positioner. Därmed blir bägge, för sociologers del, kritiska mot den postmodernistiska förståelsen av texten. Det är textens sociala relationer, ur vilka den uppstår, läses och omsättes, som bör vara sociologers projekt. Samtidigt som de inte förespråkar att dessa relationer ska förstås i termer av materialistiska orsakssammanhang á la kritisk teori – som de båda klart tar avstånd ifrån, pga dess överdrivna föreställningar om intellektuellas frihet. Gemensamt för dem bägge är en klart uttalad eklektisk hållning i förhållande till teoretiska och vetenskapsteoretiska skolbildningar – de måste båda ständigt också försvara sig mot inplaceringar i olika fack – och en genuin sociologisk nyfikenhet på och kärlek till livet så som det lever (hur ting göres), kopplat med en politisk solidaritet med dess aktörer som gör att de förespråkar en alternativ sociologi som drar trådarna i relationerna härifrån och ut och uppåt till styrningsrelationer och maktfält.

Så långt likheterna i det sätt på vilken den sociologiska självreflexionen bör bedrivas och hur en alternativ sociologi kan utformas. Pierre Bourdieu kallar det gemensamma arbetssättet härför – objektivering – och även om Dorothy E. Smith innehållsmässigt förespråkar ett likartat arbetssätt (de betonar bägge relationer som nyckel till förståelse) så lägger hon i begreppet objektivering ett arbetssätt som gör att aktörerna – i relationerna – försvinner. Att objektivera är för Dorothy Smith att tillägga sociologiska begrepp "agency", tex att habitus ges "aktörstatus" (i Bourdieu 1993 s 35 definieras habitus som "en strukturerande mekanism). Det göres till det som förklarar och ges därmed förklaringskraft istället för att vara det som ska förklaras. Och det är just detta sätt att göra och använda begrepp inom sociologi som Dorothy E. Smith är kritisk mot. Pierre Bourdieu är dock i överensstämmelse med Dorothy E. Smith i kritiken av en sociologi som enbart syftar till att belägga begreppen och avläsa praxis i dess termer, istället för att behandla dem som en arbetsmetod. Och han säger om sitt eget begreppsarbete att han ej velat göra ett stamträ av begreppen symboliskt kapital, fält och habitus. De har inte uppstått i en teoretisk "urskiljningspro-

cess utan ur praxis för att lösa problem och det är "där" de bör evalueras (Bourdieu 1993 s 146).

Jag ser sålunda överensstämmelser i synen på sociologi som arbetsmetod men vissa olikheter när det gäller de teoretiska ambitionerna, det teoretiska projektet. Och jag kan inte låta bli att reflektera över att Pierre Bourdieu – till skillnad från Dorothy E. Smith – blivit inlemmad i den akademiska eliten och blivit kurslitteratur på sociologiska institutioner runt om i världen. Det handlar inte "bara" om kön eller om kön på ett direkt sätt även om det naturligtvis har underlättat att Bourdieu har auktoritetens och maktens kön. Man kan ju undra om Bourdieu blivit Bourdieu om han varit kvinna. Det handlar istället främst om att hans teoretiska ambitioner, hans teoretiska projekt, gör att han kan skriva in sig i den sociologiska "klassiska" traditionen. Vi kan sätta honom i sammanhang med och i förhållande till andra stora sociologiska tänkare – det gör han hela tiden också själv. Det kan vi inte på samma sätt med Dorothy E. Smith, det är inte heller hennes projekt och därmed kan hon framstå som "mindre" än Pierre Bourdieu medan hon i själva verket – vill jag hävda – i vissa avseenden förespråkar ett mer radikalt, om än ej så sofistikerat, alternativ som det han gör. Och därmed också ett tillvägagångssätt som bryter mer med de sociologiska ambitionerna och som därför är svårare att förstå och som kräver mer av oss.

När det gäller maktens kön eller köns makt i sociologin, dvs sammanhangen mellan kön och makt i sociologin, så har jag när det gäller Dorothy E. Smith hävdat att hon förstår kön och makt som ett uttryck för en och samma relation, styrningsrelationen. Klass och män, som tidigare nämnts, ser hon som materiella positioner "där" alienation gentemot kropp och konkret arbete utgör fundamentala inslag. Klassmakt och köns makt, ger varandra mening och förstärker varandra så att de framstår som "ett". Och genomsyrar sålunda sociologiskt tänkande och praxis på ett högst komplicerat sätt.

Hos Pierre Bourdieu har kön också alltid utgjort en central dimension eller tolkningsram. Alltfrån hans första undersökningar av sin hembygd, till den vida kända Kabylistudien och nu på 90-talet, arbetet om "La domination masculine" (Bourdieu 1990a), har kön, könskillnader och köns motsättningar varit återkommande teman. Och i intervjuer har han bla sagt att det "maskulina herradömet" (hans termer) är den paradigmatiske formen, ja själva mönstret för symboliskt våld. När det gäller akademiska; vetenskaplig kunskapsproduktion – och då särskilt sociologisk sådan – säger han, mer eller mindre ordagrant, att det maskulina herradömet är en institution som objektivt (genom tusentals år) skrivits in i sociala strukturer och i subjektiviteten i mentala strukturer på ett sådant sätt att "vi" i analysen använder de "kunskapsinstrument" (Bourdieu 1993 s 156) som vi istället borde gjort till föremål för utforskning. Även om han kanske kan sägas följa detta råd i några av sina empiriska studier, har jag dock svårt att se att han

gör det i sina metateoretiska reflexioner, vare sig de handlar om vetenskaplig kunskapsproduktion i sin allmänhet eller mer specifikt om sociologisk sådan. Den kritiska diskussionen av tidigare eller samtida stora tänkare som samtliga är män – han tycks uteslutande förhålla sig till männens diskurs – innehåller så vitt jag kan se inga könsperspektiv. Deras tillvägagångssätt och begrepp – de redskap han talar om att vi måste undersöka i ett könsperspektiv – ifrågasätter han sålunda inte själv i detta avseende.

Jag kan inte se annat än att tar man Pierre Bourdieus ”program” på orden, att en analys av våra kunskapsverktyg också inkluderar att vi ser dem i ett könsperspektiv, så får det vissa konsekvenser också för de tillvägagångssätt och de begrepp han själv förespråkar. Forskningsrelationen t.ex – till subjekt och tema – är alltid också en könsrelation och måste problematiseras som en sådan och därmed också vad och hur man, i Pierre Bourdieus termer, kan objektiviera. Och om det är så som han själv säger; att villkoren för objektiviering inom kunskapsproduktionen (dvs av ”objekten” i forskningsverksamheten) följer villkoren för objektiviering av kunskapsproduktionen, så finns det en stor risk att vi i den Bourdieuska objektivieringsmodellen osynliggör könsdimensionen. Som sociologer måste vi problematisera hur vi kan behålla ”könet i livet” då vi går från konkreta individer som har kropp och kön till abstrakta relationer och positioner. Sammanhangen mellan nivån på reflexion av kunskapsproduktion och vad slags kunskap vi kan producera gör att vi alla – inklusive Pierre Bourdieu – ligger ”risigt till” när det gäller kön. I det avseendet tillhandahåller akademien och sociologin fortfarande stensäldersverktyg.

Till sist vill jag så komma in på frågan om vad den sociologiska relationen, att vara sociolog och ingå i de styrningsrelationer som jag via Dorothy Smith och Pierre Bourdieu här försökt problematisera, innebär på ett personligt plan. Vad gör ämnet med oss som personer? Eller för att uttrycka det mer provocerande: Är det maktlystna (mans-) personligheter som dras till sociologi? Gör ämnet oss till mer maktlystna män? Och förstärker våra maktpersonligheter i sin tur ämnets maktambitioner?

Den sociologiska personligheten – maktens personlighet

Yrsa Stenius skriver i sin bok ”Makten och kvinnligheten” (Stenius 1993) om vad hon – när hon efter ett personligt sammanbrott ser tillbaka på sitt liv – upplevde att makten gjorde med henne som person. Utifrån egna erfarenheter av sig själv och andra i maktens centrum, reflekterar hon över vad makten gör med ens personlighet mer generellt och med en som kvinna speciellt. Jag läste boken i ett sträck förra hösten på min födelsedag och

tänkte att det var ett omen, att det just denna dag var dags att ta ställning till makten i mitt liv och jag i maktens tjänst. Jag kände igen mig i hennes beskrivningar av hur man omärkligt och successivt glider in i maktens sällskap och den narcissistiska tillfredsställelse det ger att tillhöra en av "de utvalda", hur detta i sin tur skapar distans till den övriga omgivningen och otålighet och ointresse i vardagen och dess relationer. Och om detta dessutom är ett manligt sällskap – vilket det ju idag i allmänhet fortfarande är – hur förakten för kvinnor och det kvinnliga (kvinnors traditionella verksamhet) som både är uttalad och implicit – håller den egna kvinnligheten och kvinnsolidaritet i schack. Även om jag för egen del inte som Yrsa Stenius skulle vilja tala om en stympning av min kvinnlighet (hon valde bland annat bort barn) så har den i varje fall inte fått blomstra, den har "tuktats".

Den fråga jag ställde mig, efter att ha läst Yrsa Stenius, i ljuset av Dorothy E. Smith och Pierre Bourdieu, var vad slags personlighet "homo academicus" lockade och framodlade, och mer specifikt då hos det sociologiska fältets spelare. Pierre Bourdieu kommer själv in på detta i olika sammanhang, bland annat när han talar om den frestelse att ha ett absolut perspektiv på studieobjektet, en slags intellektuell makt i den intellektuella världen, som ligger inbyggd i den sociologiska positionen. Och han menar att det är just denna makt – och inte några egentliga epistemologiska hinder – som ligger bakom motviljan mot den självreflexion som han förespråkar och ser som en nödvändig och ständig väckarklocka mot maktsuget. Han säger på ett ställe bla följande "Jag måste objektivera denna frestelse, rättare sagt, jag måste objektivera den form som den vid en givet tidpunkt gjorde sig påmind i, hos sociologen Pierre Bourdieu" (fritt översatt från Bourdieu 1993 s 58).

Det handlar sålunda både om den makt de akademiska traditionerna ger oss som dess företrädare (auktoritet) och om den makt som ligger i den sociologiska styrningsrelationen som direkt inbjuder oss till maktens smörgåsbord. Vi bjuds, kort och gott, att vara styrare men det är klart att det är vissa teman och angreppssätt som är mer gångbara än andra. Stora, kvantitativa, helst komparativa studier, gärna med vidlyftiga politiska och teoretiska ambitioner på mansteman ger forskningspengar, tjänster och en plats i media. Små, utforsknings, kvalitativa studier på kvinnoteman och utan högtflygande teoretiska och politiska ambitioner hör självklart inte hemma här. Jag tror därför inte att det är någon tillfällighet att det är fler män än kvinnor som lockas till styrarnas bord. Sociologin bekräftar och förstärker vad vi har förstått som den traditionella manliga personlighetstypen (längtan efter makt och kontroll) som i sin tur förstärker sociologin. En viss typ – den "vanliga" sociologin – lockar till sig fler män än kvinnor, fler män erbjuds sociologisk makt och dessa mäktiga sociologiska män ger i sin tur makt till sociologin och till de som förvaltar det de byggt upp. Kvinnor är naturligtvis – i jämställdhetens namn och åtminstone officiellt – inbjudna att delta i gänget men det måste ske på bekostnad av teman och angreppssätt. Som

feminist anser jag det vara hög tid för oss kvinnoforskare att offensivt utforska vår marginella position, istället för att sitta under maktens bord och gnälla för de smulor som styrarna slänger åt oss. Dorothy E. Smith och Pierre Bourdieu kan då vara en hjälp för att förstå sammanhangen mellan makt och kön i sociologin och finna vägar för en alternativ sociologi, öppen för både kvinnor och män.

Kanske kan det jag här tagit upp provocera – inte bara för att man är oenig i innehållet eller sammanhangen mellan de bitar jag här tagit upp – utan för att det uppfattas som uttryck för en ”lyxhållning”. Något som akademiker, helst fast anställda universitetslärare, kanske kan hålla på med men som inte framstår som ett realistiskt angreppssätt för huvuddelen av sociologer som arbetar som utredare, uppdragsforskare etc. Och därmed något som kanske inte heller uppfattas som relevant i sociologutbildningen. Kanske vill man på dessa grunder därför inte heller ta dem till sig. Jag är i allra högsta grad medveten om detta dilemma och menar att det är viktigt att vi erkänner och utforskar det; hävdar sociologins rätt till autonomitet som grundforskningsdisciplin samtidigt som vi också sysslar med tillämpad sociologisk forskning. Det är motsättningsfullt, kanske motsägelsefullt, precis som det är att vara kvinna idag, men i likhet härmed är det något som vi kan göra till ett fruktbart dilemma. Därför bör vi lyssna till dessa röster och ge plats för dem i utbildningen. De får oss att reflektera över vad det är vi gör som sociologer och kanske kan det få oss att utforska gränserna för deras alternativ i praxis, en praxis som naturligtvis i sin tur alltid är en kontinuerlig utmaning för såväl deras alternativ som för den sociologiska grundforskningen överhuvudtaget.

LITTERATUR

- Bourdieu, Pierre (1988) *Homo Academicus*. London: Polity Press
- Bourdieu, Pierre (1990) *In Other Words*. London: Polity Press
- Bourdieu, Pierre (1990) ”La Domination Masculine”. Paris: *Actes de la recherches* no 84
- Bourdieu, Pierre (1993) *Den kritiske ettertanke*. Oslo: Det norske samlaget
- Bourdieu, Pierre (1995) *Distinksjonen*. Oslo: Pax forlag
- Haraway, Donna (1991) *Simians, Cyborgs, and Women*. London: Free Association Books
- Stenius, Yrsa (1993) *Makten och kvinnligheten*. Stockholm: Brombergs förlag
- Smith, Dorothy E. (1987) *The Everyday World as Problematic – A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press
- Smith, Dorothy E. (1990) *Texts Facts and Femininity – Exploring the Relations of Ruling*. London: Routledge
- Smith, Dorothy E. (1990a) *The Conceptual Practices of Power – a Feminist Sociology of Knowledge*. Toronto: University of Toronto Press
- Smith, Dorothy E. (1989) ”Sociological Theory – Methods of Writing Patriarchy”, artikel i Wallace, Ruth (ed) (1989) *Feminism and Sociological Theory*. New York: Sage

SUMMARY

Karin Widerberg

The Power of Sociology – The Sociology of the Power

In this article the relations in which sociological knowledge is produced, read and used, is discussed in a power perspective. Own experiences of sociological production of knowledge is linked to the metatheoretical critique of Pierre Bourdieu and Dorothy E. Smith. Similarities and differences regarding their critique as well as their recommended alternative approaches, are illustrated and discussed. It is argued that a sociological problematization – including a gender perspective – of the position of the researcher in the Academic field and the tools that go along with this very position, has to be the basis for the development of a sociology that wants to be an alternative to "the view from above", i.e from those in power. Finally, the question of the links from relations of production of sociological knowledge to the "sociological personality" is raised. Does the ruling perspective dominating the sociological traditions attract "ruler personalities"? Does it make us all to "small rulers"? And does this in its turn result in a strengthening of the ruling perspective within sociology?

Till Kritiken av den Kvalitativa Metoden¹

MARGARETA BERTILSSON

Sociologisk Institut, Köpenhamns Universitet

Nu när jag fått mitt anställningskontrakt som professor i Danmark², vågar jag öppet erkänna att jag blott har gjort en intervju under hela min sociologiska karriär.³ Den intervjun avskräckte till den milda grad att jag aldrig vågat mig på ett sådant förfarande igen. Som två-betygs studerande i sociologi vid Lunds Universitet våren 1965 deltog jag i ett fältarbete under den legendariske Harald Swedners ledning.⁴ Jag skulle visst utföra 5 eller 10 intervjuer (kommer inte ihåg så noga) och hade deltagit i processen att slumpmässigt välja ut vissa områden och adresser. Min huvudsakliga verksamhet var förlagd till Rosengård, det område som idag starkt domineras av invandrare och som på 60-talet dominerades av en annan skara emigranter, nämligen de inflyttade svenskar som man med en sociologisk beteckning kallar för "urbana bybor" (Gans 1962). De intervjuer vi skulle utföra var i sanning omfattande. Mannen och kvinnan skulle, såvitt de bägge existerade i sinnevärlden, samtidigt utfrågas om sina kulturella aktiviteter. Det gällde teater- och museumbesök, bok- och tidskriftsläsning, alltmedan antalet böcker i deras hyllor samt konstverk och övrig utsmyckning skulle besiktigas och klassificeras längs någon skala. Intervjuerna tog nog två timmar i anspråk. Redan vid den första intervjun kände jag skammen spridas i min kropp. Jag svettades och för varje fråga som skulle ställas bad jag om ursäkt. Det hela blev mer och mer pinsamt. - Jag ska röja en hemlighet, nu väl preskriberad! De övriga intervju-formulären fyllde jag mer eller mindre ut på eget bevåg, ungefär så som jag trodde ip's själva skulle ha fyllt ut dem, med väl avpassade nyanser med tanke på de relevanta bakgrundsvariabler. De senare uppgifterna fanns ju redan förtryckta på formulärets framsida. Där stod det också att alla uppgifter var strängt förtroliga och att det var en vetenskaplig undersökning. Dessa ord väckte respekt på den tiden. Jag vet inte om mitt tilltag nämnvärt påverkade reliabiliteten i undersökningsresultaten. Kanske var jag inte den enda som valde denna utväg? På den tiden fanns det gott om sociologi-studenter och det var nog svårt att kontrollera med vilket engagemang de alla utförde sitt fältarbete. Swedners studie om finkultur blev ju mycket känd. Ja, jag undrar nu i efterhand om det inte är den sociologiska studie som har haft mest genomslagskraft i Sverige. Härom kvällen, när jag såg på svensk TV, hörde jag att den nuvarande Dramatenchefen tagit intryck av 60-talets finkultursdebatt.

Jag vill inte alls avfärda intervju-formen som metod att insamla data. Det var bara så, att jag inte kände mig väl tillpass med denna metod då (och nog inte heller idag). Att objektivera en annan människas utsagor som ett led i

data-insamling föreföll mig då som nu djupt o-etiskt. Det var i tiden långt före min bekantskap med Michel Foucaults tes om samhällsvetenskapernas inkräktande på individers privatliv. Det är i övrigt inte ett Foucault-perspektiv som vägleder denna framställningen, men likt honom föredrar också jag mer "opersonliga" metoder att insamla och analysera data. Enkäten ger individen en möjlighet att själv välja hur hon vill svara, och registerdata har jag inte heller någon svårighet med. Jag utgår från att det finns ett precist syfte bakom inhämtandet av sådana uppgifter och dessa är ju som regel väl avgränsade. I arbetet med register-uppgifter ansvarar jag inte själv för "ansiktsarbetet" att inränga den andre individen under en eller annan objektiverande kategori. Man skulle kunna säga att jag som sociolog har en försmak för det mer opersonliga förfarandet, något som i övrigt vägleder mina kritiska kommentarer om kvalitativ metod.

Mitt förhållande till kvantitativ respektive kvalitativ metod genomgick emellertid något som Hegel kanske skulle ha kallat "ett kvalitativt språng", när jag som ung doktorand kom till University of California i Santa Barbara. Där utsattes jag för Aaron Cicourel's dräpande kritik av sociologiska insamlings- och kodningsmetoder (Cicourel 1964). Vid denna tid hade jag mycket diffusa framtidsplaner, men av någon anledning hade jag fått mottaga ett UC-stipendium. Hade det inte varit för Cicourel's framställningsförmåga i redovisningen av sociologiskt tabell-material, hade jag nog aldrig fått lust att fortsätta med sociologi. Jag skrattade så att jag än en gång fick magont, men ångesten i Rosengård hade i Santa Barbara bytts ut av skrattet - och faktiskt av nyfikenhet! Cicourel framställde det sociala livets konstruktionsprocesser och sociologins dito klassificeringshysteri på ett sånt medryckande sätt att man i det närmaste förfördes. Om Cicourel vid denna tid sades det i övrigt att han nog skulle vara framgångrik i att sälja preventivpiller till nunnor. Det är nog med den analogin jag bäst kan beskriva mitt eget (akademiska) öde.

Mitt andra fältarbete, nu under Cicourel's ledning, handlade om det språkliga rutinarbete som upprätthåller det äktenskapliga (eller icke-äktenskapliga) samlivet mellan kärlekspartners. Med bandspelare skulle vi registrera hur samboende personer klarade sin vardag. Samlivet "intimiserades" med åtskilliga "honey's" och "you-know-I-love-you's", vilka yttrades repetitivt. Kanske var det erfarenheten från detta fältarbete som avskräckte mig från det intima samlivets diskursiva påfrestningar.

Nåväl, min amerikanska period omfattade inte blott en intensiv kontakt med den då spirande "etnometodologiska kulturen".⁵ Det fanns också intensiva diskussioner med de numera legendariska förespråkare för symbolisk interaktionism. Tamotsu Shibutani blev min officiella handledare och hans vän och tidigare kollega från Chicago-tiden, Anselm Strauss, kom ofta på besök. Herbert Blumer blev en av mina examinatorer på de förberedande Ph.D.-proven. Jag vill inte skryta med kanske numera arkaiserade koryfärer, men faktisk rymde min amerikanska period på det personliga och in-

tellektuella planet en intensiv exponering till ”kvalitativ metod” tillsammans med några av den tidens mest kvalificerade utövare av densamma. Jag vill också mena att vi förde en bred och fördomsfri diskussion om den kvalitativa metodens möjligheter och begränsningar.⁶ Det är min tidiga bildningsbakgrund - kombinationen av kvalitativ metod och vetenskaps/kunskapsteori - som ger mig mod att tala om ”till kritiken av den kvalitativa metoden”.

Punkterna i min kritik är följande:

- 1) Är kvalitativ metod icke-positivistisk?
- 2) Gör kvalitativ metod anspråk på en annan rationalitetsform än kvantitativ metod? Är den rent av icke-rationalistisk?
- 3) Har den kvalitativa metoden kvinnliga egenskaper?
- 4) Är den kvalitativa metoden ”dekonstruktivistisk” och/eller postmodernistisk?

Dessa punkter ska slutligen sammanfattas i en bekymrad konklusion: Vilka konsekvenser har den nu yppiga förekomsten av kvalitativ metod för den sociologiska disciplinens utveckling i stort?

Ad. 1: Är kvalitativ metod icke-positivistisk?

I samhällsvetenskapens historia, och sociologins i synnerhet, har det som bekant utspelats ett antal metod-strider. Jag vill hävda att den första striden, den mellan Weber och hans kontrahenter, bl.a. Richert och Windelband, borde åtnjuta rangen som den mest betydelsefulla (Swedberg 1990). Jag säger ”borde”, för i själva verket är det nog så att många sociologer aldrig riktigt stiftat bekantskap med innebörden i denna den klassiska samhällsteorins centrala *Methodenstreit*. Kanske är det rent av så att det finns flera utövare av den kvantitativa metoden än av den kvalitativa s. k. *Verstehen*-metoden som på allvar förstått den strid som Weber så modigt utkämpade. Hans avgörande insats var att göra upp med den tidens naiva empiricism (jag återkommer till begreppet) hos den s. k. idiografiska historiefalangen, vars förkämpar med Rankes ord ville beskriva verkligheten *als es wirklich gewesen ist*. I Webers (ny)kantianska filosofi kan verkligheten aldrig återges i sin helhet eller ursprunglighet, men den kan, med hjälp av det historiska meningssammanhang vi kulturmänniskor vidareför, perspektiveras och göras meningsfull för oss i sin ofullkomlighet (Agewall 1994). Det spännande med Webers metodlära ligger i hans kombination av *meningsadekvans* och *kausalladekvans*: i användningen av kvantitativa metoder som t.ex. i *Den protestantiska etiken...* ville han ju testa samhällshistoriens möjliga kausalitetskedjor. Som kantianskt skolad historiker och sociolog kunde han naturligtvis inte tillstå att det finns orsak och verkan därute i verkligheten, men

en förutsättning för den moderna positiva vetenskapen är dock att kunna ordna och arrangera (kvalitativ) data i möjliga sambandsrelationer. Weber var en tidig förespråkare för det som långt senare kom att gå under beteckningen "den nya historien". Hans sociologiska metodlära omfattar på en och samma gång en inlysande diskussion och möjlig kombination av kvalitativ och kvantitativ metod i att förstå komplexa, men möjliga handlings-sammanhang. Hans användning av kontrafaktiska villkorssatser, inte minst i religionssociologin och i den komparativa samhällshistorien, kan väl idag sägas utgöra en vital del av den västerländska människans reflexionsarv; i skenet av den protestantiska etikens lära om det mänskliga arbetets frälsande kraft förstår vi vår egen historiska situation.

Var Weber inte positivist? Jag är medveten om att begreppet "positivism" rymmer de mest skilda innebörder och att det alltför ofta ges en pejorativ betydelse. Både Weber och Durkheim var goda förespråkare för den "positiva metoden", men Weber hade genom sin kantianska skolning ett mer reflexivt förhållande till den positiva metodens användningsfält inom samhällsvetenskaperna. Vetenskapsbegreppet genomgick på Webers tid, inte minst genom Wien-skolans logisk-positivistiska insatser, en tvättning, ja kanske kan man kalla processen en "av-ideologisering". Konstruktionen av reflexiva metoder, inte minst den logisk-experimentella, blev en förutsättning för att alls avgöra om något var sant eller falsk. Reflexionen ligger i insikten att "fakta" är ett relationsförhållande: inget är sant eller falskt i sig själv, men bara i förhållande till en *praxis*, ett metodiskt förhållningssätt. En explicit metod är en förutsättning för att avgöra om något är sant eller falskt.⁷ *Methodos* är i övrigt ett grekiskt ord som helt enkelt betyder "praktiskt tillvägagångssätt": att göra reda för sitt förfarande eller mer precist, för den väg man vandrat. Metodologi betyder läran om skilda tillvägagångssätt i att nå ett mål. Inom vetenskapen förknippas ett sådant mål lämpligast med termen sanning. Sanningen är inte förutsättningslös utan den avhänger den väg man vandrat: metoden bestämmer till dels det man ser (och det man inte ser). Därav följer den i modern vetenskapsteori centrala tesen; att göra reda för sin metod.

Det var och är Webers kritik av det naiva återgivandet av verkligheten i dåtidens idiografiska forskning som vi borde lära något av. Weber var positivist i den betydelsen att han var fullt medveten om behovet av reflexiva metoder (beräkandet av möjliga kausalitetsrelationer) för att kunna uttala sig i positiva fakta-satser om något i denna värld. Sådana satser har den egenheten att de kan bekräftas eller förnekas.

Det har som bekant funnits andra metodstrider; den om hårddata och mjukdata på 60-talet och den idag ännu levande(?) om manlig respektive kvinnlig vetenskap med implikationer för vilka metoder som är bäst lämpades för det ena eller andra könet. Då jag senare kommer in på kvinnlig och manligt i metodfrågan, utelämnar jag det perspektivet här.

Striden om hårddata respektive mjukdata vidarefördes som del av det intellektuella arvet i min egen generation, men frågan är om den diskussionen egentligen gav något utöver själva polemiken. Den debatten kom ju i övrigt att rätt snabbt uppslukas av den marxistiska vetenskapskritiken, vilket resulterade i att striden om hårddata respektive mjukdata blev rätt så ointressant. Den empiriska data-diskussionen var inte precis centralt placerad i de teoretiskt sofistikerade kretsar vi omgav oss med i slutet av 60-talet. Här försökta man inte slå fast "was ist der Fall", utan man sökte efter "was liegt dahinter".⁸

När man så på nytt ville *approchera* en yttre verklighet, skedde ett märkligt krusprång. Märk väl, inte mjukdata men det man med ett generiskt begrepp kallade "kvalitativ metod" kom nu att förbindas med en förnyad positivismkritik. Kvalitativa insamlings- och analysmetoder ansågs vara icke-positivistiska - och följaktligen att föredra framför förkättrade positivistiska metoder.⁹ Det går inte att bortse från att den feministiska vetenskapskritiken främjat denna beklagliga missuppfattning och att en generation (eller två) av kvinnor har förletts att tro att de som utövare av kvalitativ metod bedriver en annan, ja t.o. m. emancipativ form av vetenskap. I den feministiska vetenskapskritiken kom den marxistiska utopin att fortleva, alltmedan den ideologiska klasskampen eroderade inifrån. Klasskampen övergick i könkampen och striden gällde främst den vetenskapliga (positivistiska) metodens "objektifiering" av den andra, dvs av kvinnan.

Problemet med den kvalitativa metodens falska historiemedvetande - att den är icke-positivistisk - kan faktiskt lätt resultera i att den istället blir pre-positivistisk! Det är faktiskt precis så jag tänker, när det hävdas att kvalitativa studier har ett mer intimt (och därför sannare!) förhållande till den verklighet som ska beskrivas. I den kvalitativa studien av det som säges vara meningssammanhang återges oftast ett överflöd av information i hopp om att en sådan (tjock) beskrivning är sannare och mer verklighetstrogen än om en medveten och begränsad selektion av data hade kommit till användning. Observatörens yttre position måste mildras så att också den "andra" kan komma till tals. Man hoppas med sådana dialogiska medel stå närmare den eller de man studerar. I närhetsanspråket ligger, sägs det, ett implicit sanningsanspråk.

"The media is the message" var som bekant en central tes hos Marshall McLuhan. Inom metodologin har denna tes en stark relevans. I videokamerans ljud- och ljussken får det talade ordet sekundär betydelse; icke-språkliga uttryck kan ju inhägnas språkliga sådana och minimera respektive maximera innebörden i det talade ordet. Kvalitativa studier blir ofta bärare av suveräna maktanspråk: trots en påstådd dialektisk mildhet hos observatören blir hon (eller han) i kraft av observationsteknikernas Panoptikon-karaktär maktfullkomlig i förhållande till den eller det som studeras. Video-bandet kan ju spelas upp på nytt, och på nytt - och sannolikt finns det alltid nya

infalls- och ton-vinklar på det insamlade materialet. Med audiovisuell teknik orkestrerar, dirigerar och konstruerar observatören/interlokutören "det verkliga"; det är inte moralen utan tekniken som sätter gränser för dess återgivande. Förvisso sökte Adorno i sin desperation över ordets instrumentella bestämning av det verkliga söka komma bakom det sagda och det skrivna till ett ursprungligt "mimetiskt" förhållningssätt till tingen. Men då hade han ju lämnat sociologin och satt sig vid pianot. Den kvalitativa metodens usurpering av verkligheten - att gå från "was ist der Fall" till "was liegt dahinter" - finner jag vara ett oroväckande inslag i modern sociologi. Totalitära (holistiska!) anspråk lurar bakom det mjuka nedslaget. Den positivistiska metodens reflexionsvinst i förhållande till sitt studieobjekt - att metoden bestämmer vad som kan ses respektive inte ses - har beklagligtvis gått förlorad i dessa nyare (icke-positivistiska!) strömningar. Sociologin riskerar därmed att urholkas på rationalitetsanspråk - och den utvecklingen finner jag vara beklaglig.

Den klassiska metodstriden inom samhällsvetenskapen gällde just frågan om hur en medveten metodisk hållning gagnar handlingsvetenskapernas rationalitetsanspråk. Uppgåelsen den gången rörde den historiska skolans pre-positivitet: att studera en händelse eller ett skeende *als es wirklich gewesen ist*. Att finna ett reflekterat förhållningssätt till det objekt som skall studeras och att klart och tydligt redogöra för ens tillvägagångssätt, är att visa respekt för studie-objektet. Att definiera något som "data" betyder att den förhandenvarande konstruktionsprocessen skall göras så explicit som möjligt i syfte att kunna replikeras och därmed avpersonifieras. I själva avpersonifieringen, så skulle nog Weber säga, ligger paradoxalt nog ett bemyndigande av det moderna subjektet: att bestämma villkoren för participation.

Ad 2: Den kvalitativa metodens rationalitetsanspråk: är den icke-rationalistisk , prerationalistisk eller gör den anspråk på alternativa rationalitetsformer?

I det pedagogiska syftet att utveckla skilda rationalitetsformer ska jag låna en känd matrix från Max Webers rätts- och moralteori.

Sedan lång tid tillbaka finns det en snårig och komplicerad diskussion om Webers rätts- och moralteori, vars detaljer jag inte kan redogöra för här, men vars grundlogik kan ha ett visst vetenskapligt allmänvärde (Bertilsson 1995a: 1-38). Webers tragiska syn på förhållandet mellan rätt och moral har i övrigt ett visst släktskap, om än ingalunda identiskt, med de tankelinjer som utvecklades av den skandinaviska rättsrealismen med bl.a. Axel Hägerström i Sverige. Webers rättsteori går i korthet ut på att den moderna rättens vetenskapliga anspråk framförallt residerar i utvecklingen av den moderna

formalistiska procedurrätten: *sine ira et studio*... Den tragiska insikten hos Weber består däri, att strävanden efter formell rationalitet, sådan den kommer till uttryck i den moderna procedurrätten, sannolikt står i motsättning till substantiell rätts- och värdeteori. Med substantiell rätt menas bl. a. det som Alf Ross (och även Axel Hägerström) kallade rättfärdighet (Ross 1953). Men substantiell rätt omfattar också flera andra rättsaspekter som t.ex. barmhärtighet och omsorg. John Rawls monumentala och välkända verk *A Theory of Justice* (1971) är ett modernt försök att i en starkt rationaliserad form föra fram en naturrättsteori om substantiell rättvisa kring fördelningen av resurser och andra centrala livsmöjligheter i vad som går under beteckningen ett "rättvist" samhälle. Rawls teori har lett till ett fortsatt intensivt meningsutbyte bland moralfilosofen om meningsfullheten (det etiskt riktiga) i att på starkt rationalistiskt vis formalisera och universalisera vissa rättviseaspekter (McIntyre 1981).

Figur 1

Max Weber: Rationalitetsformer i rättsläran:
Rätt och etik

Normativitet

Materiell rätt

Formell rätt

Metod

*Rationella procedurer

Etiska system naturrätt	Expert-rätt Procedur-rätt "modern rätt"
Situationsbundna faktorer – hänsyn till person	Orakel-rätt (härtecken, handslag)

Icke-rationella procedurer

*Rationella procedurer = förnuftskontrollerade

Man kan faktiskt föreslå att Weber anticiperade den diskussion som idag går under beteckningen "libertarianism vs. communitarism". Den moderna västerländska procedurrätten lever enligt Weber i en *a-gonia*, ett spänningsfält, mellan omsorg till person och omsorg till rättssystemets formella krav (Bertilsson 1995b). Skilda rättssystem har löst denna immanenta spänning mellan formell och substantiell rätt på olika sätt; den anglo-saxiska "common law" traditionen ser annorlunda ut än den kontinentala traditionen, och den nordisk-germanska traditionen avviker från den klassiska romerska civil-rätten. Nationsstaters distinkta kulturer medlar mellan systemets formella rättskrav och livsvärldens informella värdestruktur.

Nåväl, det är inte en rättsteoretisk diskussion som jag vill föra här utan snarare om, och i vilken utsträckning, spänningen mellan formell procedurrätt och materiell rättviseteori kan komma till användning i syfte att kasta ljus på metodologi-diskussionen sådan den har utvecklats inom sociologin. Jag vill mena att en analog metodologisk spänning finns mellan, å ena sidan, metodologiska krav på rationalitet/formalitet och, å andra sidan, krav på substantiellt innehåll i empiriska undersökningar. Med Webers terminologi kan man säga att *a-gonian* i den sociologiska metodlärans (som i rättslärans) ligger mellan formell mål-medel rationalitet och värde-rationalitet. Den senare kan man ju kalla omsorgsrationalitet. Ju mer *grounded theory*, desto svårare att generalisera, formalisera och replikera. Omvänt kan man säga, att ju mer formell rationalitet i teori/metod (ex. logisk-matematiska system), desto tunnare och ytligare blir det substantiella innehållet. Från den klassiska experimentella teorin känner vi väl till spänningen mellan inre och yttre validitet; ju mer kontrollerade de experimentella betingelser är, desto tunnare blir det substantiella innehållet. Ju mer okontrollerade villkor som t.ex. fältarbetet erbjuder, desto svårare att generalisera och att kontrollera vad som skett och inte skett. Alla som genomgått en elementär metodkurs känner väl till denna diskussion. Låt mig så i åskådningssyfte överföra rätts- och moralfilosofins traditionella *a-gonia* till sociologins metodologi-diskussion:

Figur 2
Rationalitetsformer och metod

<i>Metod</i>	Icke formalitet	Formalitet
<i>Rationalitetsformer</i>	Substantiell teori ”grounded theory”	Logisk empiriska modeller

*Rationellt förfaringssätt	Analytisk induktion	Statistisk induktion
Icke-rationellt förfaringssätt	Situationsbundna observationer	?

*I betydelsen förnuftskontrollerade

Det som har omedelbart intresse för diskussionen här är skillnaden/likheten mellan det som Florian Znaniecki kallade *analytisk induktion* och det mer gängse induktiva (enumerativa)förfaringssättet, *statistisk induktion* (Bertilsson 1986). Skillnaden gäller de olika rationalitetsförfaranden som kan åbe-

ropas i kvalitativ resp. kvantitativ metod. Znaniecki's analytiska induktion har den egenheten att den kvalitativt studerar det enskilda fallet (eller kluster av enskilda fall) i syfte att göra mer generella utsagon, medan det gängse induktiva förfarandet bestäms av det statistiska urvals- och analysförfarandet.

Om den analytiska induktionen finns en omfattande diskussion; är den att se som inledningsfas till enumerativ induktion? Komplementerar de två induktiva förfaranden varandra? Eller har vi i fallet med den analytiska induktionen att göra med ett kvalitativt annat förfaringssätt som konkurrerar med gängse statistisk metod (Hughes 1979). I annat sammanhang har jag uppmärksammat den nu klassiska kvalitativa metoddiskussionen, och vill här blott anföra följande: Den analytiska induktionen kan, som bl a Ralph Turner har gjort gällande, utvecklas till ett logiskt sammanhängande meningssystem och kan som sådant eventuellt också formaliseras. Vi talar då inte om "generalisering" som i fallet med den enumerativa induktionen, utan om "universalisering". I det enskilda fallet (eller i serien av enskilda fall) strävar man efter att upptäcka/utforska ett möjligt mänskligt sammanhang: en handlingsstruktur, ett helhetsförlopp eller ett komplext meningsfält. Däri ligger den analytiska induktionens validitets- och rationalitetsanspråk. Ett klassiskt exempel på analytisk induktion är Howard Beckers *Becoming a Marijuana User* (1973:41-78). Becker gör i sin beskrivning anspråk på att beskriva ett *allmänt* händelseförlopp; så tänder man på marijuhana.

För den som tidigare sysslat med Charles S. Peirces filosofi om abduktionslogik har naturligtvis diskussion om analytisk induktion ett stort intresse. Men Peirce var först och främst en logiker, och i sin vetenskapsfilosofi ville han utveckla en mänsklighetens egen upptäcktslogik. Sådana anspråk ställer naturligtvis starka rationalitetskrav på vad man ser och inte ser. Fenomenologer har likt Peirce sökt finna det universella i det enskilda (seende)fallet. Hos Peirce kombinerades fenomenologin (seendet) med en stark handlingslogik, nämligen den som han själv utvecklade som pragmatism (som låg till grund för pragmatismen hos John Dewey och William James). Kombinationen av seendets och handlingens respektive anspråk ledde hos Peirce fram till antagande om *kontrafaktualitet*, det som skulle kunna vara fallet, om vissa handlingsvillkor hade varit förhanden. Idag talas det om *trajektorier*, d.v.s. om händelse-kedjor som aldrig har inträffat, men som skulle kunna inträffa om vissa villkor vore uppfyllda etc. Jag kan inte här gå i djupet med vetenskapsfilosofiska spörsmål, men blott föreslå följande: Den analytiska induktionen verkar till skillnad från den enumerativa induktionen vid tillfällen som aldrig fullt ut realiserats, men vars grundstruktur skulle kunna vara förhanden, givet vissa kontrafaktiska antaganden. Rawls formalistiska rättviseteori bygger huvudsakligen på sådana kontrafaktiska villkor ("the original position"). Det finns, hävdar jag, en strukturell analogi mellan rationalitets/validitetskraven i etisk-normativa system och

motsvarande krav i analytisk induktion. Ju starkare krav på universalitet i observationen av ett fall (eller kluster av fall), desto mer är observatören hänvisad till teoretiska (kontrafaktiska) resonemang i sitt seende. Istället för en "tjock" beskrivning får vi i det senare fallet en "tunn" sådan (Geertz 1973). Det metodiska förfarandet blir, för att nu låna terminologi från modern konstteori, minimalistiskt; de kontrafaktiska rationalitetskraven strävar efter att i seende-akten observera en struktur vilken vid tillämpning kan anpassas till skilda situationer och "ses" i multipla sammanhang. Ett minimalistisk-metodiskt förfarande syftar ytterst till att maximera seendets möjligheter och därvidlag engagera såväl åskådare som det studerade subjektet. Jag kan se en poäng i att överföra mini-max principen till den sociologiska observationsprocessen i syfte att accentuera rationalitetskraven i kvalitativ analys. Som i fallet med Rawls rättviseteori eller Beckers marihujana-rökare ställer rationalitetskraven i kvalitativ analys som villkor att dess utövare utvecklar logisk-analytiskt skarpsinne. Med denna färdighet stimuleras rimligen också det kreativa seendets möjligheter.

Av diskussion ovan lär vi följande: ju slappare det logisk-rationella förfarandet i analytisk induktion, desto större blir dess omedelbart situationsbundna innehåll. Det är möjligt man fortfarande kan kalla ett sådant icke-rationellt (och icke-intellektualistiskt) förfarande för metod, men själv är jag osäker på vad begreppet *metod* står för i ett dylikt sammanhang. Det är möjligt att det finns meningssfränder som med "tyst kunskap" replikerar varandras betydelse-, relevans- och observationssammanhang, men ett sådant förfarande riskerar att hamna precis i den ruta som nog Weber skulle se som irrationell i den värdeteoretiska matrisen. Ett sådant icke-explicerbart förfarande kan betecknas som ett slags frimurar-metodologi; slutna sällskap reproducerar inre mystiska meningssammanhang, vilka inte går att "förytterliga" som metodiska principer utan att själva mystiken försvinner.

Visst kan den kvalitativa metoden, utvecklad ovan som analytisk induktion, försvaras i kraft av att dess utövare väl känner metodens komplexa rationalitets- och validitetskrav. Det kontrafaktiska seendets möjligheter ger intellektuell spänst och stimulerar kreativt tänkande generellt. Men ett kvalitativt metod-förfarande som gör gällande att det är icke-rationalistiskt eller att det styrs av andra lagar än de som förnuftet råder över riskerar till slut att hamna i just frimureri.¹⁰

ad 3: Har den kvalitativa metoden någon slags affinitet (valfrändskap) med ett kvinnligt förhållningssätt till tingens ordning?

Det vid jeg sgu ikke. Det är mig i övrigt främmande att se distinktionen kvinnligt/manligt som vetenskapsteoretiskt fruktbar. Låt mig i förklarings-syfte kort utveckla vilken innebörd begreppet vetenskapsteori har för mitt vidkommande.

Vetenskapsteori är en bred term som i sig kan rymma ett antal divergerande moment. Vetenskapsociologin och vetenskapsfilosofin utgör i dag två väsentliga byggpelare i det bredare fältet. Det finns flera övergångar mellan det empiriska (sociologiska) och det normativa (filosofiska) angreppssättet, men det är viktigt, anser jag, att hålla dessa åtskilda. Det som intresserar mig personligen i den mer övergripande vetenskapsteoretiska diskussionen gäller sanningsbegreppet och dess skilda dimensioner: sanning som koherens, konsensus, åskådning och/eller praxis. Ett antal strategier att nå fram till ett väl definierat sanningsbegrepp finns för handen i modern vetenskapsteoretisk diskussion.

I denna övergripande (normativa) diskussion om ett brett och eventuellt pluralt sanningsbegrepp kan jag inte se värdet av att införa en könslig distinktion. Den moderna kvinnoforskningen rymmer i sig plurala förhållningssätt till det egna studieobjektet: könet. Könet bestämmer inte vilket sanningsbegrepp vi skall använda, men det sanningsbegrepp vi *väljer* att använda, kommer naturligtvis att påverka vår hållning till den könsliga problematiken - i vetenskapen som i samhället i övrigt.

ad. 4: Är den kvalitativa metoden de-konstruktivistisk?

Själv finner jag det meningslöst, ja t.o.m. motsägelsefullt, att använda metod-begreppet i sammanhang med dekonstruktion. I dess anda ligger ju att rasera dominerande diskurser, d.v.s. signifikativa symbolfält och dito (språk)handlingar som klassificerar tingen på ett sätt och inte på ett annat. Att dekonstruera ett symbolfält betyder ju att lösa upp semantiska handlings-attityder och att se andra möjligheter i tingens ordning och o-ordning än de som hittills har fått dominera. Om vi med metod, som jag redan antytt, avser ett praktiskt förhållningssätt som ska kunna redovisas, replikeras och därmed visa vägen för senare observationer, ligger ju ett motsatsförhållande mellan dekonstruktion och metod. Bägge kan inte existera samtidigt: dekonstruktionen blir s.a.s. meningsfull, när metoden gjort sitt. Det faller sedan på metoden att bygga upp det som dekonstruktionen rivit ner. Om dekonstruktionen cementerar sig själv som metod, blir fallet analogt med motståndsprincipen inom rätts- och moralfilosofin: om motståndet görs till

handlingsprincip, upphör motståndet och blir auktoritärt. Om dekonstruktion "metodologiseras", handlar det inte längre om dekonstruktion utan om konstruktion! I och med konstruktionen cementeras ett nytt förhållningssätt och en ny social praxis vinner gehör; ett seendefält tar form. Visst har vetenskapen användning för dekonstruktion och för det som Thomas Kuhn benämnde paradigmskifte. Sådana brytningar leder till nya sätt att se verkligheten, men här rör det sig om sällsynta och enstaka händelser inom vetenskapshistorien. Sådana händelser kan inte "metodologiseras", ty då förlorar de sannolikt sin kreativa betydelse.¹¹

Sammanfattning

Jag har ovan gett uttryck åt en del betänkligheter vad gäller den kvalitativa metodens anspråk på att lägga grunden till en kvalitativt ny sociologi. Jag har implicit också gett uttryck åt en del betänkligheter vad gäller den feministiska vetenskapskritikens anspråk i det att jag ifrågasätter att distinktionen kvinnligt/manligt är vetenskapsteoretiskt fruktbar. Med tidig skolning och med insikter i främst pragmatisk filosofi, har jag utvecklat ett ledigt och distanserat förhållande till metodologi. Det är typen av frågor och problemställningar som avgör vilka metoder man använder och inte metoden (eller för den delen könet) som avgör problemställningar. Min egen generation fann en gång anledning att skarpt kritisera den rutinaktiga och slentrianmässiga användningen av kvantitativa metoder. Kritiken gick då ut på att dessa metoder inskränkte sociologins synfält.

Varför ska man inte på samma sätt kritisera utövare av kvalitativ metod för att sätta metoden i första hand snarare än att utveckla intellektuellt spännstiga frågeställningar och låta dessa bestämma vilka metoder som ska användas. Jag befarar att den icke-reflekterade utbredningen av kvalitativ metod, i synnerhet bland kvinnliga sociologer, i hopp om att denna metod skulle vara icke-positivistisk, omsorgs-rationell, mer avpassad till kvinnors handlingsmönster, ja rent av de-konstruktivistisk har olyckliga konsekvenser både för kvinnors och sociologins vidkommande.

Faktisk kan vi redan skönja sådana konsekvenser. Disciplinen sociologi har idag svårt att hävda sig i den vetenskapliga universitetshierarkin och därmed riskerar den att tömmas på resurser. Idag är det framförallt ekonomer som med sina med rationella val-teorier lägger beslag på handlingsrationalitet, metodologi - och på resurser. Som sociolog beklagar jag den insnävning av det sociologiska vetande-fältet (inklusive frågor om rationalitet och metodologi) som till synes blivit resultatet av samhällsvetenskapens inre specialisering och uppspaltning. Uppspaltningen blir inte mindre beklaglig när den åtföljes av en könslig rollfördelning. Men jag menar att vi sociologer

är medansvariga till denna splittring och till urholkningen av sociologins kunskapsanspråk.

De globala frågorna blir alltmer påträngande. Välfärdsstatens möjligheter att överleva hotas av en framtida utveckling med påtaglig skiktning mellan rik och fattig. I takt med dessa yttre påfrestningar på vår jord och på vårt samhälle förefaller sociologin att vända sig alltmer inåt till privatlivets hägn och skydd. En okritisk kultivering av kvalitativ metod som den enda "riktiga" riskerar att utarma disciplinen sociologi till studier i privat omsorg. Jag välkomnar att disciplinen lockar många kvinnor - både som professorer och docenter. Men jag beklagar om kvinnornas intåg i sociologin sker på bekostnad av ämnets rationalitets- och komplexitetsanspråk. I disciplinens historiska arv ligger en rik vetande-tradition, och det är denna tradition som ska föras vidare och utvecklas i ett modernt sammanhang. I den kvantitativa metoden ligger ett implicit kvalitativt antagagande om mänskliga handlingar. Detta "frusna" förlopp har då och då behov av explikation, av uppbrott så att nya seende-former kan utvecklas. Sociologins metodologiska styrka i förhållande till andra samhällsvetenskaper ligger i dialektiken (om man nu vågar använda ett sådant förkättrat ord) mellan det kvantitativa och det kvalitativa. Det är den spänningen vi skall vidareutveckla och utnyttja i framtiden - och inte låta ämnet splittras upp i en kvantitativ (manlig) och en kvalitativ (kvinnlig) sfär. Men det jag har sagt är väl något självklart - men även självklarheter behöver då och då dryftas.

NOTER

- ¹ Presentation vid Svenska Sociologförbundets Årsmöte. Vår Gård, 4 februari 1995.
- ² Dock är mitt anställningsbevis inte undertecknat av dronningen eftersom jag inte är dansk medborgare. Dessa arkaiska drag i den danska universitetsmiljön har onekligen sin charm.
- ³ Förvisso utträttade jag ett antal marknadsintervjuer i mitten på 60-talet för *Rank Xeros*, men fann på ett tidigt stadium att jag nog inte hade det engagemang och intresse för att marknadsföra den nya kopieringsmaskin som företaget rättmätigt kunde kräva.
- ⁴ Herman Schmid, min nuvarande kollega vid Roskilde Universitetscenter, var min närmast ansvarige handledare.
- ⁵ Harold Garfinkel kom upp till Santa Barbara då och då, och så gjorde Melvin Pollner som i övrigt själv hade graderat från UCSB. På den tiden läste vi blåkopior av den legendariska Harvey Sachs. Lösenkoden var att förstå djupsinnigheten i det enkla påståendet "The baby cried, the mommy picked it up". När jag så återkom till Sverige i mitten av 70-talet, användes just detta exempel som bevis på att den amerikanska sociologin hade "flippat ut". Det är svårt att leva i två världar, men det är också berikande.
- ⁶ Thomas Kuhn hade i övrigt publicerat den första utgåvan av *The Structure of Scientific Revolution* 1972 och därmed kom det igång en intensiv diskussion om induktionslogiken, vilken också påverkade sociologin. Min amerikanska avhandling från UCSB (1974), *The Social Context of Discoveries in Science*, kom följaktligen att handla om denna problematik.
- ⁷ Autopoiesis-begreppet hos Luhmann (1995) har just denna innebörd. Det är metodläran som karakteriserar det vetenskapliga förfarings sättet, ty det är här som standard i form av system/omvärld fastställs. Konstens och musikens erfarenhetskod följer sina egna standard: det sköna och det goda bestäms i förhållande till en mer eller mindre explicerad kod.

- ⁸ Rubrikerna är lånade från Luhmanns avskedsföreläsning som professor i Bielefeld 1993.
- ⁹ Min kollega vid Sociologisk Institut på Köpenhamns Universitet, Svend Kreiner, talar om tre olika förhållningssätt inom sociologin: kvantitativ metod, kvalitativ metod och icke-kvantitativ metod. Han har problem med den senare och undrar om den alls ska kallas metod. Hans bekymmer har påverkat min egen syn, något som väl skyntar fram i denna presentation.
- ¹⁰ Frändskab och tro kan naturligtvis under kortare eller längre tid ersätta intellektuella rationalitetskrav. Det finns som bekant flera som idag hävdar att vetenskapen blott är en variant av religion. Men av Webers religionssociologi lär vi att religiösa symbolsystem kan graderas längs en intellektuell rationalitetsskala. Det vetenskapliga symbolfältet skiljer från det icke-vetenskapliga i det att det utvecklade metodiska reflexionsprinciper. Niklas Luhmann har med en pertinent term kallat de senare för "andra ordningens observationer" (Luhmann 1995).
- ¹¹ I min avhandling (1974) *The Social Context of Discoveries in Science*, University of California, Santa Barbara, diskuteras bl.a. denna frågeställning.

LITTERATUR

- Agewall O (1994) "Weber, kausaliteten och oändligheten", *Sociologisk Forskning* 3: 57-78.
- Becker H (1973) *Outsiders*, New York: Free Press.
- Bertilsson M (1974) *The Social Context of Discoveries in Science*, Mimeo, University of California, Santa Barbara.
- Bertilsson M (1986) "On Znaniecki's Methodology: Analytic Induction as Abductive Knowledge" in *A Commemorative Book in Honor of Florian Znaniecki on the Centenary of his Birth*, (ed. Zygmunt Dulczewski) Poznan (37 - 49).
- Bertilsson M (1995a) *Rätten i förvandling*, Stockholm: Nerenius & Santérus (1-38).
- Bertilsson M (1995b) "Antigone. Ett aktuellt drama" i Anshelm J (red.) *I tider av uppbrott*, Stockholm: Symposion (under utgivning).
- Bertilsson M (1996) "On a Method Called Verstehen: Hypothesis as a Case of Abductive Knowledge", i (ed. R. Kwan et. al.), *Festschrift for Tamotsu Shibutani*, forthcoming Westwood Press 1996.
- Cicourel A. (1964) *Methods and Measurement in Sociology*, New Jersey: Prentice Hall.
- Gans H. (1962) *The Urban Villagers*, Glencoe, Illinois.
- Geertz C (1973) *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- Hughes J.A (1979) *Sociologisk Analys, Utforskningsmetoder*, Wahlström & Widstrand, Stockholm (152-169).
- Luhmann N. (1995) *Autopoiesis II*, Udvalgte tekster, Aarhus: Politisk Revy.
- Pierce Ch.S. (1990) *Pragmatism och kosmologi* (inledning och redaktion; Margareta Bertilsson och Peder Voetman Christiansen), Daidalos, Göteborg (7 - 36).
- Rawls J. *A Theory of Justice* (1972) Harvard: the Belknap Press.
- Swedberg R (1990) "Weber och metodstriden", *Sociologisk Forskning* I:59-67.

ABSTRACT

Towards a Critique of the 'Qualitative Method'

This article is based on a plenary speech (Sw. Sociological Association) in which several critical remarks were directed against the frequent and popular use of 'qualitative methods' in contemporary sociology. The various types of remarks were: (1) Is the qualitative method anti-positivistic (2) Does it draw upon a different form of rationality than the quantitative method (3) Is the qualitative method more suitable for women than for men, and finally (4) Is the qualitative method "deconstructivist" and/or "postmodern"? The article ends with a critical discussion of which the possible consequences may be for the sociological discipline as such, when the qualitative method (or for that matter, women) come to dominate.

Biografisk självgestaltning

FEIWEL KUPFERBERG

Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet

Inledning

Samhällen förändras, men det gör enskilda individer också. Förhållandet mellan de två förändringsprocesserna, dvs hur samhälleliga förändringar knyts samman med biografiska livsförlopp är huvudtemat för den moderna biografiforskningen (Fuchs, 1984, Alheit & Hoerning, 1989, von Wensierski, 1994, Berger & Sopp, 1995, Fischer-Rosenthal & Alheit, 1995, Diewald et. al. 1995). Avsikten med denna artikel är dels att introducera några av de teoretiska och metodiska överväganden man finner inom speciellt den tyska biografiforskningen, men också att kritiskt granska den sociologiska traditionens uppenbara svårigheter med att betrakta biografiska livsförlopp som självgestaltade, dvs ett resultat av biografiskt arbete och biografiska handlingar, med utgångspunkt i individen själv.

Biografisk reflexivitet

Problemet med biografisk självgestaltning är ju långtifrån nytt, den moderna litteraturen i bred mening handlar i stort sett inte om annat. Insikten att biografisk självgestaltning ska ses mot bakgrund av samhälleliga moderniseringsprocesser där det reflexiva elementet (Giddens, 1990,1991, Beck, 1992) står centralt, både i förhållande till biografisk självgestaltning och den samhälleliga utvecklingen tematiseras redan i slutet av 1800-talets tidiga "modernistiska" litteratur, inte minst bland skandinaviska författare (Ibsen, Strindberg, Hamsun).

Detta sker ungefär samtidigt som Marx, Durkheim, Simmel och Weber lägger grundstenarna till den moderna sociologin, där frågan om biografisk självgestaltning och det "reflexiva arbete" som detta förutsätter i stort sett är frånvarande. Senare sociologer som Parsons och Schutz skiljer sig från klassikerna så tillvida att de i högre grad betonar den reflexiva dimensionen i sociala handlingar, men utifrån antagandet att denna reflexivitet redan är förstrukturerad eller inbyggd i de samhälleliga strukturerna själva. De senare är i princip "orörliga" eller opåverkbara av biografiskt självgestaltande handlingar.

Dessa strukturer kan definieras på mikronivå (livsvärlden) i form av förutsägbara rutiner och typologiserad "receptkunskap" (Schutz, 1973 – 75) eller alternativt på makronivå där de antar formen av en systemgiven målmedelrationalitet, inbäddad i samhälleligt definierade normer (Parsons,

1968), det Habermas kallar system/livsvärld. Att Parsons och Schutz väljer att betona olika aspekter av den samhälleliga förstruktureringen av mänskliga handlingar hindrar dock inte att de i grunden är ganska eniga. Bägge förutsätter samma, outtalade axiom, nämligen att det är möjligt och fruktbart att arbeta med förstrukturerade handlingstypologier som förståelseramar för envar typ av socialt definierade handlingar.

Det betyder att individers handlingar alltid i sista hand är förutbestämda, de kan per definition inte gå utöver dessa gränser. Detta betyder i sin tur att samhälleliga förändringar måste uppfattas som självgenererade. Förändringar uppstår inte på grund av att mänskliga handlingar bryter upp de satta gränserna, men ses som uttryck för att dessa gränser i sig själva flyttas.

I denna mening är sociologin djupast sett vetenskapen om subjektlösa, biografiskt opåverkbara förändringar. Biografier är fångar i systemet eller livsvärlden eller bägge delarna och framför allt har de ingen självständig, gränsöverskridande roll.

Det är denna uppfattning av sociala förändringar jag vill ifrågasätta i denna artikel. Biografisk självgestaltning, som jag ser det, problematiserar hela denna förståelseram, ty den antyder att det finns en dynamik utanför den subjektlösa förändringens ramar, ja att uppkomsten av "det nya" (oavsett om vi talar om vetenskap, konst, politik, teknologi etc.) inte kan förstås utan att relateras till den biografiska självgestaltningens problematik.

Det jag föreslår pekar ut över den skarpa uppdelning av "makro"- och "mikro"-orienterad sociologi som präglat de senaste decenniernas sociologiska diskussioner. Den fråga vi måste ställa oss är hur sociologin ska gå vidare och bryta med det mera fundamentala antagandet om subjektlösa förändringar. Det är här frågan om biografisk självgestaltning blir central.

Problemet som jag ser det är inte bara teoretiskt men också metodiskt. Det är något i själva det sociologiska språket och sättet att rekonstruera det sociala livet i all sin komplexitet som gör att samhälleliga förändringar beskrivs och analyseras som om de var subjektlösa. Själva sociologins berättarteknik eller retorik utgränsar den biografiska självgestaltningens problematik, för att denna stör den bild av samhälleliga förändringar som sociologin missionerat för alltsedan den etablerade sig som självständig disciplin för omkring hundra år sedan.

Att lära sig berätta på ett mera levande sätt är därför en viktig del av den radikala omorientering av sociologin som en sociologisk biografiforskning implicerar.

Biografiskt arbete

Sommaren 1891 flyr den misslyckade dramatikern Theodor Herzl sitt älskade Wien, som inte längre vill veta av honom och ett äktenskap som efter bara två år knakar i fogarna. Han vill så långt bort som möjligt, men den franska Atlantkusten visar sig inte vara det han söker efter, så han ändrar färdriktning söderut, mot Pyreneerna och hamnar så småningom i en stilla bergsby vid namn Luz. Hans tankar är i uppbrott som resultat av en stor besvikelse. Åter igen har ett av hans mästerverk, ett teaterstycke, blivit refuserat av samtliga teatrar i Wien. Hans flykt är ett illa maskerat försök att slicka såren efter denna, den senaste i raden av djupt försmädliga förödmjukelser. Hans sårade självtillit slår dock ifrån sig, han är inte beredd att ge upp.

Då han anländer till den undersköna byn sprudlar hjärnan av idéer om hur stycket ska ändras så det blir ännu bättre, men inspirationen varar inte veckan ut och för att komma på andra tankar skriver Herzl ett litet resebrev, en "feuilleton" som han med den tillkämpat självsäkres nonchalans skickar till den i Österrike välansedda dagstidningen **Neu Freie Presse**. Artikeln antas och publiceras den 10 september samma år. Den väcker en mindre litterär sensation hemma i Wien. Tidningens redaktörer, Bacher och Benedikt ber om flera bidrag.

Då han lämnar Luz och reser vidare mot Biarritz är Herzl igång med sitt femte resebrev. Hans själsliv är dock fortfarande djupt upptaget av teaterpjäsen som han är fast besluten att få antagen. De journalistiska artiklarna är mest tidsfördriv och plåster på såren. De är en del av Herzls "biografiska arbete".¹

Herzl är fortfarande fixerad vid ett tidigare biografiskt projekt (att erövra Wiens teaterpublik) som han ännu inte är beredd att överge. Efter ankomsten till San Sebastian, där ryktet om hans nyvunna litterära berömmelse skapat stor intresse omkring hans person, blir han strax integrerad i de högre klassernas intensiva sällskapsliv. Uppmuntrad av de oväntade framgångarna och den nya sociala rollen, skickar han iväg ytterligare några artiklar i samma vinnande stil.

Man skulle kunna tro att detta skulle få det biografiska arbetet att ändra karaktär och att Herzl nu skulle kunna förmås att lämna det tidigare, misslyckade biografiska projektet bakom sig. Detta sker dock inte. Framgångarna i den nya rollen får istället Herzl att pånyo försöka sig på att revidera den refuserade pjäsen. Full av tillförsikt, går han igång. Omskrivningen går dock trögt, mycket trögt. Återigen skulle man förvänta att detta inre motstånd borde vara en tydlig signal och få Herzl att reflektera djupare över vad han egentligen vill med sitt liv och ändra sin "berättelse" så den bättre passade in med den nya "kolonisering av framtiden" (Giddens, 1991) som nu ligger öppen för honom. Detta sker dock inte. Om något går Herzls berättelser i motsatt, regressiv riktning.

I ett brev hem till föräldrarna skriver han om sina svårigheter: ”Men det gör ingenting. Alla goda ting tar tid, och den här pjäsen kommer att bli mitt mästestycke. Om jag begriper mig på någonting som helst, har Tyskland aldrig sett en så djup komedi som denna” (cit. Pawel, 1989, s. 143).

Repair work

Herzl var en eländig dramatiker, och den typ av melodramatiska, romantiska teaterestetik han kände sig hemma i var helt passé. Hans livsbana som dramatiker var definitivt slut, den ende som vägrade inse det var Theodor Herzl själv, vars starkt narcissistiska behov av socialt erkännande (Kohut, 1971) inte kunde tåla de förödmjukande nederlag han upplevt. Innan han kunde börja på att omdefiniera sitt biografiska projekt, var han därför tvungen att utföra det Goffman kallar ”repair work” på sitt sårade självmedvetande (Burns, 1992). Detta tyder på att biografiskt arbete tar tid. Vi ändrar inte uppfattning om oss själva bara för att vi har varit utsatta för ett antal personliga nederlag. Ju mera kränkande detta nederlag är, ju större behov har vi av social upprättelse.

Konsekvensen blir att aktörens reflexion över det rationella i valet av ett bestämt biografiskt projekt snedvrids. I stället för att fråga sig själv om det kanske var valet av just detta projekt som borde omprövas, envisas aktören med att uppfinna den ena efterrationaliseringen efter den andra till varför projektet ännu inte har lyckats. Vilket ställer frågan om det kan vara något i det moderna själv som får oss att övervärdera rationaliteten i våra handlingar. Då vi blir ställda inför dessa handlingars faktiska irrationalitet, tenderar vi att i efterhand tilldela tidigare handlingar en rationalitet som de inte hade, vilket i sig själv är irrationellt eftersom det minskar våra chanser att bli herre över vårt eget öde. Förklaringen ska tydligen sökas i det biografiska arbetets inre dynamik i en modern kontext.

En motsvarande narcissistisk regression kan man finna hos den tidigare ”systemnära” eliten i DDR, vars biografiska projekt ju i hög grad var nära kopplad till DDR’s existens. Då staten försvann, blev tidigare biografiska investeringar i ”det socialistiska experimentet” värdelösa över en natt (Markovits, 1993, von Wensierski, 1994). Ingen i det ”officiella” Tyskland ville ha något att göra med individer som kunde göras ansvariga för att bygga en Mur kring ett helt land och systematisk diskriminera alla dem som inte ville stanna, till den grad där individerna blev helt rättslösa och kunde skjutas ned på fläcken. I stället för att öppet erkänna att det måste vara något inneboende fel i det socialistiska projektet själv som gjorde att det kunde leda till sådana resultat, kom huvudparten av den detroniserade, systemnära elitens ”biografiska arbete” dock att i likhet med Herzls riktas mot det förflutna snarare

än framtiden. Projektet som sådant var det inget fel på, det skulle bara göras bättre nästa gång.

Det paradoxala är att denna ”regressiva” vändning stärktes efter att PDS, efterföljaren till det styrande SED, kom över sin väljarmässiga vågdal 1990 då man låg på under 10 procent i genomsnitt i Östtyskland. Fyra år senare, ”Supervalåret” 1994, hade väljaranslutningen närmast fördubblats, detta samtidigt som de ”nystalinistiska” strömningarna i partiet växte sig allt starkare.

Också här finner vi en klar parallell till Herzls fall. Det ökade förtroendet i befolkningen för PDS var knappast uttryck för en längtan tillbaka till det gamla DDR, men antydde att det var behov för ett ”modernt” vänsterparti utanför det mera etablerade SPD som, befriat från ideologiskt vrakgods, kunde samla ett brett missnöje mot den återföreningspolitik som regeringen Kohl stod för. Detta var den linje som parlamentsgruppens ledare Gregor Gysi och partiordföranden Lothar Bisky stod för (Falkner & Huber, 1994) men som de hade uppenbara svårigheter att genomdriva gentemot det ”gamla gardet”. Dessa äldre generationer som hade grundat och byggt upp staten (Hoerning, 1995) hade fastnat i sitt biografiska arbete och kunde inte komma loss.

Biografisk konvertabilitet

Efter de oväntade framgångarna som freelancejournalist, stod frågan om Herzls biografiska framtid och vägde. Om det enbart avhängt av honom själv, skulle han nog ha försökt sig på att återvända till dramaskrivandet ännu en gång. Ingenting tyder på att han hade uppgett tanken om att återta sin rättmätiga plats i Wiens teatermiljö. Likväl ändrar han plötsligt och oväntat sina planer för framtiden.

Meningen var att Herzl skulle ha fortsatt söderut från San Sebastian, mot Madrid och därifrån till Nordafrika, men han kom aldrig så långt, ty strax innan uppbrottet nådde honom ett telegram från **Neue Freie Presse** med ett erbjudande om att bli tidningens faste Pariskorrespondent för en lön på 1.000 Francs om månaden.

Herzls accepterade strax och reste nästa dag till Paris. Denna förbluffande flexibilitet i omdefinieringen av det biografiska projektet står i skarpast tänkbara kontrast till det rigida motstånd han demonstrerat i den förutgående perioden. Också här kan man finna en klar parallell i det östtyska fallet. Inte alla systemnära personer höll benhårt fast vid det socialistiska projektet till envar pris. Enstaka individer ändrade radikalt hållning och började se oerhört kritiskt på sin tidigare medverkan i upprätthållandet av den förljugna och starkt repressiva DDR-regimen. Detta verkade oerhört provokerande på många DDR-medborgare, vars omedelbara reaktion efter DDR's plötsliga

och oväntade sammanbrott var att förklara sig "oskyldiga" till allt det onda regimen förknippades med. Detta var nödvändigt inte främst för att rensa sig själv, men för att kunna nostalgiskt hänge sig till allt det "goda" som DDR-regimen associerades med, härunder inte minst de karriärmöjligheter som öppnade sig för alla dem som sjöng med i lovsångskören eller bara lät bli att öppet ifrågasätta regimen existensberättigande.

Genom att förneka detta "goda" och i stället framhäva det inre sambandet mellan projektets utopi och den brutala verkligheten, ruckade dessa individer vid de livslögner som omfattade inte bara den systemnära eliten, men den övervägande delen av befolkningen som ju också på sitt sätt "arrangerat" sig med regimen.²

De befriande möjligheter som ligger latent i en omdefiniering av ett uppenbarligen missriktat biografiskt projekt blev här uttalat förnekade av omgivningen. I Herzls fall var det hans eget narcissistiska ego som klängde sig fast vid det tidigare biografiska projektet, tills omgivningen befriade honom från nödvändigheten att ljuga för sig själv. I post-DDR var omständigheterna mindre gynnsamma. Ett helt folks narcissism var sårat och ingen kom individerna till hjälp. Den starka aggressiviteten, som kommer till uttryck i kommunikationsblockeringar mot importerade västtyskar som kommit för att hjälpa, de relativt få utlänningarna och de oerhört sällsynta "Wendehalse" ska ses mot bakgrund av den statusförskjutning som äger rum vid återföreningen.

Före återföreningen uppfattade sig DDR som nummer ett eftersom man den gången jämförde sig med resten av det socialistiska blocket. Efter återföreningen är stort sett ingenting av det som en gång var DDR och som man då var tämligen stolt över (industri, socialpolitik och inte minst biografiska inversteringar i utbildning och yrkeskarriärer) särskilt mycket värt.

Det fallet Herzl illustrerar är att det är lättare att uppge ett uppenbart förfelat biografiskt projekt om det kan ske utan motsvarande statusförlust. Förklaringen till att Herzl utan vidare lade tidigare planer om en dramatikerkarriär på hyllan var att erbjudandet från de två herrarna i Wien gav Herzl det sociala erkännande han förgäves hade sökt att uppnå genom sitt skrivande av teaterpjäser. Resultatet blev att det biografiska arbetet, knutet till ett tidigare misslyckat projekt nu kunde avslutas en gång för alla. Herzl behövde inte längre denne typ av (illusorisk) framgång för att återskapa sitt självvärde. Den dissonans som tidigare existerat mellan hans höga uppfattning av sig själv (privat "socialt värde") och omgivningens uppfattning (offentligt "socialt värde") var eliminerad.

Vi kunde kalla detta fenomen "biografisk konvertabilitet". Peter Marris (1985) beskriver en liknande mekanism i en studie av afrikanska entreprenörer. Pga av den koloniala förtiden, reproduceras en social statusstruktur där offentlig tjänst ligger högst i statushierarkin inom eliten. Då konkurrensen om de mest begärliga tjänsterna inom ministerierna är hög, försöker några

att skaffa sig extra fördelar genom att ta en utbildning i utlandet, helst vid en av det tidigare koloniallandets prestigefyllda högre läroanstalter. Detta minskar radikalt chansen för den kategori av duktiga och ambitiösa afrikaner som på grund av en mindre prestigefylld utbildning bakom sig nu obönhörligt ratas i konkurrensen. Det är för att "rätta upp" på den statusförlust hos "förlorarna" att några av dem i stället etablerar sig i det privata affärslivet som egna företagare. Därvid uppnår individerna ifråga i stort sett den sociala status man hela tiden eftersträvat och tidigare mindervärdighetskänslor och karriärfustrationer kan läggas åt sidan.

Tyska biografiforskare framhäver ofta Bourdieus tanke att individuella, karriärorienterade livsförlopp ("trajectories") alltid är inplacerade inom ett givet socialt fält (Alheit & Hoerning, 1989). Härvid bortses dock från att individer kan hoppa från ett fält till ett annat, ofta på ett tämligen oförutsägbart sätt. Strindbergs biografiska självgestaltning innan han hamnade i författarskrået är ett tydligt exempel på en sådan "harliknande" biografisk livsbana. Efter att i rask takt ha försökt sig på i tur och ordning skådespelaryrket, läkaryrket, folkskoleläraryrket, telegrafistyrket, bibliotekarieyrket och yrket som freelancejournalist, slog Strindberg igenom med dunder och brak med debutromanen Röda Rummet (Brandell, 1983 – 87, Lagercrantz, 1979). Det intressanta är att i stort sett alla de karriärer som Strindberg orienterade sig emot låg socialt på ungefär samma nivå (det Orwell kallar "the lower upper middle class").

Det som tycks underlätta byten av biografiska projekt är att det finns så mycket att välja mellan inom samma eller liknande statusnivå. Tyska sociologer har nyligen kommit fram till att om man tar hänsyn till denna dimension, framstår den biografiska omgruppering som sker efter återföreningen som betydligt mindre dramatisk än den omedelbart kan se ut. Enligt en studie utförd vid Max-Planck-Institut für Bildungsforschung i Berlin, har nästan alla östtyskar under de första fyra åren (1989 till 1993) upplevt dramatiska förändringar i sin yrkesmässiga placering. Men om man ser på vari dessa förändringar består, visar det sig att omkring 75 procent har omplacerats till något motsvarande. Andelen "vinnare" (de som har stigit socialt) och "förlorare" (de som sjunkit) utgör en klar minoritet (Diewald et. al. 1995, Diewald & Huinink, 1995).

Biografiska händelser och normalbiografier

Efter sin utnämning till utrikeskorrespondent med fast placering i Paris, tycktes Herzls biografiska framtid vara utstakad. Hans yrkesroll, som pålade honom att tillbringa en stor del av sin tid i det franska parlamentet gav honom en mycket detaljerad inblick i fransk politik och hans blandning av faktaförmedling och stilistisk elegans gav honom snabbt ett grundmurat

rykte. Han hade funnit sig själv och sin "metier" och hade nu allt en man i hans sociala ställning kunde önska sig. Om allt gått som det skulle hade han förmodligen slutat sina dagar som gammal man, mätt och nöjd med livet som Tolstoj uttrycker det (Weber, 1967). Men tingen utvecklas inte alltid som man tror. Herzl var jude av börd om än inte av uppfostran. Till en början ignorerade han den hastigt växande antisemitismen i Frankrike. I hans privata brevväxling och dagböcker från denna tid finner man rentav uttalanden som åtminstone delvis ger antisemiterna rätt. Man märker att Herzl här försöker beskydda sin offentliga ställning och yrkesroll, som han i hög grad kommit att identifiera sig med.

Men så inträffar något som vänder upp och ned på Herzls liv. Hela hans livsplanering tycks ramla sönder omkring honom. Bakgrunden är Dreyfusaffären som starkt upptar sinnena i Frankrike och som kulminerar då Dreyfus blir dömd i en hemlig rättegång för högförräderi.

Herzl var själv närvarande på Militärakademiens gård då Dreyfus offentligt blev fråntagen alla sina hedersbevisningar och militära grad, innan den stackars mannen skickades vidare till det fängelsestraff han blivit utsedd att sona för ett brott han inte kunde ha begått, en orättvisa som nästan kom att dela nationen. Det var denna upplevelse som kom att avgöra Herzls vidare livsöde. Han hade i hela sitt liv kämpat emot att bli identifierad med judendomen och tycktes dela många av antisemiternas fördomar mot den egna "stammen". Den starka upplevelsen tvingade honom dock att omvärdera hela sin tidigare livsbiografi och ur detta uppstår den märkliga identitets-förvandling vari Theodor Herzl träder fram i den form som världen lärt att identifiera med namnet "Theodor Herzl", nämligen den sionistiska rörelsens grundare och skaparen av den moderna idén om en självständig, suverän judisk nationalstat.

Inom biografiforskningen försöker man att fånga in denna typ av identitetsförvandlingar med hjälp av begreppet "biografiska händelser" (på tyska "Lebensereignisse" eller "Biographische Ereignisse"). Med "Lebensereignisse" menar Erika Hoerning "händelser som medför avgörande förändringar för det biografiska förloppet" (Hoerning, 1987, s. 231). Problemet inom den sociologiskt orienterade biografiforskningen är dock hur man skiljer sådana tämligen atypiska självtransformationer som i Herzls fall från "normalbiografiska" livsförlopp.

En "normalbiografi" i Tyskland eller vilket som helst annat "modern" västligt samhälle uppvisar som regel ett förhållandevis stabilt och förutsägbart mönster. Efter att man är färdig med sin utbildning träder man in i yrkeslivet och påbörjar sin "Berufskarriere". Militärtjänstgöring är också en erfarenhet män delar med många andra män, liksom det att gifta sig och få barn är en normal biografisk erfarenhet för kvinnor. Därefter inträder så en fas då barnen flyttar ut ur hemmet ("empty nest"), några börjar känna av

sjukdomar med eller utan anknytning till jobbet, man får barnbarn, blir pensionerad och ens vänner och anhöriga dör och till sist är man ensam kvar.

I alla dessa tillfällen kan man tala om avgörande biografiska händelser, men det karaktäristiska för dem är den höga graden av förutsägbarhet, vilket i sin tur gör en hög grad av institutionalisering eller samhällelig förstrukturering av dessa förutsägbara livsbiografiska "statuspassager" (Glaser & Strauss, 1971, Levy, 1977) mer eller mindre sannolik. Just denna institutionalisering av livsförloppet har stått i centrum för mycket av den framväxande biografiforskningen i Tyskland (Kohli, 1985) som därvid i hög grad kommit att bli en sociologi om livsförloppets normalisering i det moderna. Konsekvensen blir att elementet av biografisk självgestaltning marginaliseras eller görs osynlig inom just det fält där den upplevs som mest akut av de verkliga aktörerna.

Biografisk självgestaltning

Frågan om den biografisk självgestaltning har stått centralt i litterära skildringar av samhälle och individ. Det vi kallar "romanen" kan betraktas som ett försök att i "fiktiv" form, analysera hur självet konstitueras i en livsbiografisk kontext. "Fallet Herzl" är helt autentiskt, men liknar såtillvida en roman i det att intresset för en individs livsöde i romaner framstår som helt legitimt. Den fråga man måste ställa sig är varför motsvarande inte gör sig gällande inom sociologin. Varför kräver en nyfikenhet på det livsbiografiska, den kanske mest naturliga nyfikenhet vi människor är begåvade med en omständig förklaring och genomtänkt argumentation?

Det kännetecknande för litteraturen som metod är dess större vilja att acceptera kaos och turbulens, men också att den står mycket närmare det verkliga livet. Dessa två ting tycks hänga intimt samman. Livet, inte minst det sociala livet är betydligt mera kaotiskt än de flesta sociologer och samhällsvetare vill erkänna. Därför startar all litteratur värd namnet också "in media res", dvs den hoppar rakt in i det kaotiska och arbetar sig sedan gradvis fram mot ökad klarhet och ordning.

Där sociologer börjar i det allmänna (begreppen) och idéernas ordning (teorin) låter romanförfattare, dramatiker och poeter den inneboende strukturen, temat och dess olika variationer, växa fram ur de biografiskt förankrade individernas strävan att finna en hållpunkt i en kaotisk och överskådlig tillvaro.

Litteraturen förnekar med andra ord inte existensen av ordning, men hävdar samtidigt att det krävs ett idogt arbete att skapa denna ordning. Den medierande instansen i detta skapandet av ordning är just den biografiska självgestaltningen. Individerna förstår sig själva och samhället enbart genom

att identifiera sig med biografiska projekt som de "avstämmer" tills de finner den harmoni de söker (eller ger upp på halva vägen).

En annan viktig skillnad mellan litteratur och sociologi är att intresset för individuella livsöden, som ju är oerhört varierade, strax stöter på den sociologiska klassificeringssivern. Sociologins "vilja till vetande" eller "maktdiskurs" börjar alltid med en radikal förenkling av verkligheten. För marxistiskt skolade sociologer är de "verkliga" aktörerna alltid så kallade "klasser", för Weberianer är de "idealtyper" och för Durheimianerna finns det inga aktörer. Här uppträder individer som om de vore "impregnerade" av de av samhället skapade normerna, myterna, diskurserna eller praxisformerna.

Men också skenbart mera livsnära begrepp som "livsvärlden" kommer till korta i biografiska livsförlopp, i synnerhet om de lämnar det "normala" och "rutinpräglade". Lena Inowlocki framhäver i en studie av traditionsbildning och intergenerationell kommunikation bland judiska familjer betydelsen av en traumatisk biografi. En sådan är närmast omöjlig att förmedla och just av detta skäl tenderar den att ersättas av återvändande till "ortodoxi". Detta kontrasteras med ett huvudantagande hos Schutz om existensen av starkt rutinpräglade och typologiserade vardagskunskapskategorier, vilka just förutser en stabil förmedlingssituation. "Men om livsformen och umgängesspråket hos en grupp har förändrats, hur kan man då tala om en social tradering av receptkunskap? Och hur kan – med de olika relevanssystem som uppstått ur extrema biografiska erfarenheter av förföljelse hos de äldre gentemot yngre generationerna – överhuvudtaget intersubjektivitet framskapas mellan generationerna"? (Inowlocki, 1995, s. 420).

Det finns utan tvivel sociologiska analyser hos Schutz som avlägsnar sig från det typologiska och där konkreta biografiska livserfarenheter gör framställningen både mera levande och övertygande. Jag tänker bl.a. på det lilla mästerverket "The Homecomer" och den underbara metaforen "growing old together". Den stackars Schutz vet dock inte själv vad han ska göra med dessa litterärt-sociologiska insikter, ty det passar inte in i den bild av sociologisk vetenskaplighet han kritiskt övertar. Medvetandet om att sociologi kan vara mera och nå djupare än vad det objektivistiska vetenskapsidealet tillåter, plågar honom och tvingar honom att avbryta sina fenomenologiska utredningar just då det börjar bli spännande, dvs då hans metod hotar att spränga gränserna mellan det subjektiva och det objektiva.

Uppkomsten av det nya

Den första moderna romanen, Cervantes **Don Quixote** (Kundera 1987) beskriver en livsbiografi som nästan helt och hållet är av "tänkt" karaktär, dvs författarens fantasi använder sig här av den fiktiva formen för att skapa i

stort sett helt fritt (dessutom citeras det friskt i texten till en annan text, vilket ger den en "postmodern" anstrykning). Det fiktiva uppträder här oförblommat och ogenerat, vilket tycks vara en viktig del av njutningen. En författare av moderna romaner får tillåta sig vad som helst, det är ungefär Cervantes estetiska budskap. Den enda begränsningen ligger i själva romanformens konvention, att det ska verka trovärdigt på läsaren, dvs att texten skall leva upp till visa hantverksmässiga och konstnärliga förutsättningar av "tillitsskapande" art (Hall, 1994, Boylan, 1993). Frågan om vad som väcker tillit eller inte är dock långt ifrån statiskt. "Estetik" och estetiska dimensioner kan därför med fördel studeras som genomsättandet av nya litterära och konstnärliga tekniker. Vilka dessa blir är inte avgjort på förhand, det förutsätter ett socialt erkännande av "det nya" som uppträder i konfrontation med det "gamla".

Denna strid äger förvisso rum inom något som kan kallas ett "fält" som redan är ockuperat av maktfulla "positioner" där personer med ett inövat "habitus" tycks kunna styra och ställa som de vill. I denna mening kan Bourdieus kultursociologiska typologiseringar (Bourdieu, 1993) med fördel användas för att ge en inblick i hur det "normalt" fungerar om inget oförutsett inträffar. Problemet är att det gör det, gång på gång och varje gång bryter Bourdieus mödosamt konstruerade korthus samman. Detta kan illustreras med den franska existensialismens genombrott med Sartres roman **La Nausée**. Den tog honom sju år att skriva och romanen hade så när inte blivit antagen. Den blev faktiskt refuserad första gången liksom Sartres alla tidigare romaner.

Den passade helt enkelt inte in i fältet, trots att det inte var något fel på Sartre's habitus, han hade samma litterärt-humanistiska skolning som hela den litterära eliten. Boschettis Bourdieuinspirerade "läsning" av Sartre (Boschetti, 1989) lyckas aldrig lösa denna motsättning. Denna till tänderna rustade sociolog hackar och sågar och lyckas bara misshandla liket till oigenkännande. Detta till skillnad mot de två stora nya biografierna om Sartre (Hayman, 1985, Cohen-Solal, 1987) som inte har något problem i det avseendet. Den livsbiografiska läsningen tycks åtminstone på denna punkt vara suveränt överlägsen det bästa som den moderna kultursociologin har presterat. Vilket tål att tänka på.

Problemet med sociologiska typologier är att de inte hjälper oss särskilt mycket då det vi vill beskriva är uppkomsten av det nya, i detta fall en estetisk revolution. Denna innebär ju en rubbning av gamla maktpositioner och en "omdefiniering" av fältet. Det är denna "transformationsprocess" som är intressant att studera och här kommer man inte ifrån den livsbiografiska dimensionen i det att det nya alltid uppträder i gestalt av ett antal "förgrundsgestalter" som ifrågasätter det gamla.

Den franska "naturalistiska" romanens genombrott på artonhundratalet är förbunden med Zolas liv och verk liksom impressionismen är knuten till

Manet. En stor del av diskussionen om det "nya" i impressionisternas konst var länge på irrvägar, i det att man lade alltför stor vikt vid det "yttre" i tekniken, utomdörrsmålning, de klara färgerna, stora penseldrag kontrastlära etc. Det man glömde var det mest revolutionerande hos impressionisterna, nämligen det radikalt nya "social kontrakt" det bygger på, men som först avvisades av publiken, nämligen att den moderna konsten skulle handla om det moderna livet själv, alltså om åskådarna, de som frekventerade utställningshallarna och gallerierna och vars utgifter för konstinköp de moderna konstnärerna skulle leva av (Herbert, 1988).

Liksom i den naturalistiska litteraturen, sker det således en avgörande riktningssändring i det att "nyfikenheten" vänds från det strikt formriktiga till nya, mera fria umgängesformer i den mera öppna stadsarkitekturen skapad av von Haussmann. Detta har till bildestetisk konsekvens att "förlagan" inte som tidigare uteslutande är de tavlor som hänger på Louvre ("texter") men det moderna livet självt. Det intressanta är att där "naturalismen" inte möter ett särskilt stort motstånd, tvärtom utgör Zola en av de mest framgångsrika författarna genom tiderna, har bildkonsten som försöker göra någon motsvarande inom sitt område det betydligt värre. Det tar omkring trettio år innan impressionisterna är fullt ut accepterade i sitt eget hemland (Rewald, 1973).

Hur ska man förklara detta förbittrade motstånd? Att säga att det beämpades för att det var något nytt är trivialt. Dessutom gäller denne "regel" inte alltid. Det är många exempel på nyskapande konstnärer som inte har stött på ett så hårdnackat motstånd som impressionisterna gjorde och går vi till angränsande fält, naturvetenskap, samhällsvetenskap, filosofi o.s.v är mönstret inte heller särskilt entydigt. I vissa tillfällen var det inte ens primärt idéerna som stötte på motstånd, men brister i den nyskapande individens personliga karaktär och bedömningskraft (Brent, 1993). Vilket tyder på att biografiskt förankrat strategiskt tänkande också kan ha en betydelse, något exempelvis Freud (Grosskurth, 1991) var en mästare på.

I detta tillfälle ska förklaringen nog sökas i själva konstformen, att det moderna livet gjordes "fullt synligt" på ett nästan chockartat sätt. Zola som arbetade inom litteraturens ram kunde bygga vidare på en tidigare konvention, knuten till romanens "fiktiva" form. Det gjorde att han och de naturalistiskt orienterade författarna till skillnad mot impressionisterna hade lättare att "dölja" att de använt sig av "levande" modeller.

Den förste som får känna av publikens vrede är i stället Manet vars **Le déjeuner sur l'herbe** och **Olympia** väcker så våldsamt motstånd hos parisarna just för att de känner igen sig själva. Det är uppenbart för alla att den kvinna som uppträder på dessa tavlor inte kan vara gudinna från antiken (Friedrich, 1992). Striden, som ytterst är av etisk karaktär – får man lov att skildra vardagslivet som det är i ett konstverk som ju ska vara "uppbyggande" (en problematik som senare går igen i den så kallade "socia-

listiska realismen” som bygger på samma paternalistiskt upplysningsdiktatoriska ideal) – slutar med den modernistiskt-naturalistiska estetikens seger, men det är en hård kamp och utgången är oviss in i det sista (Denvir, 1987, Pool, 1988).

Då den franska publiken till sist ger upp och accepterar det nya konstbegreppet, är litteraturen redan på väg in i nästa estetiska revolution, den egentliga ”modernismen”. Det karaktäristiska i denna revolution är förskjutningen från en skenbart ”objektiv”, distanserad och ”allvetande” författare, till en ”participant observer” som själv är inflätad i handlingsförloppet och utifrån vilken handlingsförloppet betraktas (Bradbury & McFarlane, 1987; Wellek & Warren, 1973). Joyce’s författarskap är mönsterbildande inom denna nya romanestetik, som sett ur en sociologisk betraktning går ett steg vidare än naturalismen i det att det ”fiktiva” i tesen om den objektive betraktaren uppges (Ellman, 1959, Magalaner & Kain, 1956, Costello, 1992).

Modernitetens överordnade problem, frågan om de sociala läroprocesser som ingår i skapandet av självidentiteten förskjuter intresset från det ytligt naturalistiska till det reflexiva och kompetent handlande subjektet. I Zolas roman **Terese Raquin** är subjekten helt och hållet fångna i en naturvetenskapligt präglad predeterminism som gör katastrofen förutsägbar. Naturalismen är ”ytlig” snarare än ”innerlig”. Man får nästan inte veta något som helst om vad som äger rum i huvudet på de två huvudpersonerna före, under eller efter det förskräckliga mordet. Skildringen är medvetet ”behavioristisk” och det långt innan Skinner ens blivit född. För att ge en så naturvetenskapligt exakt bild av offret som möjligt efter att det legat och ruttnat i Seine i ett antal veckor, uppsöker Zola de parisiska bårhusen och gör noggranna anteckningar, som han sedan använder sig av i den scen då mördaren konfronteras med sitt offer i syfte att bekräfta den senares identitet. Varken den hastigt uppflammande kärleken mellan de två ”vitala” karaktärerna och dess lika plötsliga död beskrivs som subjektivt känslomässiga upplevelser. Den stränga objektiviteten förlämnar den sexuella föreningen en rent djurisk karaktär och den växande irritationen påminner om det man kan iakta mellan kroppar som stängts in i en bur eller begränsad yta.

I novellsamlingen **Dubliners**, Joyces debut som skönlitterär författare, finns en liten mästerlig skildring av en ung kvinna, Evelyne, som också lider av att hon känner sig instängd. Novellen inleds med att hon sitter och tittar ut genom fönstret. Hon har beslutat att resa långt bort, till Buenos Aires. Atlantångaren ska avgå senare samma dag, vi får följa Evelyne’s sista tankar innan den planerade avfärden. Då tiden till sist närmar sig står hon där och väntar och vet fortfarande inte vad som är det riktiga att göra. Först då hennes älskare kommer och griper hennes hand, bestämmer hon sig. Hon vill inte med.

Giddens framhäver i **New Rules of Sociological Method** just den moderna romanen som ett mönster på hur den moderna individens sociala kompetens och självreflexivitet framträder tydligt. Det intressanta är att romanförfattarna fick kämpa länge innan de hittade den form som skulle till för att beskriva hur det moderna livet faktiskt ser ut och speciellt hur centralt subjektets eget medvetande är för det moderna samhällets konstituering. Det Giddens kallar "strukturenteori", det att samhällets strukturer inte bara påverkar individen men att dessa strukturer själva skapas och återskapas av reflexiva och kompetenta agenter (Giddens, 1984, 1990, 1991), bygger således ytterst på en konstnärlig, romanestetisk revolution, modernismens upptäckt av det moderna subjektets självgestaltande kompetens och självreflexiva böjelse.

Risk management och strategiskt tänkande

Vi kan definiera "romanen" som en särskild typ av undersökning där det som står på spel eller är i centrum för intresset är det livsbiografiska sammanhang i vilket ett själv ingår och förändras till något annat än individen var tidigare. Denna förändring är alltid individuell men den är samtidigt också sociologisk (Evans, 1993) i den meningen att individens relationer till andra människor som uppträder med namn i romanen och den "allmänna uppfattningen" om kvaliteten och arten av dessa relationer i avgörande grad påverkar läsarens bedömning av den typ av transformation självet genomgår.

I Doris Lessings debutroman **The Grass is Singing** är huvudpersonen en ung vit kvinna i ett sydafrikanskt land. I romanens början cirkulerar olika märkliga rykten om hennes plötsliga död. Man har funnit mördaren, som visar sig vara den svarte kocken i hushållet. Författaren låter ana att något otillbörligt har ägt rum och att det som upprör de vita inte är själva mordet men denna sprängfarliga blandning av svart och vitt. I resten av romanen får vi följa den unga kvinnan från den tidpunkt då hon ingår i det äktenskapliga ståndet med en oduglig vit farmare, hennes växande frustrationer då hon inser det misstag hon har begått, hennes misslyckade försök att rymma, mannens sjukdom och den korta tid då hon övertar ansvaret och lyckan plötsligt tycks vända, förfallet då allt återgår till det gamla vanliga, den svarte kockens växande makt över husets vita härskarinna och den oundgängliga tragedin, den som ger anledning till skvallret.

I likhet med Herzls livsöde, "vet" läsaren hur det slutar. Spänningen i romanen består i att utforska själva resan mellan olika "livsstationer". Detta är den livsbiografiska självgestaltningsproblematiken som är oändligt komplex och därför också till synes outtömlig. Frågan är om sociologin har något

att tillfoga här eller om vi helt ska överlåta problemet till romanen och dess närbesläktade genre, den litterära biografien.

I Flauberts **Madame Bovary** följer vi en kvinnas vars livsöde utspelas i samspelet mellan hennes man, en tråkig och obetydlig landsbygdsläkare och diverse, mera eller mindre klumpiga men passionerade älskare. Läkaren och älskarna står för de olika typer av livsval och drömmar en kvinna i Madame Bovarys position kan föreställa sig, men just denna tankefrihet medför också stora risker och kräver ett utvecklat "strategiskt tänkande" som ingenting i hennes bakgrund har förberett henne för. Hon är ingen Madame Pompadou och hon är framför allt ingen man, därför måste det sluta tragiskt.

I Balzacs samtida **Per Goriot** går läroprocessen betydligt mera smidigt, trots att huvudpersonen kommer direkt från landet. Som man, har Rastignac betydligt större manövernöjligheter. Risker att han ska "falla" igenom socialt genom sina kärleksäventyr är betydligt mindre. Detta hänger samman med att hans brott mot anständighetsnormerna ingår i en noggrannt uttänkt strategi vars syfte inte som hos Madame Bovary är ett emotionellt rikare liv och att undslippa en andlig död, men är noga avstämt med självets karriärförväntningar, som medan romanen framskrider skruvas allt högre upp. Till sist kommer han dock till besinning och väljer en lite lägre station än den teoretiskt möjliga, det emotionella priset visade sig vara för högt. Men i det stora hela måste man säga att hans risk management är oerhört kompetent och att hans strategier är vällyckade. Hans moraliska hänsynslöshet och strategiska "satsning" på allt högre "hästar" lyfter honom upp i samhällshierarkien på förvånansvärt kort tid.

Individualiserat "risk management" och "strategiskt tänkande" står centralt i den moderna romanen som i detta avseende ger oss ett mycket precist inblick i det moderna livet. Detta är något helt nytt, då risk management i ett traditionellt samhälle ju är en kollektiv angelägenhet. Ibsens dramen från Peer Gynt och framåt illustrerar ännu tydligare denna moderna problematik. Det är inte så mycket den överordnade samhällsliga omstruktureringen från ett paternalistiskt och patriarkaliskt samhälle till ett modernt, "funktionellt differentierat" (Parson, 1970, Smelser, 1968, Zapf, 1991) som intresserar Ibsen, men den typ av individuella kompetensutveckling och självreflexivitet som krävs av individerna för att de ska kunna bemästra de helt nya typer av individualiserade risker och möjligheter som bjuder sig. Hur hanterar individen det personliga ansvar som de nya frihetsutrymmena och gestaltningens möjligheterna som det moderna samhället möjliggör och vilka typer av nya konflikter kan tänkas uppstå (mellan samhälle och individ, mellan man och kvinna, fäder och söner etc.) då patriarkatet och paternalismen går i graven?

Den moderna risksociologin (Luhmann, 1991, Beck, 1992) har, omkring hundra år försent, upptäckt att det moderna inte kan analyseras sociologiskt utan att kategorin "risk" eller snarare "risktagande" medtänks. Men "risk"

eller "risktagande" är ju till skillnad från "faror" ("danger") en typ av kategori som förutsätter en aktiv, reflexiv handling hos aktören som härvid frivilligt "kliver ut" ur de förhållandevis förutsägbara strukturer som samhället erbjuder och frivilligt påtar sig en risk, i förhoppning om en motsvarande högre belöning eller profit i jämförelse med mera "säkra" livsinvesteringar.

Denna tanke har drivits hos sin spets hos återförsäkrings-bolaget "Lloyd" vars affärsidé bygger på en obegränsad betalningsskyldighet hos investorer-na, detta till skillnad mot exempelvis aktiebolag eller vanliga kommanditföreningar, där det man riskerar att förlora om det värsta skulle inträffa på förhand är begränsat och därför också förutsägbart. Så länge det man återförsäkrade (fartygslaster etc.) i sig själva var begränsat, kunde riskerna hållas under kontroll men i och med att man började sprida sina investeringar till andra områden, bl.a. oljeutledande och andra starkt miljöfarliga anläggningar på hav och land (tankfartyg, oljeborror, kemikalieutledande produktion, asbestfabriker etc.), gick botten ut ur återförsäkringsbranchen och Lloyds hotas nu på längre sikt av en total konkurs, som om den tillåts bli verklighet kommer att riva med sig i stort sett hela den västliga världens industriella återförsäkringsindustri (Raphel, 1994).

Risksamhället

Sociologin som disciplin uppstår som ett försök att förstå och förhålla sig kritisk till det moderna eller moderniserings-processerna, men vari består egentligen det moderna och vad är det som skiljer moderna samhällen från förmoderna? En av de tidigaste försöken att göra upp med sociologins tendens att reifiera samhällliga förändringsprocesser var Berger & Luckmanns bok **The Social Construction of Reality**. Boken framhäver det subjektiva elementet, men inom en tämligen klassisk socialisationsteoretisk ram. Det aktivt förändrande och gränsöverskridande i den subjektiva aktiviteten försvinner. I en senare bok, **The Homeless Mind**, ligger fokus på de samhällliga förändringsprocesserna som sådana och här är det intressanta att Berger och hans kollegor (inspirerade av den tyske filosofen Gehlens arbeten) introducerar tanken om självvalda och självgestaltade biografier.

Detta sker i kapitlet om "pluralisering av livsstilar" (Berger et. al. 1993) som framför allt betonar den nya möjligheten i det moderna samhället att utforma självvalda biografiska projekt. Andra sociologer har i stället framhävt elementet av "risk" i självvalda utbildningsvägar eller yrkeskarriärer (Luhmann, 1991). Det biografiskt projektet framställs här som något tämligen osäkert, chansartat och öppet i dubbel mening (man vet inte vem som vinner och vem som förlorar, det är liksom ett lotteri). Detta riskelement i individuella biografier (och det moderna samhället i övrigt) framhävs i

synnerhet av Ulrich Beck. Han ser i det moderna i sina nuvarande utvecklingstendenser en utpräglad grad av strukturell indeterminism eller frånvaro av förstrukturerade begränsningar, vilket för sociologin är "bad news" eftersom det hotar hela det sociologiska projektets axiom om subjektlösa samhällsförändringar:

"Individualisering i denna mening betyder att varje persons biografi avlägsnas från givna determineringar och placeras i hans eller hennes egna händer och görs öppen och avhängig av beslut. Andelen av livsmöjligheter som är fundamentalt stängda för beslutsfattande minskar och andelen av biografier som är öppna och måste konstrueras personligt stiger. Individualiseringen av livssituationer och processer betyder således att biografier blir **självrelexiva**; socialt förutskrivna biografier transformeras till biografier som är självproducerade och fortsätter med att bli producerade . . . i det individualiserade samhället måste individen alltså lära sig . . . att uppfatta sig själv som centrum för handling, som ett planeringskontor med hänsyn till sin egen biografi, förmågor, orienteringar och relationer och så vidare. Under dessa betingelser **måste** "samhället" manipuleras som "variabel" och individuellt" (Beck, 1992, s. 135).

Det Beck säger är för det första att biografisk självgestaltning inte som tidigare var ett undantag men att det blivit normaltillståndet. Varje individ i det moderna samhället står i princip i samma situation som Strindberg eller Herzl för hundra år sedan. Den typ av "kontinuerlig" normalbiografi som man tidigare kunde anta gällde för de flesta människor, har gradvis börjat ersättas av "diskontinuerliga" biografier som mera och mer blivit normen. Men diskontinuerliga biografier kan inte längre förutsägas i samma grad, det blir för komplicerat i ett funktionellt differentierat, "autopoietiskt" samhälle där varje sfär styr sig själv. Den enda återstående integrationsmekanismen är individen själv, här samlas så att säga trådarna. Detta sker i form av biografisk självgestaltning, där livsplanering spelar en stor roll. Detta är det viktigaste skälet till att biografier har fått en betydligt starkare karaktär av självgestaltning. Man kan också uttrycka det så att "självriskpremien" ökat kraftigt i takt med att "olycksfallsstatistiken" gjort det till en olönsam affär för samhället att helförsäkra biografiska livsförlopp.

För det andra kräver detta en helt annan typ av individer än tidigare, individer som är beredda att påta sig dessa risker. Hur legitimerar samhället ett "risksamhälle" i denna mening? Det är ju långt ifrån säkert att individerna föredrar ett sådant samhälle framför ett samhälle med säg färre självgestaltningens möjligheter men större garanti för att de livsplaner man lägger sig fast vid nu också blir en realitet.

Problemet är långt ifrån akademiskt men har präglat hela den tyska efterkrigstidens två moderniseringsalternativ, varav det östtyska av många tyskar uppfattades som ett nog mindre effektivt men mera "mänskligt" system i det att trycket på den enskilde att gestalta sin egen biografi men på

eget ansvar, var betydligt mindre (Fischer-Rosental & Alheit, 1995). Många av de sociala och kulturella anpassningsproblemen hos östtyskarna efter återföreningen bottnar också i denna problematik (Reissig, 1993, Schmitz, 1995).

Biografisk institutionalisering och livsplanering

Frågan om den roll institutionerna kan spela i detta sammanhang är intressant. Bourdieu hävdar ju, och många sociologer är benägna att ge honom rätt, att biografisk självgestaltning i hög grad är socialt förstrukturerad med familjen och de sociala nätverken som kärnan i individernas "sociala kapital", där den senare emellertid också förkropppligas i en individuell "habitus" bestående av biografiska resurser, sedvanliga livsförväntningar och traderade strategier för hur dessa förväntningar ska infrias. Tesen om risk-samhället ställer emellertid hela frågan om social reproduktion på huvudet. Är det överhuvudtaget meningsfullt att tala om social klasser som reproduktionsagenter i ett genomindividualiserat samhälle?

Becks, tämligen djärva men inte ointelligenta tes är att familjerna som medieringsinstans för social, klassmässig reproduktion, helt har spelat ut sin roll i konstruktionen av de biografiska projekten. Dessa har i stället, i takt med att den biografiska självgestaltningen blivit ett faktum, fått sin viktigaste stödjepunkt i institutionerna (utbildningssystemet, arbetsmarknadspolitiska åtgärder, möjligheten till förtidspensionering, beslut om daghemsutbyggnad, tjänstledighetsordningar etc.). Dvs att såväl biografiska projekt som sociala reproduktionsprocesser i långt högre grad blir föremål för politiska beslut. Då dessa i sig själva är tämligen opålitliga eller svåra att förutsäga, på grund av demokratins och marknadsekonomin inneboende osäkerhet (Przeworski, 1991) ökas snarare än minskas elementet av godtycklighet och risk. Det blir med andra ord inte lättare att livsplanera för att staten griper in och skenbart lägger livet till rätta, snarare tvärtom, eftersom en demokratiskt styrd stat aldrig vet vad den vill.

Detta är också en del av bakgrunden till den reflexiva moderniteten och till den radikala frikoppling från stabila, förutsägbara biografiska livsförloppsmönster som ägt rum. **"Individen själv blir reproduktionsenheten för det sociala i livsvärlden.** Eller annorlunda uttryckt, familjen kollapsar som den "avgörande" syntesen av livssituationer mellan generationer och könen, och individer innanför och utanför familjen blir agenter för sitt levebröd medierat av marknaden, men också av deras biografiska planering och organisering" (Beck, 1992, 130).

Elementet av livsplanering framhävs här av Berger et. al. (1973) där det förklaras bl.a. som uttryck för den teknologiska livsformen, med sin "tänking" attitude, dvs att saker och ting kan omformas eller gestaltas men också

som uttryck för en "multirelationell" komplexitet, som också kan återfinnas i den teknologiserade produktionsprocessen, där man ju ska kunna tänka på många saker på en gång för att produktionen ska glida.

Speciellt det senare är av central betydelse för biografisk livsplanering, där ju ett otal "karriärer" ska fås att passas ihop på en gång: professionell karriär (ska jag ta jobbet i Californien), familjekarriär (hur passar det med hustruns planer), finansiell karriär (hur mycket kan vi få för villan och har vi råd att byta), utbildningskarriär (passar det för barnens framtidsplaner), fritidskarriär (hur går det med mitt tennis spel eller fiskeintresse) o.s.v.

Tanken om biografisk självgestaltning blir realistisk först i ett samhälle där individernas självgestaltande "skills" eller biografiska "kunskap" är relativt välutvecklad. Daniel Lerner's "traditionals" (Lerner, 1958) som varken kan läsa eller skriva, som inte har tillgång till massmedia och som för sin information är avhängiga av den lokale bossens åsikter och rekommendationer ställs automatiskt utanför. "Transitionals" kan möjligen skaffa sig sig dessa åtråvärda kunskaper genom att "emigrera" till ett land där möjligheterna är betydligt större. Återstår den kategori han kallar "Moderns" som åtnjuter just detta privilegium att själva kunna gestalta sin biografi.

Typologi och biografisk variation

Det att livsbiografier inte följer färdiga, på förhand tillrättalagda eller förutsägbara scheman eller mönster följer av själva de ramvillkor som det moderna sätter. Det liberaldemokratiska samhällets institutioner bygger på tanken om accept av osäkerheten som grundvillkor (Di Palma, 1990). Både politikens och marknadens Exit och Voice skapar ett element av ovisshet eller kaos i den makrosociologiska styrningen som i sin tur smittar av sig på individernas sätt att planera sin framtid.

Individuellt "riskmanagement" och "strategiskt tänkande" blir ett "måste" för den moderna, biografiskt friställda individen. Problemet kan illustreras av den tyska återföreningen. Den har ställt frågan om livsbiografisk kontinuitet och brott i centrum för en djupare sociologisk förståelse av vad återföreningen mellan två stater med ursprung i samma folk eller nation djupast sett går ut på. I inget tidigare östeuropeiskt land har själva det "institutionella" systemskiftet gått så smidigt som i Östyskland, men just den rasande takten i den institutionella transformationsprocessen (Reissig, 1993) har bortsett från den "mänskliga faktorn", nämligen 16 miljoner individuella livsbiografier som i övervägande grad har utformats utifrån den förutsättningen att DDR skulle bestå.

Hur har östtyskarna klarat den omställningen? Själva problemställningen visar sig vid närmare betraktande vara falsk, i det att den just utgår från en "typologisk" eller "klassificerande" förståelse. Det intressanta är att fråga

sig varför några har klarat sig så mycket bättre än andra, trots att de alla uppfostrats i ett system vars "sociala kontrakt" med medborgarna just gick ut på att staten skulle "befria" självet från ansvaret och friheten att gestalta sin livsbiografi.

Den metod man använder får därför betydelse för det resultat man kommer fram till. Schmitz (1995) utgår från en traditionell samhällsvetenskaplig metod och kommer inte överraskande fram till att de psykosociala kostnaderna för östtyskarna har varit extremt höga. Han pekar på att den sociala omvandlingen upplevs som stress, skapar anpassningssvårigheter och identitetskriser med klara narcissistiska "kränkingsdrag". Därutöver konstaterar han en språngartad växt i det han kallar "Wendesjukdomar" som ofta är av psykosomatisk karaktär. Det mest oroväckande är att den också uppträder bland barn och att man här klart kan spåra ett "orsakssamband" som har att göra med en plötslig förändring i föräldrarnas status (arbetslöshet, oro inför framtiden, social deklassering o.s.v.).

von Wensierski (1994) har använt en helt annan metod. Han har intervjuat ett antal unga östtyskar i åldersgruppen tjugo till trettio år. Deras livsbiografi beskrivs utförligt i boken och utifrån dessa enskilda biografier görs sedan en slags primär klassificering som visar att omkring en tredjedel kan kategoriseras som förlorare, en tredjedel är tydliga vinnare och en tredjedel har knappt märkt av die Wende, den har i stort sett gått spårlöst förbi. Denna grova kategorisering stämmer ganska väl överens med de opinionsundersökningar som genomförts av östtyskarna. En undersökning utförd tre år efter återföreningen (Hilmer & Müller-Hilmer, 1993) visar att förvånansvärt många påstår att de klarat återföreningen ganska bra. 35 procent hävdar att de redan från början klarade sig bra, 38 procent medger att de hade problem i början men att de klarar sig bra nu, 21 procent anger att de har problem men att det nog ska gå. 6 procent tror inte att de någonsin kommer att finna sig till rätta i det återförenade Tyskland.

Denna högst varierande grad av anpassning kan vara frustrerande för en samhällsforskare (eller journalist) som gärna vill ge ett entydigt svar eller som vill ringa i alarmklockorna. Det är naturligtvis behjärtansvärt att vilja hjälpa de "svaga" i samhället. Samma argumentation användes av DDR i fyrtio år med känt resultat. Man skulle därför omvänt kunna hävda att resultatet av denna omklamring av individen visar sig i att det idag är en stor grupp människor i DDR som behöver hjälpas, som inte kan klara sig på egen hand. "Teorin" att man ska inrätta samhället så att det anpassar sig efter de förment "svaga" gruppernas behov har alltså fungerat som en självuppfyllande profetia. Men bara för en minoritet. Majoriteten har trots att de levit i ett system som inte verkat befordrande för den biografiska självgestaltningen likväl lyckats klara sig mycket bättre än man kunnat frukta.

Det mest överraskande resultatet uppträder dock då man går in i de enskilda livsbiografierna som von Wensierski redogör för. Här visar det sig

att de enskilda livsbiografierna inte kan förklaras enbart som en reflex av systemet, men att gestaltningen av livsbiografierna framstår som ett samspel mellan biografiska resurser och strategier och en visserligen rigid ideologisk, paternalistisk förmynderistisk och överreglad men dock samtidigt förvånansvärt förstående och kompromissinställd stat. Här uppträder exempelvis en "systemnära" person som i början av sin karriär var ytterst kritisk mot systemet. Han "övertalades" dock att ta sitt förnuft till fånga. Man kan ana faderns beskyddande hand någonstans uppe i systemet men också förmågan att höja rösten och ställa ultimatum. Det är som hämtat ur ett Ibsendrama. Personen i fråga faller till slut till föga. Från potentiell dissident omvandlas han till en påläggskalv med utomordentligt lysande framtidsutsikter. Så kommer "Die Wende" och allt ramlar sönder för denne person, vars hela livsbiografi nu visar sig vara en felsatsning.

Att han kom att tillhöra förlorarna kan i detta fall inte enbart skyllas på "systemet", varken det östtyska eller det västtyska. Det berodde delvis på honom själv, att han lät sig övertala, men också de dåliga "rådgivarna" i hans närmaste omgivning. Det var förenat med en viss risk att satsa så "högt", ingen kunde ju garantera att DDR skulle bestå i evighet. Att ett samhälle är genomsyrat av kollektiverad, överreglerad riskmanagement utesluter därför inte existensen av biografisk självgestaltning inom ramen för systemet självt.

Men också personer i opposition till systemet (både på vänster- och högerkanten) antyder att de förlorat i social status på återföreningen. En av de vänsterradikala personerna var starkt engagerad i den halvt underjordiska rockpunkscenen före die Wende, vilket gav hans liv både mening och innehåll och framför allt styrktes det narcissistiska egot. Varje gång säkerhetsstyrkorna ingrep och avlyste en planerad rockkoncert och nyheten spreds i miljöerna växte personen i social betydelse, självet "svällde" och livet var härligt att leva. I Förbundsrepubliken är det ingen som lägger märke till vad som äger rum i de små källarna, här är ju rockkonserter inte förbjudet, men därvid är det heller inget speciellt, alltså inget att vara stolt över, vilket onekligen måste kännas beklämmande.

Den mest utpräglade DDR-nostalgin finner vi dock paradoxalt nog hos en nynazist och skinhead, som i stort sett bara har ros till övers för sin gamla stat, inte minst Stasifolken som behandlade honom som en människa. Han visste vad han gav sig in på, DDR var ju officiellt en "antifascistisk" stat, här fanns inga nazister kvar, detta till skillnad mot förbundsrepubliken där nazisterna uppträdde öppet och skamlöst. Just denna DDRs mest seglivade livslögn, kunde dock de östtyska nynazisterna strategiskt utnyttja mot regimen, som lät dem vara i fred, om de bara lovade att hålla sig i skinnet och framför allt inte uppträda organiserat, som nynazisterna i Västtyskland.

Detta skinheads umgänge med nynazisterna gjorde naturligtvis att alla uppstigningschanser var uteslutna, men detta pris var han beredd att betala.

Han hade inget emot att arbeta hårt (han var järnvägsarbetare), så behövde han inte tänka under arbetet vilket var skönt och dessutom levde han bara för helgerna då han och andra skinheadhooligans reste runt och skrålade på fotbollsarenorna. Det hade han slutat med, det hade blivit för dyrt. I stället ägnade han sig åt lokal politisk aktivitet på den yttersta högerkanten. Vilket heller inte riktigt var det han hade tänkt sig. Ty i det gamla DDR hade han ju aldrig behövt stå för sina åsikter, eftersom hans åsikter officiellt inte fanns. I Västtyskland vet alla att det finns nynazister och vad dessa påstår, dvs nu måste han plötsligt försvara en massa uttalanden om judar och Auschwitz som han inte riktigt är säker på han står för, men som han måste försvara utåt eftersom de följer med det neonazistiska "paket" han köpt i sin "efter-Wendebiografiska" självgestaltning.

Konklusion

Denna genomgång av den tyska biografiforskningen med utgångspunkt i ett faktiskt case (Herzl) och med utblickar främst till litteraturen har inte haft till avsikt att presentera en egentlig teori om konstitueringen av det biografiska självet och dess sammanflätning med den samhälleliga utvecklingen i moderna samhällen, men att antyda att sociologin har ett problem i det att dess traditionella metodologi inte tycks lämna mycket plats för biografisk självgestaltning.

För det första tenderar sociologin att överbetona det ordnade, och för-determinerade i det sociala livet. I stället för att förutsätta kaos som en realitet, startar man med en orealistisk utopi om ordning som man försöker pressa ned på verkligheten. Ett sätt för sociologin att frigöra sig från sin fixering vid ordning, rutiner, det välkända etc. vore att studera de litterära berättarteknikerna, som rör sig suveränt i det kaotiska och kan vänta med att skapa ordning tills det är mera passande och så att de levande subjekten, dvs de självgestaltande biografierna, kan följa med.

För det andra tenderar sociologin att kortsluta de oerhörda individuella variationer som existerar inom en given population för att strax uppfinna starkt förenklade typologier. Det första den frågar sig är inte hur ser det faktiskt ut, men hur bör det se ut. Webers begrepp "idealtyp" (Freund, 1969) är ganska avslöjande, det är ett normativt begrepp, en abstraktion i platonisk mening, något den empiriska verkligheten ska rätta sig efter och inte omvänt. Ur detta följer nästan automatiskt en "vilja till vetande" som klassificerar hellre än den försöker begripa. Den som bäst beskrivit denna tendens, Michel Foucault, är dock själv fången i sitt diskursiva klassifikationsbegrepp, liksom som alla andra, också för honom går det platonska före den darwinska mångfalden.

Denna platonska begreppsdogmatism överbryggar de motsättningar man kan spåra mellan en hermeneutisk, förståelseorienterad tradition som vill "förstå" och en positivistisk som vill förklara och förutsäga. Webers "idealtyper" är just ett exempel på hur samhällsvetenskaperna har löst denna motsättning. Genom att i tysthet acceptera den platonska världsbilden och avvisa den darwinska föreställningen om oändlig variation (Hodsson, 1994). Som Darwins fall själv antyder, behöver variation inte utesluta systematik (Browne, 1955). Frågan är var vi börjar någonstans och om vi vill ge den kaotiska och mångfaldiga verkligheten prioritet framför vetenskapens föreställning om ordning och enkelthet eller omvänt.

För det tredje är sociologins viktigaste arbetshypotes att samhälleliga förändringar är självgenererade och subjektlösa. Det som gör den sociologiska biografiforskningen så spännande är att den implicit ifrågasätter detta grundantagande som hela sociologin vilar på. Härefter ligger det potentiellt revolutionerande i tanken om biografisk självgestaltning.

NOTER

- ¹ Enligt Riemann & Schütze (1991) är "biografiskt arbete" relaterat till aktörers orienteringsändringar knutna till förändringar av personlig och social identitet inom ramen för ett livsförlopp. Det består av aktivt minnesarbete, repetitioner, tolkningar och omdefinieringar, vilket som regel sker i en kommunikativ kontext som involverar andra "signifikanta andra". Ett liknande begrepp är "generationellt arbete" (Inowlocki, 1993), med den skillnaden att fokus här ligger på transmission av i detta tillfälle mestadels blockerade generationserfarenheter inom judiska familjer. "Biografiskt arbete" som jag definierar det inkluderar de blockeringar hos individen som gör det svårt för denne att medge för sig själv att ett biografiskt projekt hamnat i svårigheter och troligen måste revideras grundläggande.
- ² Jag blev själv förbluffad över det oförblommade hat mot dessa människor, de blev kallade "Wendehalse", jag upplevde hösten 1994 i Östberlin bland människor som ingalunda varit uttalade anhängare av regimen. Den mest hatfyllda hade till och med blivit utsparkad ur DDR ett och ett halvt år innan "die Wende", likväl hade han bara förakt till övers för en sådan som Günther Schabowski, vars modiga och djupt insiktsfulla självuppgörelse (Schabowski, 1991), avfärdades som en opportunistisk bedragares lögnaktiga memoarer.

REFERENSER

- Alheit, P. & Hoerning, E.M. (red.) (1989) *Biographisches Wissen. Beiträge zu einer Theorie lebensgeschichtlicher Erfahrung* Frankfurt/M.: Campus Verlag.
- Beck, U. (1992) *Risk Society*, London: Sage Publications.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966) *The Social Construction of Reality*, Garden City: Doubleday.
- Berger, P., Berger, B. & Kellner, H. (1973) *The Homeless Mind*, New York: Vintage.
- Berger, P.A. & Sopp, P. (red.) (1995) *Sozialstruktur und Lebenslauf*. Opladen: Leske & Budrich.
- Bourdieu, P. (1993) *The Field of Cultural Production*, (red. Randal Johnson), Cambridge: Polity Press.
- Boschetti, A. (1989) *The Intellectual Enterprise: Sartre and "Le Temps Modernes"*, Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- Boylan, C. (red.) (1993). *The Agony and the Ego. The Art and Strategy of Fiction Writing Explored*, London: Penguin Books.
- Brandell, G. (1983–1987) *Strindberg – Ett författarliv. I–IV*, Stockholm: Alba.

- Brent, J. (1993) *Charles Sanders Peirce. A Life*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Bradbury, M. & McFarlane, J.(red.) (1987) *Modernism. A Guide to European Literature 1890–1930*, London: Penguin Books.
- Browne, J. (1995) *Charles Darwin. Voyaging*, London: Jonathan Cape.
- Burns, T. (1992) *Erving Goffmann*, London: Routledge.
- Cohen-Solal, A. (1987) *Sartre. A life*, New York: Pantheon Books
- Costello, P. (1992) *James Joyce. The Years of Growth. 1882–1915*, New York: Pantheon Books.
- Denvir, B. (red.) (1987) *The Impressionists at First Hand*, London: Thames and Hudson.
- Diewald, M. & Huinink, J. (1995) "Berufsbezogene Kohortenschicksale und Kontrollüberzeugungen ostdeutscher Erwachsener nach der Wende", Vortrag im Plenum IX, "Lebensläufe und Lebensstile" auf dem 27. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Soziologi in Halle and der Saale, 3–7. April.
- Diewald, M.,Huinink,J, Solga H. & Sørensen, A. (1995) *Umbrüche und Kontinuitäten. Lebensverläufe und die Veränderung von Lebensbedingungen seit 1989*, Berlin: Akademie Verlag.
- Ellmann, R. 1959. *James Joyce*, London: Oxford University Press.
- Evans, M. 1993. "Reading Lives: How the Personal Might be Social", i *Sociology* 27 (1).
- Falkner, T. & Huber, D. (1994) *Aufschwung PDS. Rote Socken-zurück zur Macht?*, München: Knaur.
- Fischer-Rosenthal, W.& Alheit, P. (red.) (1995) *Biographien in Deutschland, Soziologische Rekonstruktionen Gelebter Gesellschaftsgeschichte* , Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Freund, J. 1969. *The Sociology of Max Weber*, New York: Vintage Books.
- Friedrich, O. (1992) *Olympia. Paris in the Age of Manet*, New York: HarperCollins.
- Fuchs, W. (1984) *Biographischer Forschung*, Opladen: Leske & Budrich.
- Giddens, A. (1976) *New Rules of Sociological Method*, London: Hutchinson.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society. Toward a Theory of Structuration*, Los Angeles and Berkely: The University of California Press.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Modern World*, Cambridge: Polity Press.
- Glaser, B. G. & Strauss, A.L. (1971) *Status Passages*, London: Routledge & Kegan.
- Grosskurth, P. (1991) *The Secret Ring. Freud's Inner Circle and the Politics of Psychoanalysis*, Readin.Mass.: Addison-WeWesley Publishing company.
- Hall, O. (1994) *The Art & Craft of Novel Writing*, Cincinnati, Oh.: Story Press.
- Hayman, R. (1985) *Writing Against. A Biography of Sartre*, London: Weidenfeld & Nicholson.
- Herbert, R. L. (1988) *Impressionism. Art, Leisure and Parisian Society*, New Haven & London: Yale University Press.
- Hilmer, R. & Müller-Hilmer, R. (1993), "Es wächst zusammen", *Die Zeit*, Nr.40 (1 oktober).
- Hodgson, G. (1994) *Economics and Evolution. Bringing Life Back Into Economics*, Cambridge: Polity Press.
- Hoerning, E.M. (1987) "Lebensereignisse: Übergänge im Lebenslauf", s. 231–259 i Voges, W. (red.) *Methoden der Biographie und Lebenslaufforschung*, Opladen: Leske & Budrich.
- Hoerning, E. M. (1995) "Aufstieg und Fall der Intelligenz der DDR: Transformation und Sozialisation", *Berliner Debatte. Initial*, 5.
- Inowlocki, L. (1993) "Grandmothers, Mothers and Daughters. Intergenerational Transmission in Displaced Families in Three Jewish Communities", s.139–153 i Bertaux, D. & Thompson, P. (red.) *Between Generations. International Yearbook of Oral History and Life Stories.Volume II*, Oxford: Oxford University Press, s. 139–153.

- Inowlocki, L. (1995) "Traditionsbildung und intergenerationale Kommunikation zwischen Müttern und Töchtern in jüdischen Familien", s. 417–431 i Fischer-Rosenthal, W. & Alheit, P., *Biographien in Deutschland*.
- Kohli, M. (1985) "Die institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente", s. 1–29 i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 37.
- Kohut, H. (1971) *The Analysis of Self*, New York: International University Press.
- Kundera, M. (1987) *Romankunsten*, Köbenhavn: Gyldendal.
- Lagercrantz, O. (1979) *August Strindberg*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lerner, D. (1958) *The Passing of Traditional Society*, New York: The Free Press.
- Levy, R. (1987) *Der Lebenslauf als Statusbiographie*, Stuttgart: Enke.
- Luhmann, N. (1991) *Soziologie des Risikos*, Berlin: de Gruyter.
- Magalener, M. & Kain, R.M. (1965) *Joyce. The Man, the Work, the Reputation*, New York: Plantin Publishers.
- Markovits, Inga (1993) *Die Abwicklung. Ein Tagebuch zum Ende der DDR-Justiz*, München: G.H. Beck.
- Marris, P. (1985) *Loss and Change*, London: Routledge & Kegan Paul.
- di Palma, Joseppe (1990) *To Craft Democracies*, Berkely: University of California Press.
- Parsons, T. (1968) *The Structure of Social Action. Volume I & II*, New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1970) "Some considerations on the theory of social change", s. 95–122 i Eisenstadt, S. N. (red.) *Readings in social Evolution and Development*, Oxford: Pergamon Press.
- Pawel, E. (1989) *The Labyrinth of Exile. A Life of Theodor Herzl*, New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Pool, P. (1988) *Impressionism*, London: Thames and Hudson.
- Przeworski, A. (1991) *Democracy and the Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Raphael, A. (1994) *Ultimate Risk*, London: Corgi Books.
- Reissig, R. (red.) (1993) *Rückweg in die Zukunft. Über den schwierigen Transformationsprozess in Ostdeutschland*, Frankfurt am Main: Campus.
- Rewald, J. (1973) *The History of Impressionism*, New York: Museum of Modern Art.
- Riemann, G. & Schütze, F. (1991) "Trajectory" as a Basic Concept for Suffering and Disorderly Social Processes", i Maines, D.R. (red.) *Social Organization and Social Process: Essays in Honor of Anselm Strauss*, New York: de Gruyter.
- Schabowski, G. (1991) *Der Absturz*, Rowohlt: Berlin.
- Schmitz, M. (1995) *Wendestress. Die psychosozialen Kosten der deutschen Einheit*, Berlin: Rohwolt.
- Schutz, Alfred (1973–75) *Collected Papers I–III*, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Smelser, N. (1968) "Mechanisms of change and adjustment to change", s. 32–56 i Hoselitz, B. F. & Moore, W. E. (red.) *Industrialization and Modernization*, New York, Unesco.
- Weber, M. (1967) "Science as Vocation", s. 129–156 i *From Max Weber. Essays in Sociology* (red. Gerth H. H. & Mills, C. W.), London: Roudledge & Kegan Paul.
- Wellek, R. & Warren, A. (1973) *Theory of Literature*, Harmondsworth: Penguin Books.
- von Wensierski, H.-J. (1994) *Mit uns zieht die alte Zeit. Biographie und Lebenswelt jünger DDR-bürger im Umbruch*, Opladen: Leske & Budrich.
- Zapf, W. (1991) "Modernisierung und Modernisierungstheorien", i Zapf, W. (red.) *Die Modernisierung moderner Gesellschaften. Verhandlungen des 25. Deutschen Soziologentages in Frankfurt am Main 1990*, Frankfurt am Main: Campus Verlag.

ABSTRACT

The Biographical Constitution of Self

In this article I argue that although individual changes or "biographies" are crucial for the dynamics and functioning of modern societies, sociological theorizing has tended to downplay the importance of the biographical constitution of self. Methodologically sociologists have

relied too much upon explanatory "types" rather than starting from the social fact of "variation", the chaotic nature of the actual functioning of society has been ignored and the subjective element in societal changes has been defined out of existence. A model for analyzing the biographical constitution of self is suggested including such aspects as risk management and strategic thinking, biographical reflexivity, biographical work, repair work, biographical convertability, biographical events and normal biographies. The arguments rely heavily upon recent biography research in Germany and are illustrated by reference to the founder of the Zionist movement, Theodor Herzl, modern art and literature and studies on the biographical adaption of former GDR citizens in the process of German unification.

Paradigmkrig och fred: om argumentationsanalysen som integrerande grund inom socialvetenskap¹

STEN T. ANTTILA

Institutionen för socialt arbete,
Mithögskolan, Östersund

Syftet med föreliggande artikel är att visa hur argumentationsanalysen kan fungera som en grund på vilken motsatta metodologiska perspektiv inom socialvetenskaplig forskning kan integreras på ett fruktbart sätt.²

Ur metodologisk synvinkel har socialvetenskapen i allmänhet varit problematisk under lång tid. Historien har präglats av splittring och djupa motsättningar mellan olika och delvis självständiga traditioner (Starrin 1994), något som förmodligen tagit sig tydligast uttryck inom sociologin (Sztompka 1979). Även andra socialvetenskapliga discipliner har dock drabbats av detta, t ex pedagogik (Scharnberg 1984) och psykologi (Åkerberg 1986).

Socialt arbete är en ny socialvetenskaplig disciplin där metoddiskussionen i stor utsträckning verkar ha inspirerats från striderna inom sociologin (se t ex Brante 1989; Månsson 1990). Utgångspunkten för diskussionen i föreliggande artikel är främst de sociologiska metodstriderna. Den diskussion som förs i artikeln kommer emellertid att illustreras med ett exempel från forskning inom socialt arbete (Stål 1991) och anspråken i slutsatserna avser socialvetenskap i sin helhet.

Ibland beskrivs sociologin som 'fler-paradigmatisk' (Merton 1975; Gilje & Grimen 1992), vilket innebär att huruvida ett givet forskningsresultat anses hålla hög vetenskaplig kvalitet eller ej beror i stor utsträckning på i vilket sammanhang resultaten presenteras. Det är möjligt att ett givet resultat anses vara god vetenskap inom ett 'paradigm', medan man inte ens förstår vad resultatet betyder inom ett annat (se Brante 1991). Att detta problem även gäller forskning i socialt arbete har Levin (1994) argumenterat för och försökt exemplifiera.

Den internationella metoddebatten har emellertid förändrats under 1980- och 1990-talet på flera avgörande sätt. För det första har de principiella motsättningarna i diskussionen tonats ner, t ex motsättningen mellan 'kvalitativa' och 'kvantitativa' strategier (Smith 1991; van Meter 1994; Hammersley 1995) även om traditionerna lever vidare, åtminstone inom pedagogik och sociologi (Starrin 1994). För det andra verkar själva fokus för dis-

kussionen ha förskjutits från allmänna principer (Sztompka 1979) till metodologiska problem som aktualiseras vid specifik empirisk forskning (Pawson 1989). Detta innebär bl a att man alltmer börjat betrakta sociologin som en resonerande och argumenterande vetenskap (Brante 1991). Det har t o m hävdats, mot bakgrund av problemet med teoriberoende observationer, att distinktionen mellan teori och data bör ersättas med en distinktion mellan påstående och bevis (Hammersley 1995), dvs den uppställning man normalt har inom argumentationsteori.

Denna metodologiska förskjutning av fokus verkar ha föregåtts av en liknande förändring rörande den framväxande bilden av vetenskap inom den sk post-empiristiska vetenskapsfilosofin. Bernstein (1983, s. 71–75) hävdar att den cartesianska drömmen om permanenta kriterier för vetenskaplighet dött ut, samt att man alltmer kommit att betona den vetenskapliga rationalitetens praktiska karaktär. Detta innebär dock inte någon metodologisk anarkism där 'allt är tillåtet'. Det framväxande synsättet kan istället ses som en mild form av metodologisk relativism (se Lidskog 1994). Vid empirisk forskning rörande specifika problem utgår man från att det finns 'bättre' respektive 'sämre' argument för hållbarheten hos en given teori. De kriterier som denna värdering baseras på kan dock givetvis ifrågasättas, men allt kan inte ifrågasättas samtidigt, något måste alltid tas för givet.

Inom filosofin och argumentationsanalysen har man sedan lång tid tillbaka utvecklat en rad begreppsliga redskap och metoder för att systematiskt kunna analysera debatter och olika ståndpunkters hållbarhet (se Føllesdal m fl 1993). Med utgångspunkt från exempel på forskning inom socialt arbete (Stål 1991) rörande krisutveckling försöker jag visa hur invändningar från olika motsatta metodologiska perspektiv kan hanteras med hjälp av begreppsliga redskap från argumentationsanalys som *pro et contra*-analys (Næss 1986; Björnsson m fl 1994) och logik som sats- och predikatlogik (Hermerén 1968; Prawitz 1991). Denna hantering kan antingen innebära att invändningarna på ett systematiskt sätt integreras som ett underlag då hållbarheten i den vetenskapliga framställningen som helhet bedöms (t ex i en artikel), eller genom att invändningarna bortdefinieras som irrelevanta inom den givna diskursen.

Det måste betonas att föreliggande artikel inte i första hand syftar till att diskutera allmänna vetenskapsfilosofiska problem, problem inom logik eller argumentationsteori. Med detta syfte skulle artikeln i bästa fall vara trivial. Artikeln rör metodologiska problem som man inom den empiriska socialvetenskapen kan ställas inför. Varken att använda argumentationsanalys eller logik inom socialvetenskapen är något nytt. Argumentationsanalys med hjälp av *pro et contra*-översikter har använts t ex inom statsvetenskap då rationaliteten i politiska diskussioner ska bedömas (Vedung 1977). Logik har vidare t ex använts för att formulera teorier på ett striktare sätt (Stinchcombe 1968 & 1978; Pearce 1994), för att demonstrera metodologiska problem vid

empiriska studier (Suárez 1980) samt för att underlätta systematiken vid jämförande studier (Ragin 1987).

Det nya som föreliggande artikel tillför finns i angreppssättet: (1) i utgångspunkten i det diskursiva perspektiv som håller på att växa fram inom socialvetenskapen i allmänhet och sociologin i synnerhet (se t ex Hammersley 1995) där resonemanget i sin helhet fokuseras samt (2) i att inom ramen för detta perspektiv använda begreppsliga redskap från argumentationsanalys och logik vid empiriskt socialvetenskaplig forskning och hanteringen av de problem som aktualiseras.

Sociologi som argumentation

En argumentation är, enligt Marc-Wogau (1970, s. 25) ett '... resonemang i vilket skäl anförs för eller emot en tes eller en åsikt som förfäktas' (se även Føllesdal m fl 1993, s. 173). I ett sociologiskt sammanhang kan tesen röra sig om hållbarheten vad gäller en teori, ett begrepps fruktbarhet, ett forskningsproblems relevans osv (jmf Hammersley 1995). Argumentationen syftar till att man så småningom på hållbar och saklig grund ska kunna ta ställning till tesen. Alla debatter är dock inte ändamålsenliga ur denna synvinkel. Det finns många exempel på argumenteringar som är både osakliga och ohållbara. Detta kan ibland vara svårt att genomskåda om argumentationen är snårig och omfattande, vilket ofta är fallet inom t ex sociologi och socialt arbete.

Argumentationsanalysen har utvecklats just för att underlätta bedömningen av trovärdigheten hos en given tes mot bakgrund av de i debatten förekommande argumenten. Marc-Wogau (1970, s. 25) beskriver argumentationsanalys som en analys av de argument för respektive emot en tes som förekommer i en debatt eller diskussion (se även Björnsson m fl 1994). Analysen består för det första i att man entydigt försöker fastställa tesens innebörd för att undvika missförstånd. För det andra går man systematiskt igenom vilka de förekommande argumenten är samt hur de är relaterade till varandra. Slutligen undersöker man i vilken utsträckning argumenten är relevanta och hållbara. Argumentationsanalysen inkluderar tolkningar av begrepp och bedömning av slutledningars logiska giltighet – här är det viktigt att systematiskt gå igenom såväl de uttalade som de underförstådda premisser som argumenten baseras på.

Pro et contra-översikten

En deskriptiv teknik som ibland används för att underlätta systematiken i argumentationsanalysen är s k *pro et contra*-översikter (Næss 1986; Føllesdal m fl 1993; Björnsson m fl 1994). Kortfattat innebär en sådan översikt att man delar in argumentationens innehåll i en tes å ena sidan och argument av

olika slag å den andra sidan. Tesen, eller spetsformuleringen som Næss (1986) uttrycker det, är kortfattat det påstående vars hållbarhet argumentationen handlar om – här symboliseras tesen med ett S. Argumenten är påstående vilka används i argumentationen för att stärka eller för att försvaga tesens hållbarhet och de kan delas in i olika klasser och delklasser.

För det första kan argumenten klassificeras efter huruvida de används för respektive emot tesen, s k *pro*- respektive *contra*-argument. Dessa argument indexeras så att det första *pro*-argumentet skrivs P_1 , det andra P_2 osv. *Contra*-argumenten indexeras på samma sätt: C_1, C_2 osv. För det andra delas dessa två typer av argument upp i olika delklasser efter hur de är relaterade till tesen. Argument som utgör direkta stöd eller skäl mot tesen kallas argument av första ordningen. Argument som inte är direkt kopplade till tesen, utan fungerar som stöd för argument av första ordningen kallas argument av andra ordningen. I analogi med detta kan man tala om argument av tredje, fjärde och n:te ordningen.

Ett exempel på ett argument av andra ordningen är det första argumentet som åberopas till stöd för det första *pro*-argumentet vilket skrivs P_1P_1 , det andra stödargumentet skrivs P_2P_1 osv. En första invändning mot samma ursprungliga argument för tesen skrivs enligt detta system C_1P_1 , en andra invändning C_2P_1 osv. Enligt detta system arrangerar man alla förekommande argument för att kunna överblicka hela strukturen.³

Efter denna deskriptiva översikt försöker man sortera bort irrelevanta samt ohållbara argument. Hållbarheten hos ett påstående beror, enligt Björnsson m fl (1994, s. 55), på hur rimligt det är att acceptera påståendet, medan relevansen hos ett argument i relation till en tes definieras på följande sätt: ju högre relevansen är, desto rimligare är det att acceptera respektive förkasta tesen om argumentet accepteras (s. 62). Slutligen är det möjligt att väga samman de argument som återstår för att i bästa fall kunna ta ställning till tesen.

Att betrakta vetenskap ur ett argumentationsanalytiskt perspektiv innebär att man fokuserar den eller de teser som diskuteras samt de argument som aktualiseras inom ramen för argumentationen. Om vetenskap betraktas som en argumentation i institutionaliserad form, så kan man se forskningsrapporter presenterade på konferenser, doktorsavhandlingar, tidskriftsartiklar mm som inlägg i en ständigt pågående vetenskaplig argumentation inom en diskurs, ett givet forskningssammanhang. På denna nivå kan vetenskaps-sociologer studera debatten vad gäller reproduktion, modifiering och konsekvenser av rådande kulturella värden och dominerande sociala strukturer inom det vetenskapliga samhället (se t ex Merton 1973).

Det är emellertid även möjligt att studera det resonemang som förs inom ramen för varje enskilt inlägg, inom det större vetenskapliga sammanhanget, som en argumentation i-sig. Om man utgår från ett argumentationsanalytiskt perspektiv eftersträvar man att det specifika vetenskapliga inlägget (t ex en

artikel) bör innehålla en eller högst ett fåtal klart formulerade teser vilka stöds av relevanta och hållbara argument: givet textmängd gäller att ju fler teser som drivs i en text, desto mindre textmängd kan användas till stöd för respektive tes. Alltför många teser i en artikel med en given längd kan därför göra argumentationen svag. Med ett argumentationsperspektiv strävar man vidare efter att, med tanke på diskurs och sammanhang, tillräckligt många av de relevanta invändningarna kunnat bemötas i texten.

En förenkling, som Stinchcombe (1968) gjort av några resonemang som Durkheim för i *Självmordet* (1951), kan illustrera vad det innebär att betrakta innehållet i en sociologisk text som en argumentation i-sig. En tes som Durkheim driver är att följande teoretiska hypotes är hållbar: ju högre grad av individualism som en given social grupp ger utrymme för, desto högre kommer frekvensen av egoistiska självmord att vara inom denna grupp. Låt oss kalla denna tes **S** i enlighet med symbolspråket ovan.

Varför ska man då tro på Durkheim? Ett argument som han åberopar i sin text till stöd för denna tes är följande: protestantiska samhällen präglades av ett större utrymme för individualism än katolska. Och då han jämförde katolskt dominerade och protestantiskt dominerade områden i Frankrike, så fann han en högre självmordsfrekvens bland protestanterna. Detta empiriska resultat kan ses som ett första ordningens argument för tesen och kan symboliseras med **P₁**.

En möjlig invändning mot detta argument, som Stinchcombe lyfter fram, är emellertid att den empiriska bekräftelse Durkheim fått vad gäller de franska protestanterna och katolikerna inte säger så mycket eftersom det kan finnas andra förklaringar till detta resultat än den tolkning som Durkheim presenterat. Det kan ju vara så att det sociala tryck en minoritet inom ett land upplever kan öka benägenheten att begå självmord och de undersökta protestanterna i Frankrike var mycket riktigt i minoritet. Denna invändning kan ses som ett andra ordningens argument som ifrågasätter **P₁** och kan beskrivas med symbolen **C₁P₁**.

Å andra sidan är det möjligt att, med stöd av ytterligare data, försvara **P₁** mot **C₁P₁**. Om det vore så att sociala gruppers minoritetsställning orsakar skillnaderna i självmordsfrekvenser och inte det utrymme för individualism som religionen ger utrymme för, så borde självmordsfrekvensen ha varit högre bland katolikerna än bland protestanterna i Tyskland vid Durkheims tid. I Frankrike var protestanterna i minoritet, men i Tyskland var situationen den omvända. Detta förväntade resultat förelåg emellertid inte: protestanterna uppvisade även där en högre självmordsfrekvens än katolikerna. Detta försvarsargument kan ses som ett tredje ordningens argument som ifrågasätter **C₁P₁** och det symboliseras då med **C₁C₁P₁**.⁴ I tabellform kan detta skrivas på följande sätt (tabell 1):

Tabell 1: Pro et contra-översikt av del av Durkheims argumentation

		S
	P ₁	
C ₁ P ₁	C ₁ P ₁	

Något om logik

Pro et contra-översikten är, som nämnts ovan, en deskriptiv teknik med vars hjälp man kan skapa en systematisk överblick och ordning vad gäller innehållet i de olika vetenskapliga inläggen, t ex artiklarna. Att ta ställning till tesen och mot bakgrund av de olika argumenten fatta beslutet att den håller, en s k *pro aut contra*-analys (Næss 1986; Føllesdal m fl 1993), kan ses som en slutledning, dvs som en logisk operation. Det kan därför vara lämpligt att komplettera de redskap som *pro et contra*-översikten erbjuder med begreppsliga redskap från logiken då relevans och hållbarhet vad gäller argumenten rörande en given tes ska bedömas.

Logik handlar i stor utsträckning om studier av slutledningar och deras giltighet (Prawitz 1991, s. 9f), dvs huruvida man från givna premisser (antaganden) logiskt kan dra en bestämd slutsats (Hermerén 1968, s. 18). Slutsatser och premisser är sats, påståenden, vilka, inom ramen för elementär logik, antingen är 'sanna' eller 'falska'. Slutledningen, själva den logiska operationen, kan däremot varken vara 'sann' eller 'falsk' utan är istället antingen 'giltig' eller 'ogiltig'.

När en slutledning baseras på en slutledningsregel är slutledningen giltig och man är då säker på att slutsatsen med nödvändighet följer av premisserna. Tabell 2 visar hur premisser och slutsats kan ställas upp vid logisk slutledning från premisser (markerade med radnummer samt ett P) till en slutsats på den sista raden. Längst till höger på den rad där slutsatsen står, framgår om någon slutledningsregel använts samt radnumren för de premisser som slutledningen baseras på (se Hermerén 1968, s. 21).

Tabell 2: Premisser, slutsats och slutledning -en schematisering

(1)	P
(2)	P
(n)	P
(n+1)	Slutledningsregel, inkluderade premisser

Om man lägger en logisk form på givna argument för en bestämd tes, kan man värdera tesens hållbarhet med utgångspunkt från huruvida de olika premisserna som slutledningen baseras på kan antas vara 'sanna' eller 'falska' samt från huruvida den slutledning som görs är logiskt giltig. Innan man kan göra en sådan värdering bör några logiska termer och symboler introduceras: satskonstanter, konnektiv, kvantifaktorer, predikatvariabler, predikatkonstanter, negation och slutligen individkonstanter.

En given sats, dvs ett bestämt påstående som kan vara 'sant' eller 'falskt', symboliseras med ett antal små bokstäver, i denna artikel används följande {**t**, **e**, **v**, **i** och **f**}. Detta innebär t ex att satsen 'protestanter har högre självmordsfrekvens än katoliker' kan symboliseras med **t**. Sådana satser kan vara relaterade till varandra på olika sätt, dvs de kan vara relaterade med olika konnektiv { $\rightarrow$, $\wedge$ och $\vee$ }. Relationen 'om **t**, så **i**' skrivs $t \rightarrow i$, relationen '**t** och **i**' skrivs $t \wedge i$ och slutligen skrivs relationen '**t** eller **i**' $t \vee i$. 'Icke **t**' skrivs slutligen $\neg t$.

Vidare symboliserar kvantifaktorn $\forall$ 'för alla... gäller att' medan individvariabeln **x** syftar på den mängd individer som $\forall$ avser. Man skriver alltså uttrycket 'för alla **x** gäller att...' som $(\forall x)$. Om en bestämd egenskap gäller för alla **x**, kan man tala om en predikatkonstant, t ex att vara katolik. En predikatkonstant symboliseras med en stor bokstav. Här används följande bokstäver {**M**, **N**, **O** och **U**}. Individkonstanter, vilka symboliserar specifika objekt, skrivs med små bokstäver – här kommer endast en sådan konstant tas upp {**a**}. Låt **x** symbolisera 'människor', **a** 'den svenske kungen', **M** 'att vara kändis' och slutligen **N** 'att figurera i massmedia'. Satsen 'för alla människor gäller att om de figurerar i massmedia, så är de kändisar', skrivs då $(\forall x)[Nx \rightarrow Mx]$ och satsen 'om kungen figurerar i massmedia, så är han en kändis' skrivs då ' $Na \rightarrow Ma$ '.

Det går att visa att slutledningen i **P**₁, i fallet med Durkheims studie ovan, inte är giltig (vilket antyds i **C**_{1**P**₁). Premisserna i exemplet med Durkheims forskning ovan, det resonemang där **S** stöds av **P**₁, rör för det första vad man kan förvänta sig att observera om en given relation mellan individualism och självmord gäller, under förutsättning att de olika religionerna skiljer sig åt på ett givet sätt vad gäller individualism. För det andra rör premisserna det man faktiskt observerade vad gäller skillnaden i självmordsfrekvens mellan protestanter och katoliker i Frankrike. Slutsatsen, till sist, rör teorins hållbarhet med avseende på relationen mellan individualism och självmord. Resonemanget 'om Durkheims teoretiska hypotes **t** håller, så kan man förvänta sig att göra en bestämd typ av observation **i**' kan skrivas $t \rightarrow i$. Resonemanget kan ställas upp på följande sätt om modellen från tabell 2 ovan används (se tabell 3).}

Tabell 3: Premisser, slutsats och slutledning – en slutledning i Durkheims resonemang

(1) $t \rightarrow i$	P
(2) i	P
(3) t	?

Ingen slutledningsregel garanterar att man kan dra slutsatsen att teorin t är 'sann', då den förväntade observationen i bekräftats. Om Durkheim i detta fall verkligen skulle dra slutsatsen att t är 'sann' (något som han inte gör), så skulle han göra sig skyldig till ett logiskt felslut, det s k *felet med den bekräftade följden*, ett ganska vanligt fel enligt Rosing (1988, s. 78, 146). I och med att en 'falsk' hypotes kan ha 'sanna' testimplikationer, så kan i princip aldrig en hypotes slutgiltigt verifieras av en bekräftad testimplikation.⁵

En illustration från forskning om psykisk krisutveckling

Poängen med att utgå från ett argumentationsanalytiskt perspektiv, när man skriver och granskar en vetenskaplig text, t ex en artikel, är att svaga länkar i textens argumentation framträder tydligare än annars. Detta medför att man kan vara säkrare då man försöker öka koncentrationen i resonemanget samt då man försöker överblicka och avgöra vilka typer av kompletterande studier som bör göras för att öka kunskapen vad gäller forskningsproblemet.

Två relaterade aspekter är här av central betydelse inom argumentationsteorin (se Apostel 1982 och Næss 1982): (1) den semantiska aspekten vilken har att göra med de begrepp och formuleringar som används i argumentationen samt (2) den logiska aspekten, dvs formen på de slutledningar som görs och huruvida de är giltiga eller ej. Om de centrala begreppen är oklara kan det vara svårt att avgöra dels vilken tes som drivs och dels vilka argument som åberopas till stöd för denna tes och dels vilken logisk form resonemanget har. Och om man inte kan bestämma formen, så kan tesens hållbarhet mot bakgrunden av argumentationen som helhet inte värderas. I den illustrerande övningen kommer i första hand den logiska aspekten att problematiseras, den aspekt som kanske negligerats mest inom socialvetenskapen.

Poängen med detta perspektiv kan illustreras med hjälp av en artikel i tidskriften *Nordiskt Socialt Arbete* med titeln 'Krisen som ett oförutsägbart förlopp' av Rolf Stål (1991). Artikelns har en klassiskt vetenskaplig uppbyggnad⁶ och bygger på en undersökning av krisutvecklingen hos mammor

vars barn missbrukar eller har missbrukat narkotika. Stål driver i huvudsak två relaterade teser i artikeln, vilka antyds då han sammanfattar sina resultat i ingressen (s. 51):

Mammornas traumatiska upplevelser låter sig inte tolkas med hjälp av traditionellt krisbegrepp och de faser man inom den gängse diskussionen lyft fram. Mammornas reaktioner är bundna till det egna barnets livssituation och inte till en inre psykologisk process av förutsägbar karaktär.

Det argument han åberopar till stöd för den första tesen (**Tes 1**) finns framförallt sammanfattat i tabell 1 (Stål 1991, s. 59). Resultatet i denna tabell tolkas av Stål som att det inte går att skönja något mönster vad gäller mammornas krisutveckling. Argumenten till stöd för den andra tesen (**Tes 2**) finns överhuvudtaget i tabell 2 och 3 (Stål 1991, s. 61f). Detta resultat tolkar han som att varje mammas eget tillstånd är beroende av hur barnet har det och hur barnets missbruk utvecklas eller upphör.

Förutom dessa två teser driver Stål även en tredje tes (**Tes 3**) som kännetecknar alla vetenskapliga inlägg, nämligen att hans inlägg är relevant i ett givet forskningssammanhang: debatten om olika teoretiska hypoteser rörande krisutveckling. De argument som stödjer denna sista tes finns i det introducerande resonemang som förs på sidorna 51–56 i artikeln. På dessa sidor påvisar Stål de motsägelsefulla resultaten hos andra forskare vad gäller krisbegreppet och de traumatiska krisernas olika utvecklingsfaser. Ett problem är, enligt Stål, avsaknaden av den sociala dimensionen, något som aktualiseras genom att mammor till narkomaner fokuseras i hans egen forskning.

Argumentationens logiska form

Innebörden i Ståls (1991) resonemang är att trovärdigheten vad gäller de två första teserna följer av de empiriska resultat han fått. En möjlig invändning mot detta, ett *contra*-argument, är att tesernas trovärdighet tvärtom inte följer av dessa resultat även om de empiriska resultaten håller. En annan möjlig invändning är att de empiriska resultaten helt enkelt inte är *hållbara*, även om de skulle stödja hypotesen.

Följer tesernas trovärdighet verkligen av de empiriska resultaten? Detta är en fråga med uppenbara logiska dimensioner. Därför kan man med fördel utgå från resonemangets logiska form. För att den ska framträda någorlunda entydigt krävs några tolkningar och omformuleringar av originaltexten. Det är rimligt att tolka Ståls argumentation som en kritik mot en central hypotes inom traditionell kristeori (**Tes 1**) samt som ett förslag till en egen förklaring av de empiriska resultat han kommit fram till (**Tes 2**). Argumentationen rörande dessa teser innebär då i korthet följande:

Tes 1: Traditionell kristeori – innebärande generella mönster av tydliga utvecklingsfaser – har ingen universell giltighet.

Pro-argument för Tes 1: undantag har påvisats vad gäller krisutvecklingen för mammor till narkomaner.

Tes 2: Det psykologiska tillståndet för mammor till narkomaner är bundet till utvecklingen av barnets missbruk.

Pro-argument för Tes 2: ett empiriskt samband har konstaterats mellan mammornas bedömning av sin situation och barnets förhållande till narkotika – ju bättre barnets förhållande är, desto bättre upplever mamman sin situation och *vice versa*.

Båda dessa resonemang går att anpassa till formen för ett hypotetiskt-deduktivt resonemang, som t ex Stinchcombe (1968) beskrivit och exemplifierat vad gäller sociologisk forskning (se även Gilje & Grimen 1992). Låt oss börja med den första tesen. Låt **t** vara en hypotes inom traditionell kristeori, enligt vilken följande sats gäller:

För personer som varit med om en traumatisk upplevelse, så följer för dessa personer ett generellt psykologiskt utvecklingsmönster med urskiljbara faser.

Låt vidare **i** stå för ett påstående (en sats) rörande de observationer man förväntas göra vad gäller de undersökta mammorna under förutsättning att **t** är logiskt sett 'sann':

De studerade mammorna, vars barn missbrukar eller har missbrukat narkotika, uppvisar ett generellt psykologiskt utvecklingsmönster med urskiljbara faser.

Logiskt sett har Ståls resonemang följande form: om **t** är 'sann', så är **i** 'sann'. Eftersom **i** visade sig vara 'falsk' (Stål fann inga generella mönster med tydliga faser hos de studerade mammorna), så måste **t** vara 'falsk' logiskt sett. I symbolform kan detta skrivas som **i** tabell 4 (ex Hermerén 1968, s. 21):

Tabell 4: Falsifiering av en hypotes inom traditionell kristeori

---

(1) t → i	P
(2) ¬i	P
(3) ¬t	MTT

Enligt elementär logik är denna slutsats logiskt giltig. Stål kan luta sig mot en slutledningsregel kallad MTT (Modus Tollendo Tollens), vilken definieras på följande sätt (Hermerén 1968, s. 22): 'Om $F \rightarrow G$ och $\neg G$ är premisser eller tidigare härledda formler, så gäller: från $F \rightarrow G$ och $\neg G$ kan $\neg F$ härledas.' Argumentationen rörande Tes 2 är emellertid mer problematisk om den betraktas utifrån ett logiskt deduktivt perspektiv. Låt **t** stå för följande hypotes: hur mammor till narkomaner mår psykiskt, beror över-

huvudtaget på vilket förhållande barnet har till narkotikan vid tillfället – ju värre narkotikaproblemen är för barnet, desto sämre mår mamman och *vice versa*. Låt vidare **i** stå för följande testimplikation: det finns hos de studerade mammorna ett positivt empiriskt samband mellan deras tillstånd och barnens förhållande till narkotika – ju större problem för barnet, desto sämre mår mamman och *vice versa*. I detta fall har Ståls argumentation följande form: om **t** är 'sann', så är **i** 'sann'. Eftersom **i** visade sig vara 'sann' (Stål fann ett sådant mönster som han förväntat sig), så är **t** 'sann'. I symbolform kan detta skrivas på följande sätt (tabell 5):

Tabell 5: Konfirmering av hypotes inom kristeori – hypotesens sanningsvärde obestämd

(1) t → i	P
(2) i	P
(3) t	?

Om Stål verkligen skulle dra denna typ av slutsats (något som han inte gör), så skulle han göra sig skyldig till 'felet med den bekräftade följden'. Det enda man kan konstatera logiskt sett är att sanningsvärdet för **t** är obestämt om än prövat. Vad man kan göra i detta läge är att, som Stinchcombe menar (1968), luta sig på ett induktivt resonemang och säga att hypotesen på intuitiv grund förefaller vara mer trovärdig än innan Stål gjorde sin undersökning. Många bekräftade testimplikationer skulle göra hypotesen mer trovärdig än ett fåtal bekräftelser. Slutligen, om alla tänkbara alternativa förklaringar till denna typ av empiriskt samband falsifierats har man kommit så långt det är möjligt principiellt sett.

Sammanfattningsvis, om man tar hänsyn till de argument Stål redovisar ovan, så verkar argumenten för den första tesen vara logiskt sett mer hållbara än hans argument för den andra tesen, enligt tolkningen ovan. Argumentationen rörande den första tesen kommer därför att fokuseras i fortsättningen i föreliggande artikel. Innebär den slutledningsregel som Stål kan utnyttja vad gäller **Tes 1** att han definitivt har rätt? Nej, det finns många invändningar som kan riktas mot argumenten, såväl specifika som principiella vilka är inspirerade från olika metodologiska perspektiv.

En 'kvalitativ' invändning

Inom kvalitativ och hermeneutisk tradition brukar man betona att sociologins empiriska värld består av olika symboler, tankeinnehåll och medvetanden (Britain 1973) och att samma språkliga uttryck kan ha olika

innebörder inom olika sammanhang (Sayer 1984). Att tolka och försöka förstå är därför något centralt för forskningen inom denna tradition. Då forskaren studerar upplevelser som ligger utanför hans egna erfarenheter och förståelsehorisont är risken för feltolkningar och missförstånd stora (Ödman 1979; Ely m fl 1991; Føllesdal 1993). Ur kvalitativ hermeneutisk synvinkel skulle man kunna ifrågasätta om vetskapen om barnets narkotikamissbruk verkligen upplevts av mammorna som någonting traumatisk.

Upplevelsen var förmodligen mycket obehaglig och svår för mammorna, men frågan är om den kan klassificeras som traumatisk enligt gängse kristeori? Det skulle hypotetiskt sett kunna vara så att det mammorna upplevt faktiskt inte var traumatiskt. Det relativt stora antalet mammor som studerats kan ha medfört att Stål inte haft möjlighet att tillräckligt sätta sig in i varje mammas upplevelser och symboliska värld för att kunna tolka och avgöra huruvida den beskrivning hon givit gör det möjligt att korrekt klassificera varje mammas upplevelse som traumatisk eller ej. Med andra ord, det skulle kunna vara så att mammornas upplevelser ligger så pass långt under forskarens förståelsehorisont att de inte utan en mycket intensiv samvaro med djupa samtal och ett omfattande tolkningsarbete kan förstås.

Vad innebär denna typ av invändning ur ett argumentationsanalytiskt perspektiv? Är det möjligt att överhuvudtaget begripa invändningen inom ramen för detta perspektiv? Med hjälp av begreppsliga redskap från *pro et contra*-analys och logik ska jag försöka visa vad invändningen betyder för den första tesens hållbarhet.

En *pro et contra*-översikt rörande den del av argumentationen som diskuterats här har följande innehåll: låt **S** symbolisera tesen att hypotesen **t**, utvecklad inom traditionell kristeori, inte är 'sann', dvs att den inte gäller generellt ($\neg t$ är alltså sann istället) och låt **P₁** symbolisera ett första argument för tesen (slutledningen som baseras på resultatet i tabell 4). Hur ska då den kvalitativa invändningen relateras till tesen **S**? Invändningen rör inte tesens hållbarhet direkt, utan endast det empiriska argumentet **P₁** för tesen. Det innebär att invändningen är ett argument av andra ordningen och som ifrågasätter ett *pro*-argument av första ordningen, i symbolform skrivs detta som **C₁P₁**. Översikten får följande utseende:

Tabell 6: *Pro et contra*-översikt av argumentationen rörande Tes 1 – en kvalitativ invändning

---

	S
	P₁
C₁P₁	

C_1P_1 är ett andra ordningens argument, vilket innebär att även om C_1P_1 skulle visa sig vara hållbart, så vet man för den skull inte huruvida tesen S är hållbar eller ej. Trovärdigheten vad gäller S är försvagad i och med att det enda argumentet för S som har presenterats här har underkänts, men S kan i princip hålla även om P_1 inte är hållbart.

Strukturen på argumentet P_1 för tesen S framgår i tabell 4 ovan. Vad betyder då den kvalitativa invändningen C_1P_1 mot P_1 ? För att kunna begripa invändningens logiska betydelse kan inferensen illustrerad i tabell 4 analyseras i detalj t ex med hjälp av logiska begrepp och symboler. Det första som måste studeras är hur det är möjligt att härleda den specifika och empiriska testimplikationen i rörande mammornas krisupplevelser, från den teoretiska hypotesen t . Uttryckt på ett annat sätt: – Är verkligen $t \rightarrow i$ hållbar? Såsom hypotes och testimplikation hittills formulerats är svaret nej? Från satsen t , dvs från

för personer som varit med om en traumatisk upplevelse, så följer för dessa personer ett generellt psykologiskt utvecklingsmönster med urskiljbara faser

(om man antar att den är sann), så följer inte att satsen i är sann – nämligen att

de studerade mammorna, vars barn missbrukar eller har missbrukat narkotika, uppvisar ett generellt psykologiskt utvecklingsmönster med urskiljbara faser.

För att i ska följa från t krävs att mammorna ska ha haft en traumatisk upplevelse. Den kvalitativa invändningen C_1P_1 går ut på att Stål inte kan vara säker på att mammorna verkligen haft en traumatisk upplevelse – det enda han med säkerhet vet är barnens narkotikaproblem. Han vet alltså inte om ett nödvändigt utgångsvillkor är uppfyllt (Roseng 1988, s. 145).

Det är emellertid inte någon orimlig tanke att vetskapen att ens barn missbrukar eller har missbrukat narkotika medför en traumatisk upplevelse. I den utsträckning som Stål inte kan vara säker på de intervju svar han fått, kan denna tanke fungera som ett outtalat antagande – en s k enthymemisk premiss⁷ (e) (Ziembinski 1976, s. 186ff) – som kan binda ihop den teoretiska hypotesen t med testimplikationen i . För att denna koppling ska vara möjlig krävs dock ett omformulerat utgångsvillkor (v), nämligen att de studerade mammorna vet att deras barn missbrukar eller har missbrukat narkotika. Detta villkor är tämligen oproblematiskt eftersom det klart framgår att de studerade mammorna är medvetna om sina barns problem.

Det är från konjunktionen av dessa tre antaganden – t , e och v – som testimplikationen kan härledas, vilket innebär att det är konjunktionen av dessa premisser som falsifieras av den falsifierade testimplikationen. Även om man vet att utgångsvillkoret är 'sant', så kan man logiskt sett inte avgöra vilken del av konjunktionen som är falsk: hypotesen, den enthymemiska premissen eller båda. Detta kan beskrivas symboliskt. Låt x vara 'människor', låt U vara 'traumatisk upplevelse', låt M vara 'generellt mönster med

urskiljbara faser vad gäller krisutveckling', låt **N** vara 'vet att ens barn är eller har varit narkomaner', och slutligen låt **a** vara 'de 60 studerade mammorna'. Premisser och slutsats (testimplikationen) kan då formuleras på följande sätt enligt predikatlogisk konvention⁸ (tabell 7):

Tabell 7: Premisser och testimplikation i predikatlogisk form

---

t (kristeoretisk hypotes): $(\forall x) [Ux \rightarrow Mx]$
e (enthymemisk premiss): $(\forall x) [Nx \rightarrow Ux]$
v (utgångsvillkor): **Na**
i (testimplikation): **Ma**

Tolkningen av Ståls resonemang är då för det första att **t** har följande innebörd: för alla personer gäller att om de är med om en traumatisk upplevelse, så följer ett generellt mönster med urskiljbara faser vad gäller deras krisutveckling. För det andra betyder **e** att för alla personer gäller att om de blir medvetna om att deras barn är eller varit narkomaner, så medför detta en traumatisk upplevelse för dem. För det tredje innebär **v** att de studerade mammorna är medvetna om att deras barn missbrukar eller har missbrukat narkotika. Slutligen, **i** betyder att de observerade mammorna uppvisar ett generellt mönster med urskiljbara faser vad gäller krisutvecklingen. Uttryckt i dessa termer innebär C_1P_1 att hållbarheten vad gäller premissen **e** ifrågasätts. Med utgångspunkt från innehållet i tabell 7 kan testimplikationen **i** härledas från premisserna med följande predikatlogiska deduktion⁹ (tabell 8):

Tabell 8: Predikatlogisk härledning av testimplikationen

---

(1) $(\forall x) [Ux \rightarrow Mx]$	P
(2) $(\forall x) [Nx \rightarrow Ux]$	P
(3) Na	P
(4) Na $\rightarrow$ Ua	US 2
(5) Ua $\rightarrow$ Ma	US 1
(6) Na $\rightarrow$ Ma	HS 4, 5
(7) Ma	MPP 3, 6

Med följande satslogiska deduktion¹⁰ (tabell 9) kan man visa att slutsatsen,

vad gäller den teoretiska hypotesens logiska sanningshalt, är obestämd om man inte kan anta att den enthymemiska premissen är sann: vad slutsatsen på rad 6 nedan säger, är att antingen är **t** falsk eller så är **e** falsk eller så är både **t** och **e** falska.

Tabell 9: Testresultatets betydelse för hypotesens trovärdighet

---

(1) $(t \wedge e \wedge v) \rightarrow i$	P
(2) v	P
(3) $\neg i$	P
(4) $\neg (t \wedge e \wedge v)$	MTT 1,3
(5) $\neg t \vee \neg e \vee \neg v$	DM 4
(6) $\neg t \vee \neg e$	MTP 2,5

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den kvalitativa och hermeneutiska invändningen ovan, kan integreras inom ett argumentationsanalytiskt perspektiv med hjälp av begreppsliga redskap från *pro et contra*-översikt och logik. Om den kvalitativa invändningen ovan är hållbar, så är hypotesens logiska sanningsvärde obestämbart varför falsifieringen av hypotesen inte längre är giltig – trots detta kan emellertid tesen hålla. Den enthymemiska premissen **e** måste antas vara 'sann' om $\neg t$, dvs teorins 'falskhet', ska kunna bestämmas utifrån den falsifierade testimplikationen, dvs observationen $\neg i$.

Denna svaghet i argumentationen som framträtt ovan kan visa vägen till ytterligare empiriska undersökningar. Genom en fördjupad och kompletterande studie rörande mammornas krisupplevelser, baserad t ex på intensiva intervjuer av olika inblandade personer, skulle man kunna arbeta fram ett sätt att empiriskt bemöta eller alternativt bekräfta den kvalitativa invändningen C_1P_1 ovan med argumenten $C_1C_1P_1$ respektive $P_1C_1P_1$.

En 'kvantitativ' invändning

En central fråga inom sk kvantitativ sociologi är det sk validitetsproblemet (Carmines & Zeller 1979). Problemet kan formuleras på följande sätt: när man använder givna observationer som indikatorer för värden på en variabel vars värden inte går att mäta direkt, i vilken utsträckning avspeglar indikatorernas värden den avsedda variabelns värden?

En viktig aspekt av detta problem är att det sätt som man definierar indikatorerna på dramatiskt kan påverka de empiriska resultat man får. En typ av definition kan bekräfta en given teoretisk hypotes medan ett något annorlunda alternativ kan ge motsatt resultat (van Meter 1994). Detta har

demonstrerats inom olika typer av forskning – t ex inom attitydmätning och klassanalys av Suárez (1980 & 1989) samt rörande periodisering av samhälleliga förändringar av Anttila (1993). Med utgångspunkt från detta problem kan man formulera en invändning mot Ståls (1991) första tes utifrån ett kvantitativt inspirerat perspektiv.

Ståls undersökning gick till på följande sätt. De 60 intervjuade mammorna fick, i en tillbakablick, beskriva fyra halvårsperioder under de senaste två åren med egna ord. Svaren från de mammor som svarade (44 st) vägdes sedan ihop så att varje period klassificerades som i huvudsak positiv eller negativ för varje mamma. Resultatet framgår av tabell 10 nedan:

Tabell 10: krisutveckling för mammorna (modifierad tabell, Stål 1991, s. 59)

Upplevelser under olika halvår				Antal mammor
1:a	2:a	3:e	4:e	
-	-	-	-	25
-	-	-	+	2
-	-	+	+	8
-	+	+	-	1
-	-	+	-	1
-	+	-	-	2
+	-	-	-	5

Stål tolkar, som nämnts ovan, resultatet i denna tabell, som att det inte går att skönja något generellt mönster med tydliga faser vad gäller mammornas krisutveckling. För drygt hälften av mammorna var de fyra perioderna genomgående negativa och för de övriga mammorna (där det fanns både negativa och positiva perioder) var mönstret långt ifrån enhetligt.

Innebär Ståls empiriska resultat att testimplikationen verkligen visats vara falsk? En möjlig invändning, från det kvantitativa perspektiv som skisserats ovan, rör definitionen av en för Stål central variabel vilken knappast kan mätas direkt: 'krisutvecklingsmönster'. Denna variabel kan ha två värden: antingen finns det tydliga och generella faser under de fyra perioderna för mammorna eller så finns det inte ett sådant mönster. Stål redovisar inte några kriterier för hur ett resultat skulle se ut i en tabell som tabell 10 för att man skulle kunna dra slutsatsen att ett generellt mönster med tydliga faser visat sig.

En antydning till ett sådant kriterium skulle dock kunna innebära ungefär följande: (1) man ska kunna observera någon form av växling från negativa till positiva perioder¹¹ (den studerade tiden får inte uteslutande upplevas som negativ) samt (2) att tidpunkten för denna växling inträffar ungefär efter

samma tidsintervall för de olika mammorna (växlingen får inte ske huller om buller då de olika mammorna jämförs).

Variabeln 'krisutvecklingsmönster' skulle emellertid ha kunnat definieras på en mängd andra sätt än alternativet ovan och många alternativ skulle ha kunnat leda till att man kunnat urskilja generella mönster med urskiljbara faser. Anta att mammorna fått beskriva de dominerande känslorna och upplevelserna under varje månad istället för halvår. Anta vidare att mammorna upplever halvårsperioderna i sin helhet som positiva om hälften eller fler av månaderna varit positiva, annars upplevs halvårsperioderna som negativa. I tabell 11 nedan redovisas ett hypotetiskt månadsvis resultat, vad gäller de fyra halvårsperioderna, som skulle ge samma mönster i Ståls tabell om en halvårsindelning använts istället under de förutsättningar som redovisats ovan. Den översta raden blir t ex endast minustecken eftersom mer än hälften (4 av 6 månader) var negativa för samtliga halvårsperioder (jmf tabell 10).

Tabell 11: mammornas upplevelser under 24 olika månader

1:a	2:a	3:e	4:e	Antal mammor
- + + - - -	- + + - - -	- + + - - -	- + + - - -	25
- + + - - -	- + + - - -	- + + - - -	- + + + - -	2
- + + - - -	- + + - - -	- + + + - -	- + + + - -	8
- + + - - -	- + + + - -	- + + + - -	- + + - - -	1
- + + - - -	- + + - - -	- + + + - -	- + + - - -	1
- + + - - -	- + + + - -	- + + - - -	- + + - - -	2
- + + + - -	- + + - - -	- + + - - -	- + + - - -	5

En rimlig tolkning av det hypotetiska resultatet i tabell 11 är att det finns ett generellt mönster med tydliga faser. För samtliga mammor börjar perioden med en negativ månad. Därefter följer för samtliga mammor fyra vågor av positiva perioder bestående av två till tre i huvudsak positiva månader. Var och en av dessa positiva vågor följer efter en dalgång av tre till fyra negativa månader.

Det finns utöver det hypotetiska exemplet ovan flera andra möjliga alternativa sätt att definiera variabeln 'krisutvecklingsmönster'¹² och det är troligt att dessa skilda alternativ skulle leda till olika empiriska mönster. Denna invändning kan formuleras som ett andra argument mot Ståls första pro-argument, dvs som C_2P_1 . Ett sätt som detta validitetsproblem brukar hanteras på är att parallellt använda flera alternativa sätt att mäta den aktuella variabeln på,¹³ flera indikatorer för en variabel (ex Lazarsfeld 1982; Bollen 1984 och 1989). Om en sådan strategi med flera olika alternativa

mått skulle ge samma svar som Stål fått (inget enhetligt mönster hur än variabeln definierats), så skulle den kvantitativt inspirerade invändningen ovan kunna bemötas med ett argument av typen $C_1C_2P_1$ och föregripas.

Om vi återgår till det empiriska stöd som Stål har för den första tesen kan man alltså konstatera att det är möjligt att mammornas krisutveckling faktiskt kan präglas av ett generellt mönster med urskiljbara faser utan att detta skulle ha visat sig om Ståls specifika mätinstrument hade använts, dvs det sätt som han definierat variabeln på. Detta innebär att det finns ytterligare en entymemisk premiss i argumentationen. Låt oss anta att det finns en *faktisk* men inte direkt observerbar krisutveckling som mammorna genomgår – mammornas upplevelser går inte att mäta direkt, även om de har traumatiska upplevelser. Denna möjlighet blir tydlig då de olika resultaten i tabell 10 och 11 jämförs.

Med andra ord, den entymemiska premissen som krävs för att resultaten i tabell 10 ska kunna användas för att falsifiera den ursprungliga teoretiska hypotesen **t** är då följande: då Ståls mätinstrument används så avspeglas den faktiska krisutvecklingen utan validitetsproblem i de resultat som framträder i tabell 11. Detta kan illustreras i formaliserad form. Låt **Ma** vara mammornas faktiska krisutveckling innebärande att mammorna faktiskt upplevt 'ett generellt mönster med urskiljbara faser vad gäller krisutvecklingen' och låt **Oa** vara det observerbara mönster som följer av Ståls mätmetod, nämligen att det observerbara resultatet i tabell 11 blir 'ett generellt mönster med urskiljbara faser vad gäller krisutvecklingen'.

För att slutledningen i tabell 4 ska vara giltig med hänsyn tagen även till den kvantitativt inspirerade invändningen krävs följande modifiering av tabell 8:

Tabell 12: Predikatlogisk härledning av testimplikationen

---

(1) $(\forall x) [Ux \rightarrow Mx]$	P
(2) $(\forall x) [Nx \rightarrow Ux]$	P
(3) $(\forall x) [Mx \rightarrow Ox]$	P
(4) Na	P
(5) Na $\rightarrow$ Ua	US 2
(6) Ua $\rightarrow$ Ma	US 1
(7) Ma $\rightarrow$ Oa	US 3
(8) Na $\rightarrow$ Oa	HS 5, 6, 7
(9) Oa	MPP 4, 8

Testimplikationen **i** i det här fallet är alltså **Oa**, ett observerat generellt mönster med urskiljbara faser vilket borde visa sig då Ståls mätmetod används. Låt vidare **f** vara den följande premissen ($\forall x$) [**Mx** $\rightarrow$ **Ox**] vilken garanterar att förekomsten av ett faktiskt generellt mönster med urskiljbara faser visar sig när Ståls mätmetod används. Denna premiss innebär i ord följande: för alla människor gäller att om deras krisutveckling kännetecknas av ett generellt mönster med urskiljbara faser, så kommer detta att visa sig då Ståls mätmetod används. Om nu **Oa** falsifierats bör tabell 9 förändras på följande sätt:

Tabell 13: Testresultatets betydelse för hypotesens trovärdighet

---

(1) $(t \wedge e \wedge v \wedge f) \rightarrow i$	P
(2) v	P
(3) e	P
(4) $\neg i$	P
(5) $\neg(t \wedge e \wedge v \wedge f)$	MTT 1, 4
(6) $\neg t \vee \neg e \vee \neg v \vee \neg f$	DM 5
(7) $\neg t \vee \neg f$	MTP 2, 3, 6

I tabell 13 kan man konstatera att även om man antar att den kvalitativt motiverade premissen **e** är sann, så är ändå sanningsvärdet vad gäller den teoretiska hypotesen **t** obestämbar så länge man inte också kan anta att den kvantitativt motiverade premissen **f**, rörande Ståls mätmetod, är 'sann' eller ej logiskt sett.

Den första 'kvalitativt' inspirerade invändningen är begriplig i ett argumentationsperspektiv och möjlig att integrera i ett deduktivt resonemang, genom att den innebär ett relevant ifrågasättande av en enthymemisk premiss som argumenteringen baseras på – något som skulle göra slutledningen ogiltig om invändningen visade sig vara riktig. Den andra 'kvantitativt' inspirerade invändningen är också begriplig inom ramen för detta perspektiv, eftersom den innebär ett acceptabelt ifrågasättande av huruvida testimplikationen verkligen visat sig vara 'sann' eller ej. Om tolkningen av det empiriska resultatet skulle underkänna detta, så skulle även detta leda till att slutledningen i argumentationen inte vore giltig.

För att åstadkomma en översiktlig bild av hur argumentationen ser ut rörande denna tes kan även detta argument C_2P_1 inkluderas i *pro et contra* översikten i tabell 6 ovan. Översikten framgår nedan i tabell 14:

Tabell 14: *Pro et contra*-översikt av argumentationen rörande Tes 1 – en kvalitativ och en kvantitativ invändning

	S
P ₁	
C ₁ P ₁	
C ₂ P ₁	

Contra-argumentet C₂P₁ mot P₁ är att mammornas svar inte kan ses som en falsifiering av hypotesen **t** inom traditionell kriteori, eftersom resultatet kan bero på valet av indikatorer och beslut rörande andra möjliga aspekter av mätinstrumentet hade kunnat medföra andra resultat. Dessa invändningar kan naturligtvis bemötas, vilket antytts ovan, med argument av typen C₁C₂P₁, dvs att inget mönster kunnat konstateras hur än indikatorerna valts och definierats. Med andra ord måste man här även anta **f**, dvs att Ståls mätmetod ger valida mätresultat som avspeglar de faktiska upplevelser av kriser och återhämtningsfaser som mammorna genomgått, för att man utifrån den falsifierade testimplikationen ska kunna dra slutsatsen att den teoretiska hypotesen **t** är 'falsk'.

Specifika invändningar

De ovanstående övningarna, under de två avsnitten med olika invändningar ovan, illustrerar hur specifika invändningar från olika metodologiska traditioner kan integreras inom ramen för ett argumentationsanalytiskt perspektiv vid empirisk forskning. I en mer systematisk granskning skulle naturligtvis fler invändningar och metodologiska synpunkter göra sig gällande, men det finns även flera sätt att försvara tesen på som inte redovisats här. Det finns ingen principiell gräns för hur långt argumentationen kan förgrena sig vad gäller antalet *pro* och *contra*-argument och vad gäller en allt högre ordning av argument. Det finns inte heller någon principiell gräns för hur omfattande de logiska slutledningarna kan bli, t ex vad gäller antalet premisser och härledningarna. Det bör här noteras att ju mer nyanserad argumentationen gjorts ovan, genom att olika typer av möjliga invändningar beaktats, desto mer omfattande blir både argumentationen och de logiska slutledningarna (jmf t ex tabell 4 med tabell 12 och 14).

Den avgränsning som ändå faktiskt måste ske i en vetenskaplig framställning beror på förståelsehorisonten hos de som argumenterar samt på diverse relevansbedömningar med utgångspunkt i utrymmet vad gäller tid och text samt i syftet och själva forskningsproblemet. Det kan t ex vara så att en given typ av invändning inte kan göras av en bestämd person därför att den möjliga kritiken ligger bortom personens förståelsehorisont: har man

t ex inte antropologiska fältkunskaper vad gäller den grupp av människor som studeras, kan man inte komma med vissa specifika invändningar rörande validitet. Relevansbedömningens innebörd kan illustreras med hjälp av Ståls ambitioner. Anta att Ståls syfte endast är att påvisa möjliga begreppsliga brister i traditionell kristeori vad gäller fashypotesen och att syftet inte alls är så anspråksfullt som att bevisa faktiskt existerande felaktigheter inom denna typ av teori. Under sådana omständigheter finns det ingen större anledning för Stål att försöka värja sig mot den typ av *contra*-argument som redovisats ovan. Å andra sidan om strävan faktiskt är att bevisa felaktigheter, så kan en mer omfattande undersökning krävas än den Stål gjort i artikeln för att man ska kunna hantera argument av typen C_1P_1 och C_2P_1 .

Genom en 'kvalitativ' undersökning, som antyds i argument av typen $C_1C_1P_1$ respektive $P_1C_1P_1$ ovan, skulle man bättre kunna bedöma om den entymemiska premissen håller eller ej. Med en 'kvantitativ' undersökning där flera alternativa mått eller indikatorer används för att beskriva eventuella faser i krisutveckling skulle invändningen i det andra *contra*-argumentet C_2P_1 kunna hanteras: om inget mönster skulle framträda i denna mer omfattande undersökning skulle argumentet kunna bemötas $C_1C_2P_1$. Å andra sidan om ett sådant mönster skulle framträda, så skulle kritiken mot Ståls argumentering få en bättre grund genom ett $P_1C_2P_1$ argument.

Detta illustrerar att s k kvalitativa respektive kvantitativa angreppssätt inte måste vara oförenliga. De inte bara kompletterar varandra utan det kan t o m krävas att de integreras vid ett givet forskningsproblem och inom ramen för en bestämd argumentation. Begreppsliga redskap som utvecklats inom ramen för argumentationsanalys kan avsevärt underlätta systematiken i detta arbete.

Principiella invändningar

Hur kan då mer principiella invändningar hanteras rörande Ståls argumentation såsom den tolkats ovan (se Bernstein 1983, s. 51–108)? Ur extrem behavioristisk synvinkel skulle man kunna komma med följande invändning mot min tolkning av Ståls argumentation: – Känslor och upplevelser är inget man kan studera vetenskapligt, eftersom *känslor* och upplevelser inte objektivt går att *observera*, alltså är Ståls resultat rörande hypotesen om utvecklingsfaser inom kristeori ointressanta (se Kolakowski 1972, s. 220).

En liknande principiell invändning kan även formuleras utifrån ett extremt idiografiskt och hermeneutiskt perspektiv: – Vad forskningen rörande krisupplevelser bör koncentrera sig på är det subjektiva, *individuella* och personliga (se Ödman 1979; Åkerberg 1986; Sandberg 1986), vilket innebär att Ståls resultat vad gäller den eventuella existensen av *generella* mönster med tydliga faser i krisutveckling inte är intressanta eller kanske i bästa fall är triviala.

Med en argumentationsanalytisk utgångspunkt inser man att denna invändning varken rör Ståls första eller andra tes, utan istället hans tredje tes: resultaten presenterade i artikeln är relevanta i ett givet forskningssammanhang, nämligen debatten om olika teoretiska hypoteser om generella mönster och faser i krisutveckling. Argumenten ovan rör inte det argument Stål redovisar till stöd för den tredje tesen, utan är direkt kopplade till tesen. Det rör sig alltså om *contra*-argument av första ordningen vilka kan symboliseras på följande sätt: den extremt behavioristiska invändningen kan betecknas med C_1 medan den idiografiskt hermeneutiska invändningen kan skrivas som C_2 .

Man kan intuitivt föreställa sig den förgrening av argument för och emot och argument av olika ordning som kan följa av dessa *contra*-argument. Denna form av principiell diskussion har inom sociologin sedan slutet av 1980-talet kritiserats hårt i metodologiska sammanhang. Pawson (1989) menar t ex att denna typ av principiell diskussion oftast inte lett till något annat än återvändsgränder (se även Starrin 1994). Detta beror på att frågor rörande vetenskapliga principer inte har någon objektiv grund i sig utan vilar ytterst på konventioner, värderingar och överenskommelser vetenskapsmän emellan inom bestämda forskningssammanhang och diskurser. Vetenskaplighet vad gäller ett specifikt resultat bedöms därför inom ramen för den etablerade metodologin som gäller för just det aktuella forskningssammanhang som resultatet presenterats inom (Coniavitis 1984).

Utifrån ett argumentationsanalytiskt perspektiv kan man hävda följande: om t ex Stål skriver för ett vetenskapligt samhälle som eventuellt inte accepterar de principiella grunderna som Ståls forskning baseras på, så krävs det att han beaktar den typ av invändningar som C_1 och C_2 innebär vad gäller den tredje tesen. I annat fall kommer man kanske inte ens ge honom ordet i den vetenskapliga debatten, dvs inte publicera artikeln. Å andra sidan, om denna typ av principer som hans forskning baseras på är accepterade, så finns det ingen anledning att i artikeln utförligt försöka motivera dem. Dessa principer fungerar som entymemiska premisser och kan förbli i tanken men vara outtalade.

Det finns emellertid en möjlig invändning av principiell natur som ej kan hanteras inom ramen för argumentationsanalysen, vilken antytts av Gadamer enligt Ödman (1979). Anta att själva formspråket, t ex *pro et contra*-scheman och det logiska formspråket, förhindrar förståelsen av det budskap och den kunskap som förmedlas. Att genomföra en argumentationsanalys av t ex ett konstverk skulle förmodligen vara ganska poänglöst och troligen förhindra möjligheten att få den upplevelse som krävs för att budskapet ska kunna nå fram. Ett sätt att hantera denna principiella invändning är att skilja på kunskap och vetenskap, t ex på så sätt att vetenskap utgör en äkta delmängd av kunskap – dvs det finns kunskap som uppnås och förmedlas på ett annat sätt än vad gäller den typ av kunskap som kallas vetenskap. Det kan

dock vara fruktbart att argumentationsanalytiskt studera resonemanget kring varför en tolkning av ett konstverk är rimligare än en annan. Ett liknande principiellt problem finns vad gäller det som jag försöker säga med föreliggande artikel. Det finns en uppenbar risk att hamna i paradoxer som har med självreferens att göra om man t ex skulle vilja logiskt bevisa logikens fruktbarhet (se Hofstadter 1980).

Avslutning

Syftet med denna artikel var att visa hur argumentationsanalysen skulle kunna fungera som en metodologisk grund för socialvetenskaplig forskning. Med utgångspunkt från ett exempel på forskning i socialt arbete rörande krisutveckling har jag försökt visa hur några invändningar från olika metodologiska perspektiv – ett 'kvalitativt' och ett 'kvantitativt' – kan integreras inom ramen för ett argumentationsanalytiskt perspektiv. Med hjälp av begreppsliga redskap från *pro et contra*-översikt och logik har betydelsen av dessa invändningar, för den vetenskapliga argumentationen i sin helhet, beskrivits i detalj vad gäller det specifika forskningsproblemet i Ståls artikel.

Den centrala tanken med att som metodologisk grund använda ett argumentationsanalytiskt perspektiv, är att en sådan grund gör det möjligt att systematiskt organisera och göra relevanta prioriteringar i forskningsarbetet. Den argumentation som förs i en vetenskaplig artikel kan utvecklas på flera olika och alternativa sätt, vilket man får en översiktlig bild av med hjälp av t ex *pro et contra*-tabeller. Genom att formalisera argumentationen med hjälp av logiskt symbolspråk, kan man lättare förstå betydelsen av olika svagheter i resonemanget – något som i sin tur kan hanteras genom exempelvis kompletterande empiriska undersökningar, begreppslogisk och teoretisk utveckling, omformuleringar av hypoteser osv.

Ett sådant kompletterande forskningsarbete kan bestå av såväl extensiva och kvantitativa som intensiva och kvalitativa studier, vilket illustrerats ovan. Vidare kan detta perspektiv underlätta det svåra avgörandet av huruvida potentiella eller aktualiserade invändningar av principiell karaktär rör de centrala tesernas hållbarhet eller om det är forskningens relevans som ifrågasätts. Denna diskussion kan ibland handla om värderingar rörande kriterier för vetenskaplighet, något som knappast kan avgöras med stöd av vetenskapliga kriterier utan att man hamnar i ett cirkelresonemang.

Argumentationsanalysens tekniska aspekter, t ex användandet av *pro et contra*-scheman eller formaliseringen av resonemangen med hjälp av symbolisk logik, bör här kommenteras något. Dessa begreppslogiska hjälpmedel kan ses som formar av olika slag som man kan välja att lägga på sitt respektive andras resonemang. Detta innebär dock inte att man måste ha med dessa formar i en slutlig skriftlig version av argumentationen. Det kan

vara så att framställningen blir ineffektiv pga av själva symbolspråket. Man kan istället t ex som Galtung (1977, s. 92–97) och Lakatos (1990) presentera sina idéer på ett klassiskt dialektiskt manér (Marc-Wogau 1983) med finge-
rade eller verkliga personer som faktiskt argumenterar.¹⁴

Att man vid något tillfälle under forskningsprocessens gång har lagt denna analytiska form på texten bör dock innebära att själva skrivningen blir mer överskådlig och möjlig att bedöma vetenskapligt: – Drivs en tydligt avgränsad tes? – Är de förekommande argumenten relevanta och hållbara? – Har de mest centrala och potentiella invändningarna hanterats tillfredsställande? Ett historiskt exempel på hur ett argumenterande sätt att bedriva forskning, där ovanstående begreppsliga redskap lätt kan användas, är naturligtvis Durkheims 'Själv mordet'. Ett modernt svenskt exempel på en sådan argumenterande framställning är Bo Rothsteins (1994) bok *Vad bör staten göra?*.

Under 1980- och 1990-talet har man inom den sociologiska metoddiskussionen betonat betydelsen av att överskrida de positioner som etablerades under den s k mjukdatadebatten mellan företrädare för s k 'kvalitativ' respektive 'kvantitativ' metodologi (se t ex Ragin 1987; Ekström 1991 och van Meter 1994), t ex genom att betrakta praktiken (Pawson 1989) och *problemet* som styrande för forskningen och inte metoden (Starrin 1994). Slutsatsen i denna artikel är att argumentationsanalysen – inom ramen för ett diskursivt perspektiv – kan fungera som en metodologisk grund, vilken gör ett sådant överskridande praktiskt genomförbart vid konkret empirisk forskning och kritisk granskning inom socialvetenskapen.

NOTER

¹ Denna artikel utgör en bearbetad version av rapporten 'Socialvetenskap och argumentationsanalys: mot en integrering av skilda metodologiska perspektiv', Östersund, Mithögskolan, Torvallaserien (ISSN 1104-294X och ISRN MITT-R-95/11-SE).

² Jag är tacksam för kritiska och konstruktiva kommentarer av utkastet till denna artikel från Nina Anttila, Per Dannefjord, Mats Ekström, Rolf Lidskog, Anders Stävahag och Pablo Suárez samt deltagare vid Sociologförbundets årsmöte 2–4 februari 1995, Arbetsgrupp 9, 'Sociologisk teori'. Jag vill slutligen också tacka Rolf Stål för att ha granskat och godkänt mina tolkningar av innehållet i hans artikel.

³ Björnsson med fl (1994) skiljer i notationen på argument i allmänhet och premisser, något som inte görs i denna artikel.

⁴ Ibland är det inte självklart hur ett argument ska klassificeras vad gäller ordning och ett givet argument kan ibland samtidigt ha två funktioner: det är t ex möjligt att klassificera argumentet $C_1C_1P_1$ som ett P_1 argument, dvs som ett stöd av första ordningen för tesen. En fråga som motiveras utifrån den diskussion som fördes på teoriseminarier vid årsmötet (se not 2) är följande: – Vad är det som avgör argumentets funktion och därmed position i argumentationen? Ett sätt att besvara detta är att utgå från hur författaren själv använder argumenten vilket ofta kan vara oklart. En annan möjlighet är att uttrycka det hela med hjälp av logiska termer, dvs premisser, slutsats och slutledning. Tesen motsvaras då av slutsatsen medan varje argument motsvaras av en eller flera premisser samt en försäkran om att slutsatsen följer ur dessa premisser – ett argument kan alltså vara mycket komplext.

Lipschutz (1976, s. 206–207) definierar ett argument som '...an assertion that a given set of propositions $P_1, P_2, \dots, P_n$, called premises, yields (has as consequence) another proposition Q , called the conclusion.' och ett argument '...is said to be valid if Q is true whenever all the premisses are true.' och 'when the conclusion is based on a logical law.' Argumentet kan sägas ha maximal relevans om försäkringen (att slutsatsen följer ur premisserna) görs med stöd av någon slutledningsregel och argumentet är hållbart om de premisser som ingår i argumentet är sanna. Man kan använda slutledningen i Tabell 13 som ett argument P_1 för Ståls **Tes 1**, nämligen att $\neg t$, men argumentet är ej helt relevant enligt detta sätt att se. Denna relevans kan dock ökas genom att antagandet f görs och kan då användas som ett P_1P_1 argument. Å andra sidan kan f inkluderas bland premisserna i det ursprungliga argumentet och då har P_1 och P_1P_1 slagits samman till P_1 .

⁵ Detta kan kanske ses som ett exempel på det sk induktionsproblemet som många vetenskapsfilosofer ägnat sig åt bl a Popper (1965, 1975), vilket inte kan motiveras här.

⁶ Jämför t ex med Semmelweiss forskning rörande barnsängsfeber och med Durkheims analyser av självmordet (Gilje & Grimen 1992, s. 29–55).

⁷ Ibland talar man om implicita premisser.

⁸ Se Hermerén 1968

⁹ Sats 4 kan härledas från sats 2 och sats 5 kan härledas från sats 1 i båda fallen med stöd av US-regeln (universal specification) (Hermerén 1968). US-regeln definieras på följande sätt (s. 72): Om F och G är vbf (välbildade formler), och v är en variabel i F , och G erhålls ur F genom att varje fri förekomst av v byts ut mot en term t , så gäller: G kan härledas ur $(\forall v) F$. Sats 6 kan härledas med stöd av HS-regeln från satserna 4 och 5. HS-regeln definieras på följande sätt (s. 32): Om $F \rightarrow G$ och $G \rightarrow H$ är premisser eller tidigare härledda formler, så gäller: från $F \rightarrow G$ och $G \rightarrow H$ kan $F \rightarrow H$ härledas. Sats 7 (testimplikationen) kan härledas från satserna 3 och 6 med MPP-regeln. MPP-regeln definieras på följande sätt (20): Om $F \rightarrow G$ och F är premisser eller tidigare härledda formler, så gäller: från $F \rightarrow G$ och F kan G härledas.

¹⁰ Sats 4 kan härledas från sats 1 och 3 med MTT-regeln. Sats 5 följer av sats 4 med stöd av DM-regeln (DeMorgan). DM-regeln definieras på följande sätt (s. 26): om $\neg(F \wedge G)$ är premiss eller tidigare härledd formel, så gäller: från $\neg(F \wedge G)$ kan $\neg F \vee \neg G$ härledas och omvänt; och om $\neg(F \vee G)$ är premiss eller tidigare härledd formel, så gäller: från $\neg(F \vee G)$ kan $\neg F \wedge \neg G$ härledas och omvänt. Sats 6, slutligen, är en konsekvens av sats 2 och 5 samt MTP-regeln (modus tollendo ponens). MTP-regeln definieras på följande sätt (s.25): Om $F \vee G$ (eller $\neg G$) är premisser eller tidigare härledda formler, så gäller: från $F \vee G$ och $\neg F$ kan G härledas; och från $F \vee G$ och $\neg G$ kan F härledas.

¹¹ Detta är något som antyds av Stål.

¹² En variant här är att inte klassificera perioderna som antingen negativa eller positiva, utan som kvalitativt åtskilda faser med olika tidslängd: t ex chockfas (några dygn), reaktionsfas (4–6 veckor), bearbetningsfas (6–12 månader) och nyorienteringsfas (ospecificerad längd) (se Cullberg 1992, s. 140ff).

¹³ För en kritik se Pawson 1989; Roskam 1989 och Anttila 1993.

¹⁴ Det kan nämnas att det finns flera andra begrepp och metoder utvecklade inom argumentationsteori än *pro et contra*-översikter som skulle kunna användas på det sätt jag försökt illustrera ovan, t ex att studera argumentering ur ett spelteoretiskt perspektiv, ett alternativ är att studera argumentation som sk 'semantical games' (se Næss 1982; Hintikka 1982).

REFERENSER

- Anttila, S. (1993). *Aspects of Macro-Sociological Methodology*. Acta Universitatis Upsalien-sis. Studia Sociologica Upsalien-sis, no 36. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Apostel, L. (1982). 'Towards a General Theory of Argumentation', s. 93–122 i Barth & Martens (1982).

- Barth, E. M. & J. L. Martens (eds). (1982). *Argumentation – Approaches to Theory Formation*. Amsterdam: John Benjamins B. V.
- Bernstein, R. J. (1983). *Beyond Objectivism and Relativism*. Oxford: Basil & Blackwell Publisher Limited.
- Björnsson, G., U. Kihlbom, F. Tersman och A. Ullholm (1994). *Argumentationsanalys*. Stockholm: Natur och kultur.
- Bollen, K. (1984). 'Multiple Indicators: Internal Consistency or No Necessary Relationship?', *Quality and Quantity*, 18:377–385.
- (1989). *Structural Equations with Latent Variables*. New York: John Wiley & Sons.
- Brante, T. (1989). 'Om konstitueringen av nya vetenskapliga fält – exemplet socialt arbete', s. 30–60 i *Sociologisk Forskning*, nr 4, 1987.
- (1991). 'Samhällsteoretiska traditioner', s. 382–406 i P. Månson (red). *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, tekniker*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Britain, A. (1973). *Meanings and Situations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Carmines, E. & R. A. Zeller (1979). *Reliability and Validity Assessment*. Beverly Hills: SAGE Publications.
- Coniavitis, T. (1984). *Metodologisk pluralism. Till kritiken av den existerande sociologin*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia, nr 22. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Cullberg, J. (1992). *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och kultur.
- Durkheim, E. (1951) [1897]. *Suicide: A Study in Sociology*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- Ekström, M. (1991). Metodologi inom svensk sociologi – några kritiska reflektioner. *Sociologisk Forskning*, nr 2, 1991, s. 65–74.
- Ely, M. (ed) (1991). *Doing Qualitative Research: Circles within Circles*. London: The Falmer Press.
- Føllesdal, D., L. Walløe och J. Elster (1993). *Argumentationsteori, språk och vetenskapsfilosofi*. Stockholm: Thales.
- Galtung, J. (1977). *Methodology and Ideology. Theory and Methods of Social Research*. Volume I. Copenhagen: Christian Ejlertsen.
- Gilje, N. & H. Grimen (1992). *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Goldberg, T. (red) (1990). *Den ömsesidiga utmaningen. Sociologi och praktiskt socialt arbete*. Stockholm: Gothia.
- Hammersley, M. (1995). 'Theory and evidence in qualitative research'. *Quality and Quantity*. 29: 55–66.
- Hermerén, G. (1968). *Övningar i logik I. Satslogik. Predikatlogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Hintikka, J. (1982). 'Semantical Games and Transcendental Arguments', s. 77–91 i Barth & Martens (1982).
- Hofstadter, D. R. (1980). *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*. New York: Vintage Books.
- Kolakowski, L. (1972). *Positivist Philosophy. From Hume to the Vienna Circle*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Lakatos, I. (1990) [1976]. *Bevis och motbevis. Matematiska upptäckters logik*. Stockholm: Thales.
- Lazarsfeld, P. F. (1982). 'Problems in Methodology', pp.171–208 in P. L. Kendall (ed), *The Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld*. New York: Columbia University Press.
- Levin, C. (1994). 'Social forskning i konflikt – om samhällsvetenskapliga perspektiv och forskningens frihetsgrader', *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 1, 1994:45–61.
- Lidskog, R. (1994). *Radioactive and Hazardous Waste Management in Sweden – Movements, Politics and Science*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliensia, no 38. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Lipschutz, S. (1976). *Discrete Mathematics*. New York: McGraw-Hill.

- Marc-Wogau, K. (1970). *Filosofisk uppslagsbok*. Uppsala: Utbildningsförlaget.
- (1983). *Filosofin genom tiderna. Antiken, medeltiden, renässansen*. Stockholm: Bonnier.
- Merton, R. K. (1973). *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- (1975). 'Structural Analysis in Sociology', s. 21–52 i P. M. Blau (1975) *Approaches to the Study of Social Structure*. London: Open Books.
- van Meter, K. M. (1994). 'Sociological methodology', s. 15–25 i *International Social Science Journal*, 1994:139.
- Månsson, S-A. (1990). 'Den kvalitativa sociologin och det sociala arbetet' s. 15–41 i Goldberg (1990).
- Næss, A. (1982). 'A Necessary Component of Logic: Empirical Argumentation Analysis', s. 9–21 i Barth & Martens (1982).
- (1986) [1960]. *Empirisk semantik*. Arlöv: Esselte Studium.
- Pawson, R. (1989). *A Measure for Measures: A Manifesto for Empirical Sociology*. London/ New York: Routledge.
- Pearce, J. R. (1994). *Analytical Sociology. Its Logical Foundations and Relevance to Theory and Empirical research*. Lanham/ New York/ London: University Press of America.
- Popper, K. R. (1965). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- (1975). *Objective Knowledge: an evolutionary approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Prawitz, D. (1991). *ABC i symbolisk logik*. Stockholm: Thales.
- Ragin, C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley: University of California Press.
- Rosing, H. (1988). *Vetenskapens logiska grunder*. Helsingfors: Schildts.
- Roskam, E. E. (1989). 'Operationalization, a superfluous concept', *Quality and Quantity*, 23:237–275.
- Rothstein, B. (1994). *Vad bör staten göra. Om välfärdens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Sandberg, S. (1986). *Dolda Källor*. Lund: Doxa AB.
- Sayer, A. (1984). *Methods in Social Science. A realist approach*. London: Hutchinson.
- Scharnberg, M. (1984). *The Myth of the Paradigm-shift, or How to Lie with Methodology*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education no 20. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Smith, J. (1991). 'A Methodology for Twenty-First Century Sociology'. s. 1–17 i *Social Forces*, 70(1), The University of North Carolina Press.
- Starrin, B. (1994). 'Om distinktionen kvalitativ-kvantitativ i social forskning', s. 11–39 i Starrin och Svensson.
- Starrin, B. & P-G. Svensson (red.) (1994). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Stinchcombe, A. L. (1968). *Constructing Social Theories*. New York: Harcourt, Brace & World.
- (1978). *Theoretical Methods in Social History*. New York: Academic Press.
- Stål, R. (1991). 'Krisen som ett oförutsägbart förlopp', s. 51–66 i *Nordiskt Socialt Arbete*, nr 2, 1991.
- Suárez, P. (1980). 'Attitude Consistency and Validity-Reliability Assumptions – An Exercise in Methodological Self-Criticism', *Quality and Quantity*, 14:415–429.
- (1989). 'The Nomenclature of the Visible: Towards a Critique of Empirical Class Analysis', Paper presented at the International Conference on Marxist and Non-Marxist Theories of Social Differentiation (Poznan, Poland).
- Sztompka, P. (1979). *Sociological Dilemmas. Toward a Dialectic Paradigm*. New York: Academic Press.

- Vedung, E. (1977). *Det rationella politiska samtalet. Hur budskap tolkas, ordnas och prövas*. Stockholm: Aldus.
- Ziembinsky, Z. (1976). *Practical Logic*. Boston: D. Riedel Publishing Company.
- Åkerberg, H. (1986). *Hermeneutik och pedagogisk psykologi: premisser för tolkning och förståelse inom beteendevetenskap*. Stockholm: Norstedts.
- Ödman, P-J. (1979). *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Stockholm: AWE/Gebbers.

SUMMARY

Sten T. Anttila

Paradigm war and peace: argumentation analysis as a basis for integration

This article shows that argumentation theory can serve as a fruitful methodological basis for empirical research in social science. Choosing this methodological perspective makes it possible to integrate criticism and methods, deriving from opposing positions in the so called paradigm wars, into a rational discourse. This is illustrated by means of an example of social work research concerning traumatic experiences and distinct phases in the process of recovery.

Recensioner

Recension av Thomas Brante & Helena Norman *Epidemisk masspsykos eller reell risk? En sociologisk studie av kontroversen kring elöverkänslighet* Stockholm/Stehag: Symposium 1995 (192 s.)

Är elöverkänslighet en effekt av ett reellt, biofysiologiska, samband eller är det psykiska symtom som tolkas i felaktig riktning? Denna fråga ställer sig Thomas Brante (professor i sociologi, Örebro) och Helena Norman (doktorand i sociologi, Göteborg) i denna mycket spännande och välskrivna bok. Författarna söker dock inte att ge ett eget svar på denna fråga utan deras syfte är att beskriva och analysera kontroversens natur och dess utveckling.

I boken får vi följa händelseförloppet allt från debattens upprinnelse i början av 1980-talet till att Socialstyrelsen meddelar i början av 1995 att det inte finns några vetenskapliga bevis för hälsorisker i samband med elektromagnetiska fält. Studien är finansierad av TCO och FRN och Norman har utfört den empiriska datainsamlingen och sammanställt den medan Brante har skrivit själva boken. Bokens två första kapitel handlar om kontroversstudier och det följs av fyra kapitel som beskriver den svenska debatten 1980–1995. I det sjunde kapitlet beskrivs de tre förklaringsmodeller som mognat fram under debatten. Det åttonde och sista kapitlet diskuterar vetenskapskontroverser och avslutas med att författarna ger ett normativt förslag för hur man på ett mer rationellt sätt kan hantera – och eventuellt lösa – vetenskapsbaserade kontroverser.

Som jag redan nämnt är syftet med boken att utifrån en kontroversansats kartlägga och analysera frågan huruvida bildskärmsarbete kan orsaka besvär i huden och nervsystemet och leda till s.k. elöverkänslighet. Ett annat syfte med studien är att bidra till utvecklingen av kontroverteori och författarna pekar här på att det finns en brist på kunskap och begrepp för att förklara kontroverser. Ett tredje syfte är normativt: att söka utveckla en modell för att rationellt hantera kontroverser, något som är nog så viktigt med tanke på att vetenskapsbaserade kontroverser ibland verkar pågå i årtionden och reproducerar aktörernas positioner och uppfattningar.

Det första kapitlet inleds med att författarna slår fast att under 1900-talets senare del har teknologi och vetenskap framträtt som moderniseringens absolut centrala drivkraft. Det har fått till följd en mycket långtgående specialisering som resulterat att experter numera har nyckelpositioner i samhället. Experten är samhällets svar på frågan om förhållandet mellan

snabb teknologisk utveckling och demokrati. Den teknologiska och vetenskapliga utvecklingen har också resulterat i att dagens svenske medborgare – oavsett om hon är medveten om det eller inte – är en integrerad del av ett högteknologiskt samhälle.

En annan, och för denna bok central, konsekvens av teknologin och vetenskapens viktiga roll i samhället är att de har en viktig roll i praktiskt taget alla offentliga debatter. Olika positioner och ställningstagande bygger på (eller finner sin legitimering i) olika vetenskapliga resultat, och ofta finner man forskare på båda sidorna i en konflikt. Det vetenskapliga perspektivet har brutit sig igenom på snart sagt alla områden.

Den typ av kontrovers som författarna här intresserar sig för är just av ovanstående slag, nämligen en *vetenskaps- och teknologibaserad kontrovers*. Kontroversen benämns vetenskaplig eftersom argument på vetenskaplig grund är primära och teknologisk eftersom det handlar om bedömningar av olika teknikers effektivitet, hållbarhet och eventuella skadliga verkningar. Med författarnas ord definieras denna typ av kontrovers som "en utdragen dispyt om en fråga med viktiga sociopolitiska konsekvenser där vetenskapare ingår som centrala aktörer på båda sidorna, och vetenskapliga argument utgör en avgörande ingrediens" (s. 10). Det rör sig således inte om en renodlad inomvetenskaplig kontrovers utan om en kontrovers med tydliga politiska dimensioner (jfr. McMullins begrepp "blandad kontrovers").

I det andra kapitlet gör författarna en initierad och samtidigt mycket pedagogisk genomgång av kontroversstudier. I detta kapitel känner man igen många av tankarna från två av Brantes tidigare böcker – *Vetenskapens struktur och förändring* (1981) och *Vetenskapens sociala grunder* (1984). Likt dessa böcker tar Brantre sin utgångspunkt i Thomas Kuhns syn på vetenskap och vetenskapens utveckling. Med grova penseldrag målas vetenskapsteorin (den teoretisk/diskursiva nivån), vetenskapssociologin (den sociala nivån) och vetenskapspsykologin (den psykologisk nivå) olika perspektiv upp. Vetenskapen ska inte ensidigt förstås utifrån en teoretisk nivå utan Brante argumenterar för en bred ansats där den ömsesidiga interaktionen mellan kognitivt, socialt och psykologiskt fokuseras. Kognitiva faktorer handlar om vår förståelse av problemet. Sociala faktorer förklarar till viss del innehållet och skillnader i förståelsen genom att relatera vår förståelse till sociala faktorer (exempelvis organisationsformer, maktförhållanden och intressekonflikter). Genom denna breda ansats fås en bättre förståelse av den vetenskapliga kunskapens utveckling och innehåll.

En vetenskapsbaserad kontrovers består av (minst) två motsatta helhetsperspektiv vars kognitiva element hålls samman av sociala och psykologiska faktorer och intressen. Författarna ställer tesen att "ju mer betydelsefulla samhällseliga konsekvenser en fråga har, desto större är sannolikheten att det uppstår polarisering och kontroverser bland vetenskaparna". Eftersom forskare är oeniga ökar politikens autonomi och möjlighet till förhandlingar och

kompromisser. Författarna säger vidare "Att oenighet råder bland forskare leder ofta till att vetenskapens auktoritet minskar, vilket i sin tur ger större utrymme åt auktoritativa uttalanden från representanter för sårbarheten".

Efter dessa teoretiska kapitel görs en beskrivning och analys av kontroversen kring elöverkänslighet. Den första perioden (1981–88) benämns "kontroversens upprinnelse". I samband med kontorsdatorernas snabba utbredning började några signaler komma om besvär i samband med långvarigt arbete framför bildskärmarna. 1985 var dock den egentliga startpunkten för kontroversen då professor Bengt Knave publicerar den dittills största undersökningen av elöverkänslighet och bildskärmsarbete (finansierad av Arbetarskyddsstyrelsen). Studiens slutsats var att det inte förelåg något samband mellan bildskärmsarbete och hudbesvär. Samma år godkänner Försäkringskassan i Stockholm tre fall av hudskador som arbetsskador orsakade av bildskärmsarbete. Grunden för detta beslut var ett intyg utfärdat av en av Sveriges ledande hudspecialister, docent Björn Lagerholm vid Karolinska sjukhuset. Reaktion dröjde inte utan Försäkringskassans beslut överklagades till Riksförsäkringsverket.

Under detta år – 1985 – började ett kontroversmönster framträda. I det ena lägret fanns en majoritet av forskare inom området, och som i stort var övertygade att det inte fanns något samband mellan bildskärmsarbete och fysiska åkommor. I det andra lägret fanns enskilda forskare, vissa politiker och representanter för fackförbund och massmedia samt fristående samhällsdebattörer.

Vetenskapsbaserade kontroverser byggs successivt upp av ett flertal samverkande faktorer, vilket tydliggörs mycket väl under denna första period. Perioden inleds med enstaka och spridda studier och slutar med att en tydlig kontrovers utvecklats, en kontrovers som tog sig uttryck på såväl det teoretiska, sociala och individuella planet. Under perioden ökar motsättningen mellan grupperingar. En motsättning fanns mellan Arbetarskyddsstyrelsen och TCO, en annan mellan ett flertal vetenskapsmän och massmedia. Under slutet av perioden (1987) bildades Föreningen för el- och bildskärmskada.

Nästa period kännetecknas av den hätska debatt som ägde rum i Svenska Dagbladet och en del andra tidningar under 1989. Forskare, journalister och fackliga representanter använde här såväl sakliga argument som invektiv, diskreditering av motståndarens argument, intresse och person. Under detta år kom grundfrågan att något omformuleras till att gälla huruvida elöverkänslighet är ett reellt fysikaliskt fenomen eller om det ska förklaras psykologiskt med att symtomen är resultat av hallucinationer, neuroser, fobier eller dylikt hos den drabbade individen. Under denna period kom den psykologiska faktorn in som en primär förklaringshypotes, och denna hypotes fördes mycket starkt ut i den offentliga debatten.

I denna debatt fälls många starka och tvärsäkra yttrande, t ex av neurologi-professorerna David Ingvar och Bernhard Frankenheuser som hävdar att det är befängt, felaktigt och direkt missvisande att påstå att bildskärmar, kraftledningarna och annan apparatur i vår närhet skulle ha någon effekt på människans hjärna eller andra organ. Ingvar och Frankenheuser betonar att människans inre electricitetsfält är så mycket större än bildskärmens och liknar relationen med att en stillsam konversation utanför ett fullsatt Globen skulle höras av de 16 000 personerna inne i Globen. Deras slutsats är att svaga fält inte kan ha någon biologisk verkan. Som en följd av deras ställningstagande anklagar de tidningar som Ny Teknik och TCO-tidningen för att vara oansvariga i dess drivande av en "kampanj mot den bioelektriska sakkunskapen". Genom sina tvärsäkra förklaringar sprider dessa och andra tidningar samt fackförbund som TCO vidskepelser som skapar oro och åsamkar ekonomisk skada genom att förorsaka dyra elsaner i hem och på arbetsplatser. Senare skriver Ingvar i en debattartikel i Svenska Dagbladet att rekommendationerna om bildskärmars elektromagnetiska fält är ett rent lurendrejeri och ett ekonomiskt geschäft eftersom forskningen visat att elektromagnetiska fält från bildskärmar inte kan vara hälsovådliga.

Debatten har inte enbart begränsat sig till forskare utan även filosofer, fackombudsmän, elallergiker, chefsredaktörer och journalister har medverkat. Samtliga sidor anklagar varandra för att vara ovetenskapliga. Under ytan av förolämpningar och prestigekamp finner dock Brante och Norman de institutionaliserade motsättningar och tänkesätt som ligger till grund för kontroversen. Ett av dem är att journalisterna byggde sina slutsatser och övertygelser induktivt, från många rapporterade fall. Vetenskaparna tänkte i första hand deduktivt, för att kunna hävda att ett samband föreligger bör det kunna fastställas genom etablerade statistiska sambandsanalyser eller provokationstester. Dessutom bör orsakssambanden även kunna härledas ur en allmännare naturvetenskaplig lag.

Dispyten i Svenska Dagbladet verkar vara en vattendelare som kom att få en stor påverkan på forskningsinriktning, hypotesbildning och massmediadebatterna kring elöverkänslighet. Huvudfrågan blev nu om elöverkänslighet är av psykosocial natur eller om det är ett reellt fenomen (dvs. att det föreligger ett biofysiologiskt samband mellan elektromagnetiska fält och besvär). Det utkristalliserade sig nu två motsatta subparadigm: det socialpsykologiska respektive det bioelektriska. Situationen var den att såväl det socialpsykologiska som det bioelektriska paradigmet får stöd av viss forskning samtidigt som annan forskning undergräver respektiva paradigmen.

En tänkbar väg forskningen kunde tagit vid början av 1990 talet var att systematiskt försöka granska de hypoteser respektive paradigmen ställde. Forskningen tog dock inte denna väg, utan istället utvecklades tre allmänna förklaringsmodeller. Den *elektrofysiologiska* som ser elöverkänsligheten

som ett bioelektriskt fenomen orsakat av bildskärmar och forskningsuppgiften är att identifiera den mekanism varigenom bildskärmen påverkat människor; den *psykiatriska* som ser elöverkänslighet som ett endogent inducerad epidemisk masspsykos och där forskningsuppgiften är att inom socialpsykologiska ramar förklara hur detta fenomen uppstår; och slutligen den *multifaktorella* som anser att det krävs flera faktorer för att sjukdomen ska manifesteras. Bildskärmen kan vara en komponent som tillsammans med andra är med och orsakar besvären.

Enligt Brante och Norman började allt fler forskare betrakta problemet som multifaktorellt. De motsatta lägren kom allt närmare varandra, och vare sig man ansåg att elöverkänsligheten var reell eller ej så var man överens om att en mängd andra faktorer än själva bildskärmen spelar in och ofta dominerar problemet ifråga. Fortfarande finns dock extrempositioner kvar inom såväl det socialpsykologiska paradigmet som det bioelektriska paradigmet.

Sammanfattningsvis kan man därför säga att kunskaper om bildskärmar och om elektriska miljöers betydelser för människan har ökat väsentligt. Samtidigt har man inte kommit särskilt långt vad gäller själva huvudfrågan. I stort sett ingen studie har lyckats övertyga alla inblandade forskare. Och visst är frågan komplex: Å ena sidan finns provokationsexperiment som inte visar på det minsta samband. I ett fall kunde inga av de exponerade identifiera något samband. Däremot reagerade en patient så kraftigt att försöket fick avbrytas, trots att hon var utsatt för nollexponering. Å andra sidan finns vittnesmål från drabbade som är svåra att ignorera. Som EI- och bildskärmsdrabbades förening uttryckte det: "Hur kan en forskare komma på idén att låta teknostress eller den arbetssociala situationen förklara varför en person föredrar att fly sitt hem bort från det elektrifierade samhället, lämna familjen och bosätta sig i en ensligt belägen stuga utan el?"

Kanske ligger det något i forskaren Kjell Hansson Mild problembeskrivning: "Det är alltså enligt fysikens lagar omöjligt. Klassisk fysik, klassisk fysiologi – de här fälten kan inte ha någon som helst inverkan på oss. Men likafullt ser vi något – vi ser när vi gör försök med eller och djur att något händer. Vi får celler som kromosomerna går sönder i. Vi får kalcium som rusar in i cellerna på ett helt annat sätt när vi har fälten på än när vi inte har dem på". Frågan är komplex och Brante och Norman har visat på att den har många svar. Någon vägledning i vilket svar som är de rätta eller vilken väg den framtida händelseutvecklingen kommer att följa ger de dock inte. Som sanna kontroversforskare diskuterar de endast de olika ståndpunkterna utan att ta ställning om respektiva övertygelses sanning/falskhet.

Såväl Thomas Brantes som Helena Norman har gjort ett mycket bra arbete. Brantes stilistiska talang imponerar, han har lyckas göra en lättfattlig presentation av såväl kontroversforskning som ett svårt empiriskt objekt. Och alla sociologer som arbetar med empirisk forskning inser att Helena Norman har gjort ett mycket gediget och krävande empiriskt arbete. Deras

samarbete har resulterat i en mycket läsvärd och viktig bok, en bok som kan läsas på många sätt. Dels som en allmän introduktion till kontroversstudier (pedagogisk sådan, men ej speciellt djuplodande – något som författarna själv påpekar). Dels som en analys av debatten om elöverkänslighet: mig vetterligt finns ingen mer heltäckande analys publicerad. En tredje möjlighet är att läsa boken som en introduktion till ett sociologiskt tänkande. Sammantaget gör det att boken har en synnerligt bred och heterogen målgrupp: nya sociologistudenter kan genom denna bok få ett tydligt exempel på sociologins perspektiv och förklaringskraft; samtliga som är intresserade av debatten om elöverkänslighet – forskare (inte minst medicinare), civilingenjörer, tjänstemän på försäkringskassan, elallergiker, lekmän – har mycket utbyte av boken; slutligen, forskare med intresse för kontroversstudie får här ett bidrag till såväl teoriutveckling som en noggrann fallstudie av en relevant kontrovers. Slutligen bör nämnas att bokens lättillgänglighet förstärks av den mycket smakfulla layout förlaget (Symposium) har gett boken.

Finns det då inget negativt att säga? Jo, men inte speciellt mycket, anser jag. I boken används ett vokabulär som har ett reduktionistiskt drag. Det handlar om *reella* fysikaliska eller biofysiologiska samband till skillnad från konstruerade psykiska fenomen. Inte minst titeln pekar på denna indelning – ”Epidemisk masspsykos eller reell risk?” Denna terminologi (som återkommer på flera ställen i boken) förmedlar en uppfattning av att det som kan lokaliseras till den biofysiska nivån (naturen) är reellt medan det som relateras till den sociala nivån (samhället) är konstruerat. Istället skulle jag vilja påstå att elöverkänslighet är idag en reell risk oavsett om dess orsak är bioelektrisk eller psykosocial. Innehållsligt är dock boken långt ifrån en sådan enkel syn som titeln förmedlar och gissningsvis är skälet till detta språkbruk betingat av att boken är ämnat för en bred målgrupp.

En annan begreppslik kommentar är att författarna använder begreppet retorik i en mycket snäv och nedsättande bemärkelse. De definierar det som en icke-vetenskaplig argumentation innehållande bland annat arrogans och indignation (se t. ex. s. 98). Retorik – inte minst i dess historiska mening – handlar dock om något helt annat, nämligen om en vältalighet som inte bara kännetecknas av ethos och pathos utan även av logos.

I sin analys visar författarna med tydlighet att det är mer än sanningen som står på spel vid en vetenskapsbaserad kontrovers. Vad jag saknar är dock en tydligare analys av kontroversens politiska kontext. Enligt den teoretiska ansats författarna själva presenterar kan sociala faktorer till viss del förklara innehållet och skillnader i förståelsen. I det här fallet rör det sig om en kontrovers kring en fråga med mycket tydliga politiska och ekonomiska dimensioner. Det handlar om vårt försäkringssystem och om en kommersiell produkt (datorn) som finns på de flesta arbetsplatser och i en mängd hem. I analysen fokuserar författarna dock främst på den vetenskapliga argumentationen utan att de riktigt lyckas tydliggöra vilka intressen som

finns inblandade i denna stora fråga (som det nu är räknas endast en mängd aktörer upp).

År 1985 presenterade Bengt Knave den dittills största undersökningen av elöverkänslighet och bildskärmsarbete och han fann där att det inte förelåg något samband mellan bildskärmsarbete och hudbesvär. Hur ska man tolka det faktum att Knave inte bara var professor vid den statliga myndigheten Arbetarskyddsstyrelsen, utan även arbetade som konsult åt branschföreningen Leverantörsföreningen Kontors- och Datautrustning? Boken har dock inte ambitionen att analysera fenomen likt detta utan söker främst analysera maktrelationer och ritualer i vetenskapens värld. Hur externa maktförhållanden och intressekonflikter påverkar kontroversen och forskningen är inte så intressant för författarna. Dessa kritiska kommentarer är dock mer radanmärkningar till en mycket läsvärd bok.

Utmärkande för en kontrovers är att deltagarna är medvetna om situationen och agerar utifrån denna, vilket betyder att de inte endast ägnar sig åt att försöka lösa själva sakfrågan utan även åt att underminera motståndarsidans argument. Och det blir mycket tydligt i författarnas empiriska genomgång. I debatten – som domineras av ett tiotal forskare – blandas invektiv med sakliga argument, osäkerhet förskjuts till förmån för tvärsäkerhet. Som Brante och Norman uttrycker det “och som en effekt av alla motsägande resultat, för att inte tala om alla arroganta och ironiska repliker, träder det fram en ömsom parodisk, ömsom tragisk bild av hur prestigeladdat, hur enögt och hur närstynt forskarsamhället i Sverige faktiskt kan agera . . . Forskarna är helt enkelt inte bra på att lösa konflikter sinsemellan”. Elöverkänslighet är ett stort problem för de drabbade, men i denna bok framstår det som ett lika stort samarbetsproblem för forskarna.

ROLF LIDSKOG
Institutionen för samhällsvetenskap
Högskolan i Örebro

Hugemark, Agneta (1994) *Den fängslade marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten*. Lund: Arkiv förlag, Lund studies in social welfare VIII.

Denna avhandling i sociologi är någonting så ovanligt som en läsbar bok om ett viktigt och omdebatterat samhällsfenomen. Följaktligen har arbetet rönt såväl positiv som negativ uppmärksamhet.¹ Studien har ett tvåfaldigt syfte:

1) Att beskriva nationalekonomernas vetenskapliga kunskapsbas samt att visa hur ekonomin har lyckats förankra sina bedömningar av välfärdssektorns effektivitet och organisation i denna bas; 2) Att visa hur den ekonomiska välfärdskompetensen institutionaliserades politiskt,

det vill säga hur den ekonomiska expertdiskursen institutionaliserades i den statliga politiska diskursen. (Hugemark 1994: 54)

Hugemark vill anlägga ett *professionaliseringsperspektiv* på svenska ekonomer och deras roll som experter . . .”I denna studie syftar begreppen ’professionalisering’ eller ’professionaliseringsprojekt’ på ekonomkårens strävan att uppnå socialt sanktionerad auktoritet och tolkningsföreträde på ett område där den tidigare inte haft detta”. (Hugemark 1994:52–52). Kapitel 1 som drar upp ramarna för denna analys följer i stort den gängse uppläggningsen att urskilja funktionalistiska, neo-weberianska och neo-marxistiska perspektiv inom den sociologiska professionsforskningen. Denna relativt korta – och i mitt tycke välgjorda – översikt speglar också den förskjutning mot institutionella, feministiska och makroorienterade perspektiv som professionsforskningen genomgått under senare år. Detta är inte minst viktigt i förhållande till avhandlingens studieobjekt, eftersom ekonomernas roll som problemformulerare (och leverantörer av lösningar) visavi politiker, utredare m m allmänhet står i fokus, snarare än den traditionella och långt mer välundersökta professionella rollen som klientinriktad behandlare och hjälpare. På sociologers vis talas om ”diskursiva mönster” och den uppmärksamme läsaren kan redan här få en vink om hur en huvudtes i avhandlingen senare skall komma att gestalta sig. Hugemark refererar till en analys av Göteborgssociologen Lennart G. Svensson. Vissa professioner, såsom psykologprofessionen, . . .”har vuxit fram inom det traditionella akademiska systemet och utvecklat praktiker långt senare. Andra – som ingenjörsvetenskap och arkitektur – har sett sina praktiker bli teoretiserade och omfattade av den akademiska världen.” (Svensson 1990, enligt Hugemark 1994:49). I Hugemarks egen analys framstår ekonomerna i slutändan som en profession med ett diskursivt mönster av det första slaget. Ekonomer har svårt – och kanske inte heller något egenintresse av – att hålla isär den analytiska och empiriska nivån. Hårddraget resulterar analysen i slutsatsen att de vetenskapliga begreppen, de ekonomiska modellerna och perspektiven pressas på verkligheten ”uppifrån”.

I nästa kapitel (kap 3) sammanställs *idéhistorisk sekundärlitteratur om nationalekonomins utveckling*. I denna del har texten karaktären av en översiktlig bakgrundsskiss. Tyngdpunkten ligger på skiftet mellan den breda och historiskt-institutionellt inriktade politiska ekonomin (förgrundsgestalter som Smith, Malthus, Ricardo nämns) och den framväxande neoklassiska skolan (exemplifierad genom Jevons, Menger, Walras och Marshall). Den neoklassiska skolans genombrott i Sverige skisseras.

Till detta kommer en intressant redovisning av hur ledande ekonomer själva uppfattar sin roll som rådgivare inom näringsliv och offentlig förvaltning. Ätminstone Hans Tson Söderström kan sägas ha drivit en av Hugemarks egna teser i en diskussion av detta i tidskriften *Ekonomisk Debatt* redan 1978:

.. ”Få är de akademiska ekonomer som inte förr eller senare under sin karriär lockas in i rådgivarrollen, antingen som ’oberoende’ debattörer, eller som mer permanent knutna till politiska partier, intresseorganisationer, offentliga utredningar, eller statliga och kommunala förvaltningar ... (Tson Söderström 1978, enligt Hugemark 1994:72.)

I detta kapitel uppmärksammas också Keynes’ genombrott bland internationella och svenska ekonomer under 1930-talet, liksom den omsvängning mot monetaristiska synsätt och andra anti-keynesianska perspektiv som inleddes någon gång under 1970-talet. Här finns också en elementär genomgång av den neoklassiska synen på marknadens roll och funktionssätt. Genom en god analytisk blick kan Hugemark här formulera den tes hon senare finner belägg för i det empiriska materialet:

”Vissa ekonomer gör .. regelmässigt bedömningar av verkligheten med utgångspunkt i en renodlad marknadsmodell. Tillvägagångssättet innebär att modellen av den perfekta marknaden jämförs med hur en viss verksamhet i verkligheten fungerar, och att verklighetens avvikelser från modellen formuleras som *brister* i verksamhetens effektivitet ... (Hugemark 1994:79.)

Som sociolog med allmänbildning i ekonomisk teori – och med inblickar i den mycket omfattande litteratur där grundläggande antaganden i ”mainstream” neoklassisk ekonomi hårt kritiserats – anser jag Hugemarks relativt korta framställning som rimlig. I varje fall om resonemanget uppfattas som hypotesgenererande. Det gör säkert inte de flesta ekonomer. En sak står klar: Avhandlingen blir här mycket sårbar för kritik. Inte minst därför att litteraturhänvisningarna är relativt knapphändiga. Varför saknas exempelvis Richard Swedberg bland referenserna? Han är någonting så ovanligt som en internationellt välrenommerad svensk sociolog, tillika expert på ekonomisk sociologi.

I kapitel 4, 5 och 6 undersöks de välfärdsstatliga problemanalyser och de lösningar som ledande svenska ekonomer framfört. Hugemark går igenom samtliga årgångar av tidskriften *Ekonomisk Debatt* från dess tillkomst 1973 till och med 1990. Detta material utgör avhandlingens empiriska kärna. Samtliga bidrag som bedöms handla om ... ”hälso- och sjukvård, äldreomsorg, sjuk- och pensionsförsäkringar, samt bidrag som diskuterar den offentliga sektorn i allmänhet” väljs ut, vilket resulterar i ett material på sammanlagt 100 artiklar, repliker, ledare m.m. (Hugemark 1994:83.)

Argumenten för att välja just denna tidskrift som en indikator på hur ekonomisk analys applicerats på välfärdsstaten är övertygande: Tidskriften ges ut av *Nationalekonomiska föreningen* som grundades av köpmannen och riksdagsledamoten C. F. Waern 1877 och som utgör en av de äldsta professionella sammanslutningarna för ekonomer (medlemstalet uppgick enligt uppgift till ca 1000 personer 1993). I första numret av *Ekonomisk Debatt* presenterade chefsredaktören syftet med tidskriften som att bli en överbygga klyftan mellan å ena sidan akademiska ekonomer och å andra sidan politiker, teknokrater och företagsledare:

Professionella ekonomer skall här diskutera samhällsekonomiska frågor och presentera den ekonomiska vetenskapens framsteg på ett sådant sätt att även lekmän kan följa resonemangen [. . .] Socialpolitik, bokutgivning, dagspressen, miljöfrågorna, bilismen, brottsligheten, den offentliga förvaltningen är exempel på sådana fält som vi hoppas kunna göra till föremål för samhällsekonomisk analys. (Nils Lundgren 1973, enligt Hugemark, s. 81)

Huvudresultatet av genomgången och analysen av artiklarna i *Ekonomisk Debatt* kan kort sammanfattas på följande sätt:

- *Den offentliga sektorns storlek uppfattas som ett problem.* Bland de studerade ekonomerna tilltar enigheten om detta. De främsta negativa effekterna som den offentliga sektorns storlek antas medföra är undant-rängning av den privata sektorn, minskad tillväxt av BNP, ett skattetryck med negativa konsekvenser för tillväxten, ökat budgetunderskott.
- Orsakerna till den offentliga sektorns tillväxt är fortfarande omdiskutera-de, men de analyser som hävdar endogena orsaker tilltar i omfattning och styrka. *Public Choice-perspektiv vinner terräng under den studerade perioden.* Man hävdar bl a att brister i finansieringssystemen och den tidigare gynsamma ekonomiska tillväxten bidragit till en producentdriven expansion där politiker och byråkrater har spelat en avgörande roll.
- De förslag på nya organisations- och finansieringssystem som framförts uppvisar större variation, än problemdiagnosen. Det är svårt att ur neoklassisk jämviktsanalys deducera fram konkreta åtgärdsförslag. En manifesterad medvetenhet om förekomsten av externa effekter, imperfekt information m.m. bidrar ytterligare till svårigheterna. *Problemlösningarna cirkulerar dock kring gemensama temata som kan sammanfattas under rubriken "efterfrågestyrning och marknadskontakt"*; viktiga nyckelord är ökad avgiftsfinansiering, vouchersystem och konkurrens.
- *Ekonomisk analys av produktivets- och effektivitetsutvecklingen medför ett svårupptäckt och glidande målbyte i effektivitetsdiskursen.* Detta är, vad jag förstår Hugemarks huvudresultat, och som illustreras på ett flertal ställen i texten genom citat som kommenteras analytiskt. I sammanfattningen lyder tesen som följer:

Tidigare hade den självklara utgångspunkten i varje effektivitetsdiskussion varit i hur hög grad verksamheten ifråga uppfyllde de politiskt fastställda målen. Då effektiviteten började bedömas med utgångspunkt i neoklassisk teori blev effektivitetsdiskussionen emellertid inte endast en fråga om vilka medel som skulle användas. Ekonomers effektivitetsdiskurs innebär att också målen för verksamheten ifrågasätts eftersom den ideala marknadens jämviktsläge ersätter de politiska mål som har formulerats för verksamheterna. (Hugemark 1994:175)

Kapitel 7 handlar om "den ekonomiska expertisens politiska institutionalisering" och kan sägas innehålla en skiss på en institutionell analys av ekonomernas inträde i välfärdsstatens styr- och reglercentra. Framställningen är tankeväckande och genomförd i breda penseldrag.

Kritiska anmärkningar

Läsaren letar förgäves efter svar på frågor som: 1) Exakt vilka 100 artiklar och vilka författare har valts ut av Hugemark? Hur stort utrymme i tidskriften upptar dessa artiklar? Detta kunde lösts relativt enkelt i en bilaga. Det uppges att artikelskribenternas sammansättning inte *verkar* skilja sig från det allmänna mönstret i *Ekonomisk Debatt* (för att belysa detta refereras en undersökning tidskriften själv genomfört), men det övertygar inte. Dessutom får man inte riktigt klart för sig hur detta mönster ser ut. 2) Det uppges lite svävande att ESO-utredningar och ett urval av SOU konsulterats. Studien skulle varit på säkrare mark om; A) samtliga ESO och SOU undersökts för perioden och, B) hela "det dragna urvalet" redovisats. Även här skulle det varit klagörande med uppgifter om hur stor andel ekonomer som medverkat, vilka dessa är och möjligen hur nätverket av deltagande i olika skrifter ser ut. 3) När det gäller professionaliseringsstudien ställer jag mig också tveksam till den *typ* av material som kommer till användning.

Hugemark talar om ett professionaliseringsprojekt. Ekonomerna framträder i analysen som medvetet drivande, även om det också hänvisas till sociala, ekonomiska och institutionella förändringar som på goda grunder kan antas leda till ökad efterfrågan på ekonomisk expertis. Det hade varit mer adekvat med ett material som mer direkt behandlar ekonomers diskussion om yrkets framtida roll och arbetsmarknad: Vad säger man i kursplaner till olika ekonomutbildningar? Vilket uppdrag har Handelshögskolan från sina privata sponsorer? Vilken linje driver SACO? Finns någon diskussion på temat i Nationalekonomiska föreningen? Vilka meriter står i fokus vid professorstillsättningar?

Det empiriska materialet kan naturligtvis omöjligen täcka allt vad "svenska ekonomkåren" skrivit. Just därför är det viktigt att ange vilket material som faktiskt åberopas och på vilka grunder. Hugemark är naturligtvis medveten om problemet och hävdar helt rimligt att med "svenska ekonomer", "ekonomkåren" o.d. . . "så syftar jag således inte på varje enskild ekonom i Sverige, utan på den dominerande uppfattningen bland svenska nationalekonomer." (Hugemark 1994:55, min kursiv).

Därmed är vi enligt min mening inne på kunskaps sociologiska, idéhistoriska och textkritiska frågeställningar, snarare än på frågor av mer teknisk art ("vem säger vad?", "hur många?", "när?", "med vilket mandat?"). Enligt min uppfattning är det inte särskilt fruktbart att fastställa vad som är en dominerande uppfattning genom att enbart räkna åsikter och uttalanden (vilket kan ske genom en enkät eller genom kvantitativ textanalys). Det har klokt nog Hugemark avstått ifrån. Det rimliga alternativet som väljs är en kvalitativ textanalys, men frågan är om denna genomförts på otimalt sätt.

Enligt en klassisk text om olika tolkningsnivåer vid studiet av världsbilder (Weltanschauungen) urskiljer Karl Mannheim tre "nivåer", som enligt ho-

nom måste hållas isär (Mannheim 1952): 1) Den tolkning som observatören/tolkaren "projicerar" på texten i fråga och vars perspektiv bör redovisas öppet och klargöras så långt det går. 2) Den tolkning som försöker förstå "upphovsmannens" intentioner på dess egna villkor. 3) Den tolkning som syftar till en analys av fördolda självklarheter. Per definition refererar denna tolkning ej direkt till källans självuppfattning, ej heller till något opinionsmässigt medelvärde. Poängen är att klarlägga vad någon eller några "har på känn", men som inte medvetandegjorts. (Metaforsikt kanske man kan jämföra med fisken som inte ser vattnet).

Det finns naturligtvis mycket mer att säga om Mannheims analys. Det finns dessutom en mängd andra kunskapssociologiska, textanalytiska och diskursanalytiska perspektiv och metoder. Hugemark berör dock tyvärr inte alls detta ämne. Hon specificerar överhuvudtaget inte sin läsart närmare. Avhandlingens professionsteoretiska och idéhistoriska inledning ger visserligen en ram, men något systematiskt och redovisat försök att hålla isär olika tolkningsperspektiv finns inte.

När ekonomen Tson Söderström, som vi sett, hävdar att ekonomer ofta deltar i rådgivning, så presenteras detta som ett belägg för att så är fallet. Jag betvivlar i och för sig inte att detta stämmer, men hur skulle Hugemark förhållit sig om och när Tson Söderström (eller någon annan ekonom) tonar ner sin egen och andra ekonomers roll i sammanhanget?² Är det ekonomernas egna påståenden om saker och ting som gäller, eller är det Hugemarks tolkning mot bakgrund av professionsteori och kritik av neoklassisk ekonomi, eller skall "ekonomernas dominerande uppfattningar" uppfattas som en specifik världsbild, en paradigm, en diskurs som det blir möjligt att formulera först när analysen genomförts? Alla ansatser är i princip möjliga och fruktbara. Genom avhandlingens uppläggning får vi inte riktigt klart för oss vilken typ av tolkning Hugemark genomfört.

Avslutning

Den uppgift Hugemark ställt upp för sig är svår ur både tekniska och teoretiska synvinklar sett. Författaren hade tvivelsutan gjort det enklare för sig själv – och svårare för kritikerna – om ett av de två syftena valts. Mer texter, kanske framförallt ett material med större relevans, hade kunnat analyseras i det fall fokuseringen på professionsstudien förstärkts. De teoretiska referensramarna hade kunnat mejslats ut bättre. Redovisningen av ekonomisk teori och idéhistoria hade kunnat ges en behövlig lyftning, även om det inte är säkert att det ändrat något i sak. Avhandlingen hade till form och innehåll blivit mer lik andra avhandlingar, men jag är inte säker på att det blivit en sämre bok.

Hugemark har lyckats med konststycket att inte bara bidra till sociologins inomvetenskapliga utveckling. Kanske främst genom att väcka de sociologer, som också finns som experter i välfärdsstatens hägn, från villfarelsen att ekonomiska analyser helt och fullt kan överlämnas till ekonomer. Hon försöker också etablera tvärvetenskapliga kontakter, även om jag misstänker att ekonomerna knappast kommer anse analysen tillräckligt nyanserad och ekonomiskt kunnig, utan snarare bli förbannade i denna första replikomgång.³ Viktigast av allt: Agneta Hugemark har skrivit en bok som vänder sig till alla med ett intresse för den svenska välfärdsstatens utveckling. Det är ett pionjärbete inom både professionsforskningen och i gränslandet mellan ekonomi och sociologi:

Frågan har väckts om hur en ny kategori av professionella experter växer fram och skapar/åläggs en viktig roll inom den statliga politiska diskursen. Den neoklassiska analysens begränsningar och risker har på ett övertygande sätt demonstrerats utifrån svenskt material. Den målförskjutning i hela välfärdsstaten som kan komma i rullning när socialpolitiska beslut bedöms utifrån marknadsekonomiska effektivitetskriterium, har dragits fram i ljuset på ett klargörande och övertygande sätt.

ROLF Å GUSTAFSSON

Institutionen för internationell hälsa och socialmedicin
Karolinska institutet

REFERENSER

- Eklund, K (1995) "En fångslad sociolog – Kommentar till Agneta Hugemarks avhandling". *Ekonomisk Debatt* 23 (6), s. 502–507.
- Greider, G. (1995) "Lyssna inte när pengarna pratar politik – De senaste årtiondena har den nationalekonomiska vetenskapen blivit ideologi", *Dagens Nyheter* 1995-11-01.
- Kalleberg, A.L. (1995) "Sociology and Economics: Crossing th Boundaries", *Social Forces* 73 (4), s. 1207–1218.
- Mannheim, K (1952) "On the Interpretation of Weltanschauung", i Mannheim, K. *Essays in the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Torstensson, J. (1995) "Nationalekonomi och välfärdsstaten – en kritik av Agneta Hugemarks doktorsavhandling", *Ekonomisk Debatt* 23 (6), s. 508–512.

NOTER

- ¹ Se Greider 1995, Eklund 1995 och Torstensson 1995.
- ² Klas Eklund som haft en central roll i ESO, tonar ner ESO:s pådrivande i sin kommentar till Hugemarks avhandling: Eklund 1995:506.
- ³ En studie från mitten av 1960-talet av James Bushanan visar att ekonomisk forskning nära nog aldrig använder sociologisk forskning som genomförts på närliggande fält: Se vidare Kalleberg 1995.

Göran Therborn (1995), *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945 – 2000*. London: SAGE Publications. ISBN 0-8039-8935.

Detta är en bok över ett stort ämne. Sådana böcker har givit mig två slags läserfarenheter. Ibland har jag upplevt böcker över stora ämnen som en lång tågresa, där det ena landskapet följer på det andra men där läsaren (och kanske också författaren?) varit prisgiven åt de förbiglidande landskapens alla variationer utan att ha någon klar uppfattning av kartan eller resans mål. Det har funnits möjligheter att göra uppehåll i resan lite här och där, ta sig en promenad ut i landskapet eller in i någon stad eller by, sätta sig ner vid någon utsiktspunkt för att studera landskapsbilden mera i detalj – dvs att läsa något kapitel i den stora boken mera noggrant. Men när resan återupptas följer bara nya landskapsbilder, som sveper förbi utan att resan i sig ännu fått någon struktur. Strukturen får den resande själv försöka göra sig en föreställning om; författaren hjälper inte till särskilt mycket – inte ens med en kompass. Denna läserfarenhet har jag oftast haft med historiska framställningar eller med böcker, som visat sig vara föga mer än litteratur-översikter.

Det andra slaget av böcker över stora ämnen inleds med en diskussion och analys av dimensioner och kännetecken hos själva kartbilden innan resan anträdes – med en kompass, som hjälper läsaren att konstatera resans riktning. En begreppsram eller teori skisseras, som ger läsaren vägledning om hur iakttagelserna under resans gång kan skärpas och ordnas. Som läsare är jag kanske inte alltid enig med författaren om värdet av den kartbild eller begreppsram, som presenteras, men jag får som läsare ändå en bättre avstamp för mina egna observationer och reflektioner.

Therborns tidigare författarskap har, tycker jag, huvudsakligen följt den sistnämnda grenen. Men när jag slog upp innehållsförteckningen för den bok, som här skall recenserar, blev jag rädd att det här var en bok av det första slaget. Kanske, undrade jag, blir detta oundvikligt, när en författare överger det klart och hårt upplinjerade historiematerialistiska begreppsschema, som var karakteristiskt för Therborns tidigare författarskap? Kanske skulle jag nu som läsare vara tvungen att tänka själv . . .

Läsningen av bokens första kapitel lugnade mig. Som läsare får jag hjälp både med karta, kompass, utgångspunkter för resan och tankar att tänkas under resans gång.

Begreppet modernitet definieras i termer av en kultur och en epok vänd mot framtiden, som uppfattas som annorlunda eller 'bättre' än det nuvarande eller det förgångna. Fyra olika historiska vägar till och genom modernitet anges – en väg genom klasskamp för en bättre framtid, en andra väg som inbegriper utflyttning till bättre 'nya världar' (exempelvis emigrationen till Amerika), en tredje väg som leder till kolonisering och 'förbättring' av

utvecklade eller 'primitiva' folk och en fjärde väg, som innefattar de utifrån moderniserade eliternas utvecklingsansträngningar i före detta kolonier.

Begreppen 'struktur' och 'kultur' definieras av Therborn på ett okonventionellt men upplysande och fruktbart sätt. Författaren påpekar att en av kulturens ingredienser – medvetandet om *identitet* – utomordentligt sällan belysts och analyserats av sociologer. Han framhäver också mer än de flesta de kognitiva, kunskapsmässiga aspekterna hos en kultur. Sociala system uppbyggda av strukturella och kulturella särdrag verksamma i tid och rum påverkar maktförhållanden och social handling, som i sin tur återverkar på systemet. Med denna karta – här skisserad utan sina fina detaljer – kan läsaren anträda resan genom resten av boken, som inte syftar till vidare teoretiska utläggningar utan till att skildra efterkrigs-Europa – 'this theory-guided but not theory-focused study'. En huvudfråga gäller då under vilka villkor vi med rätta skulle kunna tala om modernitetens kontinuitet eller om modernitetens ändalykt och post-modernismens genombrott. Bokens första kapitel avrundas med en kortfattad men klargörande genomgång av sådana villkor. Särskilt beundrar jag här Therborns förmåga att ta vara på och använda ingredienserna i den enkla men tydligen fruktbara kartbild eller teoriram, som han presenterat på föregående sidor. Frågorna är inte löst upphängda utan växer fram ur teoriramen.

I det andra kapitlet ger författaren några historiska glimtar från tidigare sekler som en bakgrund till Europa efter 1945. Europas unika utveckling i jämförelse med andra världsdelar härleder Therborn bl a till vad han i en utvidgad betydelse kallar europeiska 'inbördeskrig' (civil wars) varmed han inte menar enbart krig inom nationer utan även krig – t ex religionskrig – mellan européer, som råkar höra till olika nationer. Hade Therborn gått tillbaka längre än till 1500- och 1600-talen så hade han kanske funnit ännu bättre exempel på sin tes. Hundraårskriget mellan England och Frankrike hade flera långa avbrott under vilka de feodala krigsherrarnas legosoldater förvandlades till en oavlönad soldatesk, som i kampen för överlevnad tillgrip ren stråtrövar- och banditfasoner. Något absolut kungadöme med ett centraliserat militärkommando fanns ännu inte men uppstod enligt historikern Barbara Tuchman (se hennes bok *En Fjärran Spegel*) bland annat för att få bukt med den kringströvande soldatesken. Hennes i grunden 'dialektiska' tes understryker ytterligare Therborns tanke om de s k inbördeskrigens betydelse för att framtvunga de för europeisk utveckling karakteristiska centrala statsbildningarna. 'Inbördeskrigens' dialektik följdes av andra territoriella stridigheter och olika former av klasskamp och ideologisk kamp, som skar över de etniska och klanmässiga gränslinjer, som kom att spela en så mycket större roll utanför Europa. Den för Europa unikt omfattande industrialiseringsprocessen spelade naturligtvis en stor roll för dessa typiskt europeiska konfliktmönster. Deras betoning av icke-etniska kollektiva lojaliteter har i Europas modernitet förenats med en betoning på det autentiskt

individuella och på mänskliga rättigheter, menar Therborn. Jag förmodar att utvecklingen i före detta Jugoslavien måste ses som ett exempel på en reträtt från detta moderna projekt.

Så långt något av Therborns version av den historiska bakgrunden till vår europeiska nutidshistoria efter 1945. Att i denna recension sammanfatta och värdera varje enskilt kapitel i Therborns bok är inte möjligt. Den visar sig vara en veritabel uppslagsbok för trender, årtal och händelseförlopp – men med en löpande teoretisk kommentar, som man sällan eller aldrig finner i en uppslagsbok, ibland med en ironiskt finurlig underton men alltid välformulerat och fängslande. Imponerande är den kännedom om relevant statistiskt och annat källmaterial, som författaren använt sig av i sin nutidshistoriskt komparativa framställning.

Här får vi inblickar i befolkningsutvecklingen i Europas länder i förhållande till de omgivande världsdelarnas gränsländer, arbetsfördelningens skilda utvecklingar i Europas olika hörn, industrialiseringsprocessens variationer, utvecklingen av olika sätt att se på rättighetsbegreppet – sociologer har ju annars varit benägna att tala nästan bara om normativt fastlagda skyldigheter – den ekonomiska utvecklingens 'gyllene år' i komparativt perspektiv, barnadödlighetens utveckling, AIDS-spridningen, den sociala rörlighetens och elitrekryteringens mönster, urbaniseringsprocessens variationer, förändringar i Europas ekonomiska och kulturella rum, där en diskussion tas upp kring Rokkans historiska kartbilder över Europas politiska kultur och där framställningen förs vidare i Therborns egen framställning om identitetsproblemen i Europa, om kunskaps-horisonter, verklighetsföreställningar och moderna eller s k post-materiella värderingar.

Mellan och genom alla ingredienser, strukturer och trender som skildras i Therborns bok skymtar ibland något ansikte – men bara på avstånd. Inte förrän i bokens två eller tre sista kapitel träder aktörerna på allvar in bland strukturer, normerna och trenderna. Som författaren själv framhåller så skulle en kraftigare betoning på aktörerna krävt ett kanske dubbelt så stort omfång på detta redan i sig omfångsrika verk.

Arbetarrörelsen, kvinnorrörelsen i dess olika vågor, studentrevolten, anti-kärnvapen- och fredsrörelser, miljörelserna och de nya etniska eller nationalistiska rörelserna sveper förbi i en hastig komparativ genomgång. Ett högintressant avsnitt behandlar de diminutiva rörelser av fritidskaraktär, som även inom Östeuropas kommandoekonomier bildade fröet till ett slags 'civilt samhälle'. De östeuropeiska kommandoekonomiernas och den västeuropeiska gemenskapens styrningsproblem jämföras och diskuteras.

Boken avslutas med sex frågor om Europa och modernitetsbegreppet – allmänt hållna, översiktliga frågor, som ska hjälpa läsaren att lyfta sig upp över bokens många detaljerade och sifferspäckade genomgångar. En av frågorna gäller vad som gjort att händelseförloppen i Europas utveckling blev som dom blev. Här rör Therborn vid problem, som kräver en grund-

ligare analys än den översiktligt samtidshistoriska beskrivning han ger som svar på frågan. Europas inre strukturella motsättningar och andra historiska drivkrafter hade förtjänat en fylligare teoretisk diskussion och empirisk belysning. Det är ytterst sällan, som Therborns siffergenomgångar höjer sig över det uni-variata och trendmässiga. Men man kan inte begära allt i en redan så innehållsrik och mångfacetterad bok.

Therborns bok är en unikt lärd, teoretiskt genomlyst och välskriven komparativ framställning om det moderna Europas olika sidor och utvecklingslinjer. Den intresserade läsaren kan säkert inte undgå att återkomma till dess många sidor mer än en gång. Om det finns någon i Norden, som med rätta kan ta upp Stein Rokkans fallna mantel, så är det, enligt min mening, Göran Therborn.

ULF HIMMELSTRAND

Mats Alvesson & Kaj Sköldberg: Tolkning och reflektion – Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod. Studentlitteratur, Lund 1994.

”Idén med denna bok är att söka bidra till en mer reflekterande kvalitativ samhällsvetenskaplig forskning. Med reflekterande avses att empirisk forsknings tolkande, politiska och retoriska natur tas på fullt allvar.” (Alvesson och Sköldberg 1994:5) Så inleds boken som är tänkt att fylla upp den klyfta som enligt författarna finns mellan mer tekniskt metodorienterade och mer vetenskaps-filosofiskt orienterade böcker. Författarna beskriver vidare det egna projektet, som en intellektualisering av kvalitativ metod och en pragmatisering av vetenskapsfilosofi. Således är det inga små ambitioner som driver dem att skriva boken. Frågan är emellertid hur de lyckas.

Med reflekterande forskning avser författarna för det första; att tolkningen måste problematiseras och lyftas fram som ett avgörande moment i forskningen, för det andra; att forskaren själv blir ställd under reflektion. Således vill författarna problematisera den process varmed vetenskaplig kunskap erhålles.

För att uppnå de ambitioner som nämnts ovan beskriver författarna i kapitel 2 ”Förbegrepp och teman” en rad problem gällande forskning. Man diskuterar exempelvis förhållandet mellan teori och empiri, sanningsbegreppet och möjligheterna att generalisera utöver de objekt man *de facto* studerat. Författarna är, liksom många andra, starkt kritiska till de positivistiska försöken att hantera ovan nämnda problem. Här finns en skarp kritik

mot objektivism, naturalism och realism. Enligt Alvesson & Sköldberg är alla fakta teoriladdade, d.v.s. när något tas upp som ett faktum, tolkas detta utifrån den förståelse som gör att man överhuvudtaget förmår kategorisera sin omvärld. Istället för att kalla insamlandet av "fakta" för datainsamling, bör man således tala om "primärtolkning". Författarnas budskap är därmed att man som forskare bör vara medveten om den konstruktion man genomför när man försöker beskriva sin omvärld, samt hur denna konstruktion hänger samman med den sociala och kulturella kontext av vilken forskaren själv är en del och därför inte kan frigöra sig från.

I kapitel 3–7 presenterar författarna en rad både mer empirinära och filosofiskt teoretiska inriktningar. Genom att fokusera på dessa vill författarna påvisa olika reflexiva områden inom forskning. I kapitel 3 "Empirinära metod", redogöres för reflexivitet gällande systematik och teknik i tillvägagångssättet. Härvid beskrivs den ofta så omdiskuterade "Grounded Theory" som ett försök att via en ganska komplex och tidskrävande kodningsprocedur söka skapa teori ur data. Alvesson & Sköldberg är mycket kritiska mot denna typ av forskningsinriktningar och skriver: "*Riktningarna missar större delen av tolkningsproblematiken, så att data framstår som mer eller mindre oförmedlade, rena, och forskningsprocessen får en naiv karaktär av empiri-insamling. . .*" (Alvesson & Sköldberg 1994:113) I detta kapitel beskrivs även etnometodologi, fenomenologi och etnografi.

I kapitlet därefter riktas uppmärksamheten mot det andra reflexiva området: Tolkning. Här beskrivs på ett mycket begripligt och intresseväckande sätt hermeneutiken såsom tradition inom samhällsvetenskapen. Ett viktigt tema i kapitlet är "meningens koherens", d.v.s. hur varje tanke eller handling kan förstås som en del av ett större sammanhang. Vidare betonas forskarens förförståelse och det som brukar kallas för den "hermeneutiska spiralen", d.v.s. att förståelsen av ett fenomen beror på var man befinner sig i denna förståelsespiral.

Det tredje reflexiva området, forskningens politisk-ideologiska karaktär beskrivs i kapitel 5. Författarna tar sin utgångspunkt i kritisk teori. Här ifrågasätts vetenskapen som naturlig, autonom och neutral. "*Den kritiska teorin vill väcka medvetenhet om sociala fenomenens politiska karaktär och utveckla forskarens förmåga till kritisk reflektion av de ta-för-givna verkligheter vilka man såväl ingår i som beforskar.*" (Alvesson & Sköldberg 1994:177) Författarna lyckas göra den kritiska teorins förgrundsgestalter, exempelvis Habermas och Marcuse, relativt lättbegripliga, vilket i sig är en prestation.

I kapitel 6 beskrivs det fjärde reflexiva området – reflektion över de texter som produceras i vetenskapens namn. Här figurerar tänkare som Lyotard, Derrida och Baudrillard, d.v.s. de som brukar gå under beteckningen post-modernister. Kritiken mot "de stora berättelserna" tas upp, liksom tesen om subjektets död. Författarna är kritiska mot de teorier som framsprungit ur

den postmodernistiska strömfåran och menar bland annat att postmodernismen genom att ständigt kritisera andra "totaliserande" perspektiv erhåller en parasitär prägel. "Man saknar således ett eget autonomt samhällsvetenskapligt forskningsområde. Andras produktion av texter blir således en förutsättning för rikningen." (Alvesson & Sköldberg 1994.) I huvudsak ställer sig emellertid författarna positiva till den postmodernistiska utmaningen mot andra etablerade perspektiv. De skriver exempelvis: "Om idén om referenslöshet inte tas som något universellt giltigt utan mer som en aspekt värd att noga överväga, kan den förmedla viktiga insikter." (Alvesson & Sköldberg 1994:276) Denna typ av citat där man inte ser olika teoretiska riktningar såsom totala, utan mer som ett slags indikatorer på forskningens olika problem, är för övrigt signifikanta för hela boken och en av de stora fördelarna med Alvesson och Sköldbergs försök att vetenskapsfilosofiskt belysa forskningen. En slags ödmjuk inställning, där läsaren inte låses fast i en viss teoretisk begreppsapparat, utan där läsaren snarare erbjuds möjligheter till kritisk reflektion.

I kapitel 7 ger författarna relativt kortfattade presentationer av diskursanalys, feminism och genealog. Här får man uppfattningen att Alvesson & Sköldberg har lagt in sådant som inte riktigt passar in i den struktur man lagt i kapitel 1. I slutkapitlet "Om reflexiv tolkning" redogör författarna för de slutsatser de drar ur tidigare delar av boken samt försöker föra ner de tidigare nämnda inriktningarna till en mer praktiskt forskningsinriktad nivå. Alvesson & Sköldberg avslutar boken genom att se forskningen som ett "provisoriskt rationellt projekt, vari kärnan i rationaliteten handlar mera om reflektion än om procedur." (Alvesson & Sköldberg 1994:370) Man kritiserar således den mer rigida beskrivningen av forskningsprocessen, såsom innehållande olika relativt oproblematiske faser; problemformulering, urval, datainsamling etc. och ställer mot denna en mer reflexiv, i betydelsen medveten, forskning.

En fråga som jag ställer mig och som författarna endast delvis besvarar är: Hur långt ska man gå i sina reflektioner över forskning? Att skriva om hur vetenskap idealt bör bedrivas är en annan sak än att bedriva praktisk forskning. Ett alltför ihärdigt reflekterande över den egna positionen som forskare eller över människans förmåga att via språket beskriva verkligheten skulle kunna leda till att man fjärrar sig från den verklighet man egentligen vill beskriva eller att man blir avskräckt från att försöka sig på något så naivt som empirisk forskning. Någonstans krävs alltså en kompromiss mellan forskarens ambitioner och reflektioner å ena sidan och de möjligheter som den yttre världen erbjuder forskaren. Annorlunda uttryckt: Behöver morgondagens sociologer vara både sociologer och drivna vetenskapsfilosofer? Här är jag således en aning kluven när det gäller huruvida Alvesson & Sköldberg inspirerar till eller avskräcker från empirisk forskning.

Jag tycker emellertid att Alvesson & Sköldberg ger ett gott bidrag på vägen mot en mer reflekterande samhällsvetenskap. Boken är dessutom väldigt tydligt strukturerad, vilket är en av förutsättningarna för att författarna ska nå sina mål. Språket är, enligt min uppfattning, ganska okomplicerat, då de lyckas begripliggöra mycket komplicerade idésystem. En viss kritik kan riktas mot omfånget (402 sidor). Vissa delar, bl.a. kapitel 1 känns onödigt långt och bitvis upprepande och jag tror att boken med de relevanta delarna kvar skulle kunna kortas ner ca 100 sidor.

Frågan är om författarna lyckas fylla ut klyftan mellan vetenskapsfilosofi och teori å ena sidan och praktisk kvalitativ metod å den andra. Till stora delar tycker jag att de lyckas, även om de till största delen rör sig inom den filosofiska och teoretiska sfären. Jag tror vidare att den som ska läsa boken bör vara någorlunda bevandrad inom den vetenskapsfilosofiska och teoretiska diskursen för att verkligen kunna använda de råd som Alvesson & Sköldberg ger. Således bör den användas på C-nivå och uppåt, åtminstone när det gäller sociologi. Jag tror också att den kan vara inspirationsgivande för de som bedriver forskning beroende på dess flytande och ickedogmatiska karaktär.

Jag vill avslutningsvis citera Peter Berger och dennes syn på sociologin som en humanistisk vetenskap. *"Till skillnad från dockorna har vi möjligheten att hejda oss i våra rörelser, titta upp och förnimma det maskineri med vars hjälp vi rör oss. I denna handling ligger det första steget till frihet."* (Berger P. "Invitation till sociologi, Rabén & Sjögren, Stockholm 1969:153) Alvesson och Sköldbergs bidrag kan onekligen hjälpa till med att plocka bort många skygglappar från såväl unga som gamla forskare eller forskningsintresserade och göra forskningen till ett mer medvetet och reflexivt projekt.

PHILIP LALANDER
Högskolan i Kalmar och Göteborgs Universitet
(Sociologiska Institutionen)

Svar på Kristina Håkanssons kommentar till min recension av hennes avhandling ”Förändringsstrategier i arbetslivet”

Kristina Håkansson *påstår*, men har varken vid disputationen eller i sitt svar i Sociologisk Forskning, *klargjort* att min kritik är missvisande. Jag lade delvis min kritik vid disputationen och i Sociologisk Forskning lågt. Jag tillfogar nu en punkt. Det är en viktig brist om analysen av det empiriska materialet inte redovisas på ett sådant sätt att läsaren, ens med tillgång till materialet, helt kan reproducera hennes analys. Det är möjligt att Kristina har rätt. Poängen är att det är hennes uppgift att tydligt demonstrera det, inte bara påstå det.

STEN HÖGLUND

Författarpresentation

Karin Widerberg är professor vid Institutt for sociologi, Oslo Universitet. Hon har skrivit ett flertal artiklar och böcker inom sådana områden som generell sociologisk teori, feministisk teori och rättsociologi. Till de senast publicerade böckerna hör *Förståelser av kjønn* (1992) tillsammans med Taksdal (red), *Sex i arbeid(-et)* (tillsammans med Brantsæter (red), och *Kunskapens kön* (1995).

Margareta Bertilson är professor i sociologi vid Köpenhamns Universitet. Hon har publicerat ett flertal artiklar och böcker om generell sociologisk teori och rättsociologi. Hennes senaste bok är (red. och bidragsgivare) *Rätten i förvandling. Jurister mellan stat och marknad* (1995).

Feiwei Kupfenberg är docent i sociologi och är för närvarande verksam vid Aalborgs Universitet. Han är speciellt intresserad av förändringsprocesser i Östeuropa, biografisk självgestaltning och "kreativitetssociologi". Kupfenberg har författat ett stort antal artiklar om kreativitet och samhällsutvecklingen i Östeuropa i sådana tidskrifter som *Curriculum and Teaching*, *Dansk sociologi*, *Society* och *Den nye Verden*.

Sten T. Anttila undervisar för närvarande på Mitthögskolan, Östersund, vid institutionen för socialt arbete. Han doktorerade 1994 i Uppsala på avhandlingen *Aspects of Macro-Sociological Methodology*.

Sociologisk forskning

Nedanstående nummer finns fortfarande i lager och har bland annat följande innehåll.

- 1976:1 Arbetares syn på makt. Incitament. Statliga företag.
2 Forskargemenskap. Ideologi.
3 Klassanalys. Medbestämmande.
4 Om praktiken. Tvärvetenskap. Community power.
- 1977:1 Tema: Valfärdsforskning.
2-3 Tema: Utbildning och arbetsdelning.
4 Samhällsplanering. Objektivitet. Valfärdsforskning.
- 1978:1 Arbetsorganisation. Sovjetisk samhällsvetenskap. Stratifiering.
2 Arbetsmarknadspolitik. Arbetsmiljöer. Ideologier.
3 Kvinnoforskning.
- 1979:2 Övergången till socialism. Marxistisk analys. Miljömedvetande.
4 Utopier. Valfärdsstaten. Sociologernas klassiker.
- 1980:2 Latenta funktioner. Stämplingsteorin. Teknologianalys.
3-4 Tema: Kärnkraftsopinioner.
- 1981:1 Temablock: Vetenskapssociologi. Löntagarfonder.
2 Tema: Patriarkat och kvinnoforskning.
3 Staden. Opinioner. Tillväxtökologi.
4 Tema: Subjekt/objekt.
- 1982:1 Tema: Arbetslivssociologi.
2-3 Tema: Aktionsforskning.
4 Tema: Sociologin & etablissemanget
- 1983:1 Tema: Alkohol.
2 Profession/Välfärd/Klass.
3-4 Tema: Forskning om staden.
- 1984:1 Tema: Arbetslösheten och det grå fältet.
2 Metaforer och omprövningar.
3-4 Metoder.
- 1985:1 Makt/Nationalism/Omhändertagande.
2-3 Nordiska Sociologkongressen.
4 Offentlig sektor/byråkrati/sjuk o hälsovård.
- 1986:1 Ekonomisk sociologi.
3 Sociologin i tiden och rummet
4 Professorer i Lund
- 1987:1 Historisk sociologi
2 Greenpeace. Invandrare. Valfärdsstaten.
3 Tema: Utomstående med insikt
4 Maktutredning & Forskningsfält
- 1988:1 Debatt. Invandrarkvinnor. Medicinsk sociologi.
2-3 Tema: Aids
4 Socialpolitik & Modemetit
- 1989:1 Tema: Tredje världen
2 Vetenskap & Arbetsmarknad
3 Tema: Medicinsk Sociologi
4 Kvinnoforskning, skolor, Bourdieu
- 1990:1 Tema: Weber i dag
2 Jordbruk, småföretag, samhällsplanering
3 Tema: Sociologins kärna
4 Tema: Socialpsykologi
- 1991:1 Makt, 'fringe benefits', regression
2 Socialpolitik, organisationer, lågutbildade
3 Invandrare, sjukfrånvaro, vräkningar
4 Postindustrialism, alkohol, presidentval
- 1992:1 Kritik: Coleman, Bourdieu, Furåker
2 Politik: Skatt, fängelse och hemlöshet
3 Frihet, spioneri och det oförklarliga
4 Fack, ekonomi och arbetslöshet
- 1993:1 Väljare, flyttare och missbrukare
2 Sociologförbundets årsmöte 1993
3 Kvinnor, politik och marknad
4 Civilt samhälle, rätt, kärlek
- 1994:1 Finsk sociologi, svenskhet, europatanke
2 Staten, marknaden och det civila samhället
3 Organisationer, solidaritet och sociologisk tradition
4 Östeuropa, politisk kultur, självmord
- 1995:1 Narcissism, altruism och civilt samhälle
1995:2 Tema: Miljö och risk
1995:3 Dagspress, offentlig sektor och systemteori
1995:4 Tema: Metodologi och självreflexion

Utförsäljning av tidigare nummer av Sociologisk forskning: gamla lösnummer beställs enklast genom inbetalning till Sociologisk Forskning, postgiro 67 06 67-5. Äldre nummer, dvs till och med 1993: Pris 35 kr, hel årgång 120 kronor. Senare nummer, dvs 1994 och 1995: Pris 75 kr, hel årgång 200 kr. Pris inkluderar porto.

Anvisningar till artikelförfattare

1. Artikelförfattaren skall skicka tre kopior av sitt manuskript till tidskriftens redaktör. Manuskriptet skall vara försett med goda marginaler och det får inte överstiga 25 A-4 sidor, inklusive litteraturlista.
2. Varje manuskript skall innehålla ett kort abstract, som skall vara skrivet på engelska.
3. Placera titeln på artikeln och författarens namn och adress på en lös-tagbar framsida. Det stora flertalet artiklar kommer att skickas till anonyma referees.
4. Vid förekomst av notapparater skall denna placeras i slutet av artikeln, strax innan litteraturlistan.
5. Litteraturhänvisningar i text skall skrivas på följande sätt: (Giddens 1991), eller Giddens (1991). Litteraturlistan skall utformas på följande vis:

Bok:

Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.

Artikel:

Björnberg, U. (1994) "Familj mellan marknad och stat/politik. En fråga om kön, klass och makt", *Sociologisk Forskning*, 31 (2), s 26–37.

Kapitel i bok:

Keane, J. (1988) "Despotism and Democracy", s 33–71, i Keane, J. (red.) *Civil Society and the State*. London: Verso.

6. Tabeller och figurer bifogas på ett separat blad och i texten anges var dessa skall placeras.
7. Författare ombedes att läsa korrektur på sina artiklar och att returnera denna inom en vecka. Slutgiltigt manus bifogas också på diskett, ange alltid program.
8. Sociologisk Forskning kan endast acceptera artiklar som följer dessa riktlinjer.

Sociologisk Forskning 4 1995

Innehåll:

**Karin Widerberg: Sociologins makt –
maktens sociologi**

**Margareta Bertilsson: Till kritiken av
den kvalitativa metoden**

Feiwei Kupfenberg: Biografisk självgestaltning

Sten T. Anttila: Paradigmkrig och fred